

4170

पुस्तकालय

पारिभाषिक शब्दकोष

उत्तरार्ध

[पृ. ११३ थी २२०]

(M थी Z)

कर्ता,

विश्वनाथ भगनलाल लट्ट

नम्र सूचन

इस ग्रन्थ के अभ्यास का कार्य पूर्ण होते ही नियत समयावधि में शीघ्र वापस करने की कृपा करें। जिससे अन्य वाचकगण इसका उपयोग कर सकें।

The success and enduring influence of any systematic construction of truth, be it secular or sacred, depend as much upon an exact terminology, as upon close and deep thinking itself. Indeed, unless the results to which the human mind arrives are plainly stated, and firmly fixed in an exact phraseology, its thinking is to very little purpose in the end.

—Trench: On The Study of Words.

गुजरात वर्नाक्युलर सोसायटी तरङ्ग

छपायी प्रसिद्ध करनार,

हीरादास त्रिभुवनदास पारेण, पी. ए.,

आसि. सेक्रेटरी—अमदावाद.

किंमत एक रुपिया.

પ્રસ્તાવના

પારિભાષિક કોષ એક રીતે ઉત્તરાર્ધ સાથે પૂરો થાય છે; પરંતુ તે સંગ્રહ તૈયાર થયા પછી બીજા વધુ શબ્દો વાચનમાં મળી આવ્યા તે સંપાદકે કાળજીપૂર્વક નોંધી લઈ તેમાં દેવા માટે મોકલી આપ્યા તે હવે પછી પૂરવણી રૂપે, છાપવાનો વિચાર રાખ્યો છે; અને એ પૂરવણી ખંડમાં સંપાદકનું નિવેદન વગેરે આવશે.

અમદાવાદ.

તા. ૨૬-૬-૧૯૩૧

હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ.

આસિ. સેક્રેટરી.

આવૃત્તિ પહેલી

સંવત ૧૯૮૭

પ્રત ૨૦૦૦

સન ૧૯૩૧

ધી “સૂચીપ્રકાશ” ત્રિન્દીગ પ્રેસમાં પટેલ મૂળચંદલાલ ત્રીકમલાલે છાપ્યો.

કે. પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

પારિભાષિક શબ્દકોશ

ઉત્તરાર્ધ

M

Macrocosm, ૧. સંસારસમષ્ટિ

[ગિ. મા.]

સ. ચં. ૪, ૩૯૪: દ્વા સુખર્ણા આદિ શ્રુતિ છે તેમાં ઈશ અને અનીશ બે પક્ષી કહેલાં છે. સંસારસમષ્ટિ (The Macrocosm) જેવો ધર્મનો ઉપાધિ છે તેમ વ્યષ્ટિ (The microcosm)ના સંસાર અનીશના ઉપાધિ છે.

૨. સમષ્ટિ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. ઉ. ૨૧૮: અદિ એટલે ગમન, ક્રિયા, કર્મ, તે જેમાંથી બહાર પ્રગટ થાય તે વ્યષ્ટિ (Microcosm). જેમાં તે અદિ અથવા ક્રિયા અંદર રહે (સંગત) અને તે સુવ્યવસ્થિત રહે તે સમષ્ટિ (Complex-whole: Macrocosm).

૩. અક્ષાંડ [દ. બા.]

Magic lantern, ૧. જાદુઈ ફાનસ

[અદાત]

૨. માયાદીપ [ન. બો.]

વ. ૨૦, ૭: Magic Lanternના સાધન-થી ચિત્રો દર્શાવાય, તેમ તદુગારી સન્મુખ માનસિક ચિત્રપટ ઉપર કલ્પનાના દીપપ્રભાવથી પ્રતિબિમ્બો ઊભાં કરીને સંક્ષેપમાં ભૂતવર્તમાનનું દર્શન કરાવીશ તો ખસ થશે...૮: એ ખેદ આપણો દૂર કરવાને ચાલો બીજું 'પૂર્ણ' આશ્વાસન મળે એવું ચિત્ર આપણા માયાદીપ આગળ ધરી ચિત્રપટ ઉપર છાયા પાડીશું.

Magnetism, ૧. લોહચુંબકત્વ

[ન. લા.]

ન. ગ્રં. ૧, ૨૬૮: ખરે, કવિમાં સ્વાભાવિક લોહચુંબકત્વ જ (M.) હવે, જે વડે સર્વેનાં હરતા, અને પોતાનો અંશ કોઈ બીજામાં તેની પાત્રતા પ્રમાણે પ્રેરતા.

૨. ચુંબકત્વ [ર. ધા.]

૨. ક. ૧૪૬: સ્વર્ણચુંદ્રો પરિવરણ લક્ષ આપવા-હૃદયનો સાગર તેના પર ઢોળવા જતો પણ તે આજે હિમાળીના ચુંબકત્વ (M.)થી આકર્ષિત તેના તરફ રેલાતો.

૩. આકર્ષણ [દ. બા.]

Major,

Major premiss, ૧. સાધ્યાવયવ

[મ. નં.]

ન્યા. શા. બુદ્ધિ Fallacy of equivocation.

૨. પૂર્વપક્ષ, ગુરુપક્ષ [મ. સં.]

હ. બા. ૩૬: એ પરાર્થ-અનુમાનના પાંચ અવયવમાંનું કોઈ અંગ; કિંવા પ્રથમના પ્રતિજ્ઞા અને હેતુ એ બેને ન ગણતાં જે પક્ષ કિંવા પ્રતિજ્ઞા (Premisses) કહેવાય છે, તેના પૂર્વપક્ષ વા ગુરુપક્ષ (M. p.) અને ઉત્તરપક્ષ વા લઘુપક્ષ (minor premiss) અને નિર્ણય વા નિગમન (conclusion) એ સ્વાર્થ-અનુમાનના અવયવમાંનું કોઈ અંગ પણ નિર્ણય હોય તો, જે નિગમન કિંવા નિર્ણય થાય તે પણ અંગ અને નિર્ણય જ થાય છે.

૩. વ્યાપ્તિવાક્ય [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪, ૭૮: વ્યાપ્તિવાક્યને અંગેલમાં બેઝર પ્રેમિસ, હેતુવાક્યને 'માઈનર પ્રેમિસ' અને નિગમનવાક્યને 'કન્કલુઝન' કહે છે.

Major term, સાધ્યપદ [મ. નં.]

ન્યા. શા. ૪, ૭૮: સાધ્યપદ

૨. ઉત્તરપદ [મ. ૨. અ. ન્યા.]

૩. વ્યાપક [ક. હ. અ. નો.]

Malice, ૧. દુષ્ટિ [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, ભાદરવો, ૮૧: દુનિયાનો લાસ સાચવીને ઈંદાંડ પોતાને સાહસે અને પોતાને

Mannerism

૧૧૪

Martyr

જેખમે જે કંઈ લાભ ખાટે તે એ ભલે ખાટે. તેની અદેખાઈ કરી દુર્વૃત્તિ (m.)ના બખાળા કાઢવામાં માણસાઈ નથી.

૨. અપોર્મિ [અ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાન્તિક, ૧૭૧: અપોર્મિ (m. મેલિસ) જન્ય પ્રપંચને હરાવવો આવશ્યક છે. તથાપિ તેવી હાર, એટલે જ કે શુદ્ધોર્મિ જન્ય હિતપ્રયત્નનો વિજય થાય એમ સમજાવું નથી.

Mannerism, અમુક લઢણ [અ. ક.]

ત્રીજી પરિવર્દ, વ ૧૩: શૈલી અસરકારક કરવાને ઉપદ્ધાં સાધનો ઘણાં કામનાં છે પણ તેમ કરતાં M. અથવા અમુક લઢણનો દોષ થઈ ન જાય તેની સંભાળ રાખવાની છે.

Manual,

Manual labour, ૧. હસ્તકાર્ય

[ક. પ્રા.]

શુ. શા. ૪૮, ૩૭: અમે 'હસ્તકાર્ય' ('મેન્યુ-અલ લેબર')નો વિષય પણ દાખલ કર્યો છે.

૨. શારીરિકશ્રમ [દ. ખા.]

Manual training, હસ્તકલા-શિક્ષણ [ક. પ્રા.]

શુ. શા. ૪૩, ૧૬૯: બુએ Drawing.

૨. હસ્તક્રિયા [આ. ખા.]

વ. ૨૮, ૪૮ : રેખાકલા, હસ્તક્રિયા (મેન્યુ-અલ ડ્રેઈનિંગ) અને ખેતી-એમાંથી એક ખાસ વિષય.

૩. હાથકામ [દ. ખા.]

Manuscript, હસ્તલેખ [અગ્રાત]

અ. સા. ભા. લે. ૧૭૨: ગુજરાતના જૂના સાહિત્યમાંથી હજુ થોડું જ પ્રકાશમાં આવ્યું છે. ને ઘણું તો પરચું પડ્યું ઉઘાડે ખાતું હશે, ને કેટલુંક તો ગાંધી હોરાને ત્યાં પરીકાં બાંધવામાં જવા માંડ્યું છે; આ બધું સાહિત્ય હસ્તલેખ કરવાના ઉપાય લેવામાં ઠીલ થાય તો આપણા દેશને પાર વિનાની હાનિ થાય. દર વર્ષે થોડો અવેજ જુદો કાઢી આ હસ્તલેખો સોસાઈટીએ પોતાના કબજામાં લેવાથી દેશની એક મોટી સેવાતુલ્ય કામ થશે.

Martial spirit, ક્ષાત્રઉદ્દેક [ગિ. મા.]

સ. અ. ૩, ૩૪: વિધાયતુર બ્રાહ્મણ હતો પણ એવું માનતો કે ક્ષાત્ર ઉદ્દેક (-m. s. ક્ષત્રિયના શૌર્યનું ઉભરાવું પૂર)નું રક્ષણ કરે એવું જીવન આ સમયમાં મૃગયાથી રહે એમ છે.

Martyr, ગાંડીમર્દ, ગાંડી [ન. લ.]

ઘ. ઘ. (૧) ૧૬૩: એ પાર્લિમેન્ટ ફરી મળી તે દરમિયાન એક અણધાર્યો બનાવ બન્યો. ખડિંગહામના હાથ નીચે કાફલામાં પહેલાં નોકરી કરી કોઈ નારાજ થયેલો અમલદાર હશે, તેણે આ ટાંકણે એવું ખૂન કર્યું. અને કોરટમાં રહી કાર્યો ત્યારે ખાનગી અદાવતનો બિલકુલ ઇનકાર કરી તેણે એટલું જ કહ્યું કે મેં તો ખડિંગહામને દેશનો શત્રુ જાણી મારી નાખ્યો છે. આ ખૂનીને અલખત ફાંસીની શિક્ષા થઈ, પણ સાધરણ લોકમાં તો તે મોટો ગાંડીમર્દ ગણાયો, અને તે ફાંસીને લાકડે ચડ્યો ત્યાં સુધી તેના જશ ખોલાયા. (૨) ૨૧૬: રાજનું મમત્વ છેક તિરસ્કાર કરવા બેજ તો નહોતું. એ મમત્વ ધર્મભુક્તિના ધરતું હતું. રાજતા અને દીક્ષિતોના ઈશ્વરી હક્ક સંબંધી જે ધર્મમત હાલ ચાલતા હતા, તે ચાર્લ્સ પોતાના ખરા અંતઃકરણથી માનતો. આ બંને હક્કનું રક્ષણ કરતું એ મારી ખાસ ફરજ છે, એમ એને સમજાયું હતું. એ મતોનું આણુમાત્ર પણ ખરું થાય એવી કણસાત એને મોટા ધર્મભંજ જેવી જ લાગતી. એ રાજસત્તા વધારવા મથેલો તે ફક્ત અભિમાન કે મહત્તા કારણથી નહિ પણ તે ઈશ્વરહત છે એમ સમજીને. એથી પણ વધારે ગ્રામ્યહ એને દીક્ષિતપદનો હતો. છેવટની ધડીએ પણ એણે ઘણાં ઘણી ખેંચાણ કરી તે એ એપિસ્કોપલ માર્ગને સાર જ. પાછળથી એના પક્ષવાળા “ગાંડી મહારાજ” કહીને ઘણા કળ સુધી એને સંભારતા હતા તે તેમની સમજ પ્રમાણે અમને વાનગી લાગે છે. ચાર્લ્સ આ બે ધર્મમતનો ગાંડી જ હતો. એને આ ધર્મમત બળા સાટે હતા, અને તે એણે બળા સાટે જ રાખ્યા એ એની ભયાનક અવસાનઅવસ્થા સાબિત કરી આપે છે. ટૂંકીએ ચરતાં પણ એ જે કોઈ બોલ બોલ્યો તેમાં આ મતનો જ એણે પ્રતિબોધ કર્યો હતો.

Mask

૧૧૫

Materia medica

૨. ધર્મવીર [અજ્ઞાત]

૩. શહીદ [નવજીવન]

Mask, ગુપ્તચુખ [સૌ. લવગિકા]

ગ્રીક સાહિત્યનાં કેન્સુરસપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, ઉપોદ્યાત ૮: “માસ્ક” અથવા “ગુપ્તચુખ” પણ તહેણે યાજ્યું હતું, જેથી એકનો એક મનુષ્ય ભૂદા ભૂદા વેશ ભજવી શકવાને સમર્થ થતો હતો.

Masochism, (Psycho-ana.) સ્વ-

પીડનપ્રિયતા, સ્વપરિતાપપ્રિયતા

[જ. ગો.]

Mass, ૧. (pl.) જનસમુદાય [અજ્ઞાત]

૨. લોકસમુદાય [ચ. ન.]

લોકમાન્ય ખાલ ગંગાધર તિલકનું ચરિત્ર, આદિચરિત્ર, ૨: હિન્દના લોકસમુદાય-m.-ઉપર સામાન્યતઃ અને મહાદાષ્ટના લોકસમુદાય ઉપર વિશેષતઃ જે સત્તા તેઓ ભાગવે છે તે ‘લોક-માન્ય’ વિશેષભૂના તહેમની બાબતમાં કરવામાં આવેલા પ્રયોગને સાથક બતાવે છે.

૩. આમલોક [ર. ક]

યુ. ૧૯૭૮, પૃષ્ઠા, ૩૩૩: બાકી સુષ્ટિમાં નવાળો અને અમીરોની સંજ્યા તો નહિ જેવી જ ગણાય; પણ આમલોક (m.)ના સંજ્યાઅંધ રાફડા ફાટેલા ચોપાસ જણાય છે.

૩. પ્રજાજન, ઇતરેજન [દ. બા.]

Mass psychology, સંઘમાનસ

[બ. ક.]

વ. ૨૬, ૧૪૫: બધા સંઘોનું સંઘમાનસ (m. p. માસ સાઇકોલોજી) એક બતનું નથી હોતું.

Master,

Master key, વડી ચાવી [મો. ક. નવજીવન]

Masterpiece, ૧. ગ્રન્થમણિ

[વિ. ક.]

કો. ૧, ૨, ૨૪-૩: જે ગ્રન્થથણિ (‘માસ્ટર-પિસ’) ‘પોઇન્ટસ’ માટે એમને ઈનામ મળ્યું તેનું પોલીશમાંથી અગ્રેષ્ઠ ભાષાંતર પણ હજી થયું નથી.

૨. ઉત્કૃષ્ટકૃતિ, સર્વસ્વ (c. g. કાલિદાસ્ય સર્વસ્વ અભિજ્ઞાનશાકુન્તલમ) [દ. બા.]

Material, (pl.) ૧. ઉપાદાનવસ્તુ

[આ. બા.]

વ. ૨૧, ૨૦૭: ઉપર કલાં તે પ્રમાણે શાસ્ત્રે માટે પ્રથમ તો, ‘ma.’ માને ઉપાદાનવસ્તુ પુષ્કળ એકઠી કરવી જોઈએ.

૨. સામગ્રી, સાહિત્ય [દ. બા.]

Material cause, ઉપાદાનકારણ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૮૩: માટી એ ઘડાનું ઉપાદાન-કારણ છે.

Materialism, ૧. જડવાદ [અજ્ઞાત]

મ. ન. સુ. ગ. ૧૧૦: ભૂઓ Agnosticism

૨. પ્રપંચવાદ [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૨૨૫: બીજી તરફ આ અરસામાં પાશ્ચાત્યોમાં બૌદ્ધવાદને અંગે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રપંચવાદ (M.)ના પ્રતીકરણે નવીન અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રોના ઉદય થઈ ચૂક્યા હોતો.

Materialist, ૧. જડવાદી [અજ્ઞાત]

મ. ન. સિ. સા. ૪૫૩: પાશ્ચાત્ય જડવાદીઓ કહે છે કે સ્વતઃસ્ફુરણથી કોઈક શ્વેતાભાસ-વાળી ગાદરપતા (નિષ્ક્રિયા) થવા માટે છે.

૨. સ્થૂલવાદી [ન્હા. દ.]

સ. ૨૯, ૭૬૨: M. સ્થૂલવાદી છતાં ગજગર પણ Idealist હતા.

૩. દેહદર્શી [કિ. ધ.]

રામ અને કૃષ્ણ, ૧૭૫: રામનો અગાધ પ્રેમ અનુભવવાસી જ પારખી શકે, તેમ કૃષ્ણનાં અગાધ જ્ઞાનગામ્ભીર્ય અને ઔદાસિન્ય નિકટ પરિચયથી જ જણાય. ‘દેહદર્શી’ તો એને ‘પોતા જેવો સંસારી’ જ દેખે (‘સુક્તાનંદ કે’ હરિજનની ગતિ છે ન્યારી; એને દેહદર્શી દેખે પોતા જેવા સંસારી’ દેહદર્શી-શરીર, ઇદ્રિયો, મન, બુદ્ધિનાં સુખને જ પ્રાધાન્ય આપવાવાળો.)

Materia medica, ઔષધિગુણશાસ્ત્ર

[દુ. કે.]

ન. સ. ૨, ૭૬૫: વાંદરાવાળો ડા. વામન દેશાઈ જેઓ વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને ઔષધિગુણ-

Mathematics

૧૧૬

Meliorism

શાસ્ત્ર (M. M.)માં વ્યુત્પન્ન છે એઓ રેલ-ગાડીનો આખો ઉખેલો ભરીને વનસ્પતિઓનાં કુડાઓ લઈ આવ્યા હતા.

Mathematics,

Applied mathematics, ૧.

વ્યાવહારિક ગણિત [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૦૭: શુદ્ધ ગણિત પછી વ્યાવહારિક ગણિત આવતું જોઈએ, અને શારીર રસાયણની પછી આવતું જોઈએ.

૨. મૂર્તામૂર્ત ગુણગણિત [ગો. મા.]

સા. જ. ૧૫૫: સર્વ ગણિતશાસ્ત્રના વિષય આ મૂર્તામૂર્ત ગુણોમાં સમાસ થાય છે. અંક-ગણિત તે સંખ્યાગણિત જ છે. અક્ષર-ગણિત પણ અનિયત સંખ્યાનું ગણિત છે. ભૂમિતિનો વિષય પરિમાણ છે. ત્રિકોણમિતિ આદિ શાસ્ત્રો ભૂમિતિ અને અક્ષરગણિતનાં મિશ્રણ છે. આ સર્વમાં કેવળ વ્યંજકછીન એટલે અમૂર્ત વિષય છે અને તે વિષયનાં શાસ્ત્ર અમૂર્ત-ગુણગણિત Pure mathematics છે. આછીનાં ગણિતશાસ્ત્રના વિષય મૂર્તામૂર્ત-મિશ્ર-છે, માટે તે શાસ્ત્રોનો મૂર્તામૂર્ત ગુણ-ગણિતશાસ્ત્ર-mixed or applied mathematics માં સમાસ થાય છે.

Pure mathematics, ૧. શુદ્ધ ગણિત [મ. ન. ચે. શા.]

૨. અમૂર્ત-ગુણગણિત [ગો. મા. સા. જ.]

૩. કેવળગણિત [દ. બા.]

Maxim, ૧. વ્યવહારસૂત્ર [મ. હ.]

સ. મ. ૧૩૯: એનાં કેટલાંક વ્યવહારસૂત્રો માટે જુઓ નવજીવન ૧૯૨૨ ના ૪૨મા અંકનો વધારો.

૨. જીવનસૂત્ર [વ્યો. જ.]

Maximum, ૧. અનંત્ય [મ. ન. ચે. શા.]

૨. મહત્તમ [હ. પ્રા. ગ. પ.]

Mayor, ૧. નગરશેઠ [ન. હ.]

છ. ઇ. ૪૩: આ સાંભળતાં જ રાત્ર લાંદન-માંથી રતોવાઈ નાહો, ને ધર્મસેના ત્યાં આવી પહોંચી ત્યારે ત્યાંના નગરશેઠ (મેયર-m.) તેમને પ્રેમથી વધાવી પોતે તે પક્ષમાં સામેલ થયો.

૨. નગરશેઠી [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૮૦: કલકત્તા કોરપોરેશનના 'લોર્ડ મેયર' અને નગરશેઠીનું અસાધારણ ગૌરવવાળું પદ સર કરી અંગ્રેજોને ચમકાવ્યા.

Mechanism, દેહાત્મવાદ, જડ-યાંત્રિક

-વાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૨૭: આ ઉભય પ્રકારના વાદમાં -જડયાંત્રિકવાદમાં એટલે દેહાત્મવાદમાં તેમ જ પ્રાણાત્મવાદમાં પ્રવૃત્તિ વા વિકૃતિ જે જીવન-વ્યાપારાત્મક છે તેનો આધાર પૂર્વસ્થિત પ્રવર્ત્ય વા વિકર્ત્ય મૂળ પ્રકૃતિના અસ્તિત્વ ઉપર છે.

Medium, ૧. માધ્યમ [અગ્રાત]

૨. વાહન [અગ્રાત]

૩. બોધભાષા [વિ. ક.]

કૌ. પ. ૮૧૪-૫ : પ્રવેશપરીક્ષા લગીની બોધભાષા ('મીડિયમ') તરીકેનો મરાઠીનો વ્યાપક અને કોલેજમાં શક્ય તેટલો સ્વીકાર કરવાનો.

Mediate, ૧. પરોક્ષ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૩]

૨. વ્યવહૃત [હી. પ્ર.]

સ. મી. જુઓ Immediate.

Mediate inference, મધ્યમાનુમાન [મ. ર.]

અ. ન્યા. સંધાન એ નામ મધ્યમાનુમાન (m. I.)ને આપવામાં આવ્યું છે; અને એ ક્રિયા અવ્યવધાન અનુમાનની ક્રિયાથી ભિન્ન છે; અવ્યવધાનઅનુમાનમાં મધ્યમ પદની જરૂર પડતી નથી.

Meliorism, ઉત્તતિવાદ [અ. ક.]

સા. ૧, ૧૧૭: આશાવાદ (optimism) આપણે ન સ્વીકારીએ, નિરાશાવાદ (pessimism) પણ ન સ્વીકારીએ તો એ વચ્ચે રસ્તે જઈ ફુનીઆમાંથી અનીતિ જઈ શકે ને ઉત્તતિ સંભવિત છે એવા વચ્ચલા વિચારના ઉત્તતિવાદ (m.) પર આપણે આવીએ તો એ ઇચ્છા સ્વતંત્ર છે એ વિચારનું વ્યાવહારિક ફળ કંઈ આપણને ઓછું મળ્યું ન કહેવાય.

Melodramatic

૧૧૭

Mesmerism

Meliorist, દુઃખનિવારણુચ્છુ [કે. કે.]

ટિ. ગી. ૫૦૦: 'દુઃખનિવારણુચ્છુ' એવા જે એક ત્રીજો પંથ આગળ વર્ણવેલો છે તેનું સદીએ Meliorism એવું નામ આપેલું છે.

Melodramatic, કરુણદમ્ભી [સૌ. લવંગિકા]

વ. ૨૨, ૬૧: કરુણ રસ લાવવા જ તે દરમ્યાં ભયંકરતા આવી ગઈ છે, અને તેમ કરતાં આખી વાર્તા કરુણદમ્ભી (m.) થઈ ગઈ છે.

Membrane, આંતરત્વક, આદ્રેત્વક (?) [કે. હ. અ. નોં.]

Mucous membrane, રસપટ [કે. હ. અ. નોં.]

Memory, ૧. સ્મૃતિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૬: સ્મૃતિ એકાકાર એક જ વસ્તુ હોય એમ આપણા વ્યવહાર ઉપરથી સમન્વય છે પણ એના બુદ્ધિ બુદ્ધિ વિભાગ છે એ વાત લક્ષમાં લેવાની છે.

૨. યાદદાસ્ત, સ્મરણ [હ. હા.]

કે. શા. ક. ૧, (૧) ૧૨૩: જે છાપ સ્થિર થાય, તે જ તે ન્યારે નોંધએ ત્યારે યાદ આવે છે. જે છાપ ઝાંખી પડે, તે યાદદાસ્ત ઝાંખી રહે અને કાળે કરીને ભુંસાઈ પણ નય; (૨) ૧૦૬.

૩. યાદશક્તિ, ધારણશક્તિ [કે. હ. અ. નોં.]

૪. મેમો [દ. બા.]

Act of memory, સ્મરણ, સ્મરણવ્યાપાર [પ્રા. વિ. દ. મૂ. ૧, ૨૪૬]

Ingenious memory, સચુકિતક સ્મૃતિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૩૧: કેન્ટે સ્મૃતિના ત્રણ વિભાગ માન્યા છે: (૧) યાંત્રિકસ્મૃતિ; એમાં શબ્દો અમુક પરંપરા રૂપે ગોઠવાય છે. (૨) સચુકિતક સ્મૃતિ; એમાં શબ્દોનાં અર્થ, વિચાર, આદિની ભાવનાશ્રેણિની સાહાય્ય લેવામાં આવે છે. (૩) સવિમર્શ સ્મૃતિ; એમાં બુદ્ધિ પણ સહાય થાય છે અને વિચાર સંભવાદિના સંબંધોનો પણ સ્મરણવ્યાપારમાં ઉપયોગ કરાય છે.

Inorganic memory, નિરિંદ્રિય ધારણશક્તિ [કે. હ. અ. નોં.]

Judicious memory, સવિમર્શ સ્મૃતિ [મ. ન.]

ચે. શા. બુદ્ધિ Ingenious memory.

Mechanical memory, યાંત્રિક સ્મૃતિ [મ. ન. ચે. શા. સદર]

Memory fund, સ્મૃતિભંડોળ [પ્રા. વિ.]

યુ. ૧૯૮૧, ફાગણ, ૪૧૬: વાચનમાં ન્યારે આપણે અર્થ તરફ લક્ષ આપતા હોઈએ છીએ, ત્યારે દરેક અક્ષરનાં કે શબ્દનાં ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષો આપણી ચેતનામાં જે ઉડતી છાપ મૂકી નય છે, તેમાં સ્મૃતિના ભંડોળ (સ્મૃતિભંડોળ એટલે M. F. કે Apperceptive Mass) માં આપણે ઘણું ઉમેરીએ છીએ, અને આ આ રીતે અર્થહીન ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષો અર્થવાળાં થાય છે.

Pure or personal memory, શુદ્ધ સ્મરણ [પ્રા. વિ.]

દ. મૂ. ૧, ૨૪૩: શુદ્ધ સ્મરણ (P. o. p. m.) આવું નથી. વ્યક્તિનાં શુદ્ધ સ્મરણો એના પોતાના અનુભવનાં હોય છે; અને વ્યક્તિ ગત અનુભવની બધી વિશિષ્ટતાઓ ઓછી વત્તી સ્પષ્ટ રીતે તેમાં રહેલી હોય છે.

Mensuration, ૧. માપનશાસ્ત્ર [મ. ૨. શિ. ઇ. ૩૬૫]

૨. ક્ષેત્રમિતિ [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૯૨: બીજી રીતે Size-કદ, અંતર, ક્ષેત્રફળ અને ઘનફળ માપવામાં ત્રિકોણમિતિ અને ક્ષેત્રમિતિ (M.) નામના ખાસ વિષયોની જરૂર પડે છે.

Mercantilist, વેપારવાદી [વિ. કે.]

સં. પ. જે મતવાદીઓ સંરક્ષણપદ્ધતિથી અને ખાસ કરીને આયાત કરતાં નિકાશ વધારે કરવાના પરિણામે દેશની સંપત્તિ વધારવાના મતના હતા તેમને 'વેપારવાદી' કહી શકાય.

Mesmerism, ૧. પ્રાણવિનિમય [મ. ન.]

સુ. ગ. ૧૪૨: થોડાં વર્ષ થયાં યુરોપ, અમેરિકામાં 'મેસ્મેરિઝમ' (પ્રાણવિનિમય)ની વિદ્યા પ્રસરી છે.

Metallurgy

૧૧૮

Metaphysics

૨. વર્ણીકરણવિદ્યા [દ. બા.]

Metallurgy, ધાતુવિદ્યા [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૧૦૩

Metaphysical, ૧. આધ્યાત્મિક [ઉ. કે.]

વ. ૪, પૃષ્ઠ: આ સમાજવિદ્યાનો પ્રવર્તક ક્રેન્ય તત્ત્વચિંતક કોસ્ત નામે સાક્ષતા ચિક્રમ શતકના આરંભમાં થઈ ગયો. તેમણે જીવન-વિદ્યા (Biology) તથા જીવોની પ્રજનન-ઈતિહાસના ધોરણ ઉપરથી મનુષ્યના સંબંધ-માં સમાજવિદ્યા (Sociology) એ નામે એક નવું શાસ્ત્ર ઉદ્ભાવ્યું. એ મહાત્માની કલ્પના એવી હતી કે મનુષ્યવિદ્યારની ઘણું મોટી ભૂમિકાઓ છે: (૧) Theological જેને આપણે આધિદેવિક એવું નામ આપીશું. Metaphysical જેને આપણે આધ્યાત્મિક એવું નામ આપીએ; અને (૩) Positive જેને ઉપરની સંજ્ઞાઓને મળતી આધિભૌતિક ભૂમિકા એવી સંજ્ઞા આપી શકાય.

૨. અતિભૌતિક [ગા. બા.]

વ. ૧૭, ૪૯૬: ચાલો, ત્હારે આ ‘દેખત-ભૂલી’ નો ભ્રમ થવાનું પ્રયત્ન કરીશું? એ દૃષ્ટિથી આ પ્રયત્ન સંભવશે. ભૌતિક અને અતિભૌતિક (physical અને meta-physical).

૩. તાત્ત્વિક, દર્શનિક [દ. બા.]

Metaphysics, ૧. આત્મતત્ત્વશાસ્ત્ર

[મ. રૂ.]

ભૂતો Ethics.

૨. તત્ત્વશાસ્ત્ર [મ. ન.]

સુ. ગ. ૨૫૭: તત્ત્વશાસ્ત્ર (M.) નો અભ્યાસ કરનારા એમ સમજતા નહોત્ય હે કે પદાર્થવિજ્ઞાન (physics)ને તેમના વિષય સાથે સંબંધ નથી.

૩. પરમાર્થશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૯૬: આ બધા પ્રશ્નોને નિશ્ચય કરવાનું કામ ચેતનશાસ્ત્રમાં દર્શનનો જે અર્થ કરવામાં આવે છે તે અર્થ જોતાં આ શાસ્ત્રનું નથી, પણ પરમાર્થશાસ્ત્રનું છે. બાહ્યાર્થ છે, બાહ્યાર્થ કેવળ ચેતન વ્યાપારનું જ માનવાપણું -અભ્યાસ-છે, એ આદિ જે બાહ્યાર્થવિજ્ઞાન-

વાદ, વિજ્ઞાનવાદ, અભૂતિવાદ અને કેવળ બાહ્યાર્થવાદ, તે એ શાસ્ત્રના અંગમાં સમાય છે.

૪. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર [હ. દા. કે.]

શા. કે. ૧, ૩૨૭]

૫. શુદ્ધતત્ત્વજ્ઞાન [આ. બા.]

વ. ૩, ૩૩૧: તે સમયે એમના મન ઉપર શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન (m.) કરતાં નીતિશાસ્ત્ર (moral philosophy)ની અસર વધારે હતી.

૬. તત્ત્વજ્ઞાન [ચં. ન.]

વ. ૭, ૭૬: કાંઈ તત્ત્વજ્ઞાન (M.) કે નીતિ-શાસ્ત્ર (Ethics) કે મન:શાસ્ત્ર (Psychology)ના ગૂઢ અને ગહન પ્રશ્નો ચર્ચવાનો “મુદ્દલા”નો આશય નથી.

૭. અતિભૌતિકશાસ્ત્ર [ન. ભા.]

વ. ૧૬, ૩૭: પદ્યબન્ધના physics (ભૌતિકશાસ્ત્ર)માંથી નીકળી હેતા m. (અતિ-ભૌતિકશાસ્ત્ર)માં વધારે ઊંડા ઊતરવાનું અહિં સ્થળ નથી.

૮. તત્ત્વવિદ્યા [અ. કે.]

ની. શા. ૭: તત્ત્વવિદ્યામાં (મેટાફિઝિકસમાં) સૌથી હેવટના પ્રશ્નનું વિવેચન થાય છે. તત્ત્વ-વસ્તુનું હેવટનું સ્વરૂપ કેવું હોય, સત્ ને જ્ઞાન તત્ત્વત: શું છે ને તેમનો સંબંધ કેવો છે એ પ્રશ્નો એ ચર્ચે છે.

૯. અધ્યાત્મિકશાસ્ત્ર [હી. વ. સ.]

મી. ૧૬૯]

૧૦. તત્ત્વમીમાંસા [ગૂ. વિ. વિ. ૧૧૪]

૧૧. દર્શનશાસ્ત્ર [ન. દે.]

હિં. ત. ઈ. પૂ. પ્રસ્તાવના, ૧૧: ન્યારે ભૌતિકશાસ્ત્ર (physics) માત્ર અનુભવાતા દર્શના ઉદય તથા અસ્તનું સ્વરૂપ અને તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો વર્ણવે છે, ત્યારે આ દર્શન-શાસ્ત્ર (M.) એ ત્રણ પ્રતીતિઓનું (Phenomena) એટલે કે દ્રશ્ય, દર્શ્ય, અને દૃષ્ટિ, -જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાન એ ત્રિપુટીનું વસ્તુત: કેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ (Noumenon) છે તે સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે.

Meteorology

૧૧૮

Mezzo

Metaphysician, ૧. તત્ત્વમીમાંસ-

ક [રા. મ.]

ક. સા. ભુજો Objective.

૨. અતીન્દ્રિયશાસ્ત્રી [ચં. ન.]

ગુ. છ. ૨૬: એ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ એવી છે કે તત્ત્વચિન્તકની તેમ જ અતીન્દ્રિયશાસ્ત્રી (M.) ની ટ્રાઈને તેથી હાનિ થવાનો સંભવ નથી.

Meteorology, ૧. વાયુમંડલવિદ્યા

[દ. આ.]

કા. લે. ૨, ૧૮૬: ખાસ કરીને હિંદુસ્તાન જેવા દેશમાં, જ્યાં આપણે આધાર એક માત્ર મેઘરાત્ન પર છે ત્યાં તે m. અથવા વાયુમંડલવિદ્યાનું જ્ઞાન લગભગ દરેક ખેડુતને હોવું જોઈએ.

૨. હવામાનવિદ્યા, હવામાનશાસ્ત્ર

[પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર, ૧૦૩, ૬૫.

Method,

Method of agreement, અન્વય-

પદ્ધતિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૯૬: આ પદ્ધતિમાં આપણે કારણ હોવાથી કાર્ય હોય છે એ સૂત્રનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. તેને અન્વય કહે છે માટે આ પદ્ધતિનું નામ અન્વયપદ્ધતિ રાખ્યું છે.

Method of agreement and difference, અન્વયવ્યતિરેકપદ્ધતિ

[રા. વિ.]

ભુજો Method of residue.

Method of concomitant variations, સહવિકારપદ્ધતિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૧૭: આ સહવિકારપદ્ધતિને હાલમાં ઐતિહાસિક અન્વેષણમાં ઘણો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અમુક દેશમાં કે પ્રદેશમાં અમુક રિવાજ કે કાયદો કે સંસ્થા પ્રવેશ થતાં તેની દશામાં શા શા ફેરફારો થયા અને તે રિવાજ કે કાયદો કે સંસ્થા ધીમે ધીમે પછી ભાંગતાં શા શા ફેરફારો થયા તે આ પદ્ધતિથી આપણે બતાવી શકીએ.

Method of difference,

વ્યતિરેકપદ્ધતિ [રા. વિ.]

ભુજો Method of residue.

Method of residue, શેષપદ્ધતિ

[રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૨૬: આ બધી પદ્ધતિઓનું હવે હું અવલોકન કરી જઈએ. ખરી રીતે જોતાં માત્ર એ જ પદ્ધતિઓ છે: અન્વય અને વ્યતિરેક સહવિકાર તેો વ્યતિરેકનો માત્ર એક પ્રકાર જ છે અને અન્વયવ્યતિરેકપદ્ધતિ એ અન્વયપદ્ધતિ અને વ્યતિરેકપદ્ધતિની એક સંયુક્ત પદ્ધતિ છે. આ બધામાં માત્ર વ્યતિરેકપદ્ધતિ જ 'પૂરેપૂરું' ચોક્કસ પરિણામ બતાવે છે અને સહવિકાર પણ તેનો પ્રકાર છે તેટલે અશે ચોક્કસ જ છે. શેષપદ્ધતિ આ બધાથી નિરાળી છે. કારણ કે તે આશિષહણ કરતાં અનુમાનના વ્યાપારને વધારે મળતી છે અને અનુમાન હંમેશાં અર્થાર્થ હોય છે તેમ જ પણ ચોક્કસ જ છે.

Methodology, ૧. પદ્ધતિવિદ્યા [મન. રવ.]

કૃ. ચ. ગવેષણ, પ: હિંદમાં પાશ્ચાત્ય કેળવણીના પરિચય પછી પદ્ધતિવિદ્યા-ma.-ના નિયમો અનુસાર ઇતિહાસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો.

૨. પદ્ધતિશાસ્ત્ર [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર, ૧૦૩

Mezzo, મધ્ય, મધ્યમ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૧૩૩ : કોઈ પણ એક સ્વર ત્રણ રીતે ગાઈ કે વગાડી શકાય છે. પ્રથમ તે એ સ્વર, બીજા બધા શબ્દો કોઈ પણ જાતના ઘણ વિના કે મહેનત પડ્યા વિના સરલતાથી બોલી શકીએ છીએ તેવી રીતે ગળામાંથી કહાડવો અથવા કોઈ પણ વાજમાંથી વગાડવો, તેને આપણે સ્વરની મધ્ય અથવા સાધારણ સ્થિતિ કહીશું. એ સ્થિતિને અંગ્રેજ સંગીતમાં મીડિયમ (Medium) કે મેઝો (M.) એટલે મધ્યમ કહે છે. જો તે જ સ્વર આપણે ધીમેથી-નરમાશથી પણ તેનો નાદ જો મધ્યમ સ્થિતિમાં હોય છે તેના કરતાં નહાના નાદથી ગળામાંથી કહાડીશું અથવા વગાડીશું, તો સ્વરની એ સ્થિતિને આપણે મંદ કે મૃદુ-નરમ સ્થિતિ કહીશું. અંગ્રેજ સંગીતમાં એને પીઆનો (Piano) કહે છે. હવે જો તે જ સ્વર મધ્યમ સ્થિતિ કરતાં વધારે સ્પષ્ટપણે કે પ્રકાશિતપણે બોલીએ કે વગાડીએ તો તેવી

Microcosm

૧૨૦

Militant

સ્થિતિને આપણે કર્કશ કે કઠોર અથવા પ્ર-
કાશિત સ્થિતિ કહીશું. એને અંધેલ સંગીતમાં
ફોર્ટ (Forte) કહે છે.

Microcosm, ૧. વ્યુષ્ટિ [ગો. મા.]

જુઓ Macrocosm.

૨. પિંડ [દ. બા.]

Microphone, ૧. સૂક્ષ્માકર્ણિક [ન. લ.]

ગુ. શા. ૨૨, ૧૫૪: આજ સુધીમાં એણે
૩૬૨ જુદી જુદી શોધની પેટન્ટ (સન'દો) મેળવી
છે તેમાં વિદ્યુદ્દીપ (Electric Lamp)
દૂરકર્ણિક (Telephone), સૂક્ષ્માકર્ણિક (M.)
અને વિદ્યુદ્દેખની એ તો એવા ચમત્કારિક
ચંત્રો છે કે તે જોઈ આખી દુનિયા છક થઈ
ગઈ છે.

૨. સૂક્ષ્મશ્રાવક ચંત્ર [મ. ર.]

બ્રિ. હિં. વિ. ૧, ૧૭૯: તે નજદીક આવે
છે કે કેમ એ શોધવાની એક ખીજ હિકમત
એ છે, કે સપાટીપરના વહાણ ઉપર સૂક્ષ્મ-
શ્રાવક (m.) ચંત્ર જડવામાં આવે છે, કે જે
વડે સખમરીન અથવા જળભીતરના રફૂનું
આંદોલન સાંભળી શકાય છે.

Middle,**Middle class, ૧. વચ્ચેવાંગો**

[મ. ર.]

ઈ. સુ. ૨૧: જમતી વેળા માથું ઉઘાડું
રાખે છે, અને ખીજે બધો બહાર જવાનો
પોષાક પહેરી રાખે છે. બાયડી ભાયડા જોડે
બેસીને જમે છે. પૈસાદાર લોકોમાં આ બધું
છે એટલું જ નહિ; વચ્ચે વાંગેના તથા ગરીબો-
માં પણ એ જ રિવાજ છે.

૨. મધ્યમ વર્ગ, ઊજળીઆત
વર્ગ [દ. બા.]

Middleman, ૧. દલાલ (જૂનો)

૨. મધ્યવર્તી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, ફાગણ, ૯૭: આ મધ્યવર્તી-આ
મિડલમેન (M.)-જાતે અને નાતે “વાણિયો”
જ હોય એમ ન સમજવું.

૩. વચ્ચે વ્યવહારીઓ [વિ. કો.]

સં. ૫ : માલની સીધી ઉત્પત્તિ ન કરે
પણ ફક્ત વિનિમયના કામમાં મદદ કરે એટલે

ઉત્પન્ન કરનાર અને ઉપભોગ કરનાર વચ્ચે
વ્યવહાર ચલાવવાનું કામ કરે તેને ‘વચ્ચે
વ્યવહારીઓ’:અથવા દલાલ કહી શકાય. દુકાન-
દાર, વેપારીઓ અને ફેરીઆઓ આ વર્ગમાં
મૂકી શકાય.

Middle term, ૧. હેતુપદ [મ. ન.

ન્યા. શા. ૧૫૬]

૨. મધ્યમપદ [મ. ર. અ. ન્યા.]

૩. સાધન [કે. હ. અ. નો.]

Milestone, ૧. માર્ગસૂચક સ્તંભ

[સદાશિવ મણિનારાયણ દીક્ષિત]

ખીજ પરિષદ, ૧૬૦

૨. કોસમિનાર [જૂનો શબ્દ]

વિ. મ.:—ઓગણીસમા સૈકામાં આ શબ્દ
૩૬ હોય એમ તે વખતે મુસાફરી કરનાર
બિરાપ હેબરની એક નોંધ ઉપરથી જણાય
છે:—“We passed by Humaioon's
tomb, and thence through a dreary
country full of ruins, along a
stony and broken road marked
out at equal distances of about a
mile and a half, by side solid
circular stone obelisks, “coss-
minars,” erected during the pro-
sperous times of the empire of
Delhi”-Bishop Heber's Indian
Journal, Vol. II, p. 1 (January
3, 1825)

Militant, ૧. લડાયક [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક ૧૦૧:.....આ એ
સોશિયલિસ્ટ છાપાનો લડાયક (M.) સરંજમ છે.

૨. યુયુત્સુ [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, માગશર, ૧૦૦: દેશસેવા અને
સુધારાની યુયુત્સુ (m. મિલિટન્ટ) હારમાં
બધો વખત સૈનિક રહેતું અને અન્તતઃશત્રુ
રહેતું, એ વિજય ચારિત્રનો જ વિજય છે.

૩. ભીષણ [ગ. લ.]

પ્ર. ૧૯૮૩, શ્રાવણ, ૨૩૧: આનું વ્યાવ-
હારિક પરિણામ એ આવે છે કે સત્યાગ્રહનું
જે અવિરોધનું લક્ષણ છે એથી એને નૈતિક ભીરતા

Militarism

૧૨૧

Missionary

અને નામદીઠનો સિદ્ધાન્ત લેખી એમાં લહડવાનો ઈન્કાર છે એમ ગણી કેટલાક અધીરા પુરુષો એનો ત્યાગ કરે છે, અથવા તો એનો જે યુદ્ધપ્રવૃત્તિ જેવો લીધણ (m.) અંશ છે એ વિનાશકારક હિંસામાં પ્રગટી ઉઠે છે.

Militancy, યુયુત્સા [ખ. ક.]

ખાનગી પત્ર

Militarism, ક્ષાત્રઉદ્દેક [ગો. મા.]

ક્ષાત્રપ્રકોપ [દ. બા.]

જુઓ Industrialism.

Mineralogy, ખનિજવિદ્યા [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૯૫ : જુઓ Geognosy.

Miniature, લઘુપ્રતિમા

ત્રીજી પરિષદ, ૧૬ : સોમનાથની લડાઈની છેવટની એક ક્ષણનું કદિપત ઐતિહાસિક ચિત્ર, પંડિત ભગવાનલાલની છબી, દિલ્લીશાહ હાથીદાંત ઉપરની લઘુપ્રતિમાઓ (m.) ઉપરથી કરેલી રાજપૂત વીરપુરુષો અને મોગલ સુલતાનોની છબીઓ, ઇત્યાદિ જમણા હાથ ઉપર ગોઠવેલાં હતાં.

Minimum, અલ્પતમ [ન. ભો.]

સુદર્શનકાર અને સાંસારિક સુધારો, ૨, ૧૪ : જે અલ્પતમ (M.) ઉગ્મર ઠરાવવી તે “કોઈને પણ હરકત ન પડે અને સર્વને અનુકૂળ થાય એમ ઠરાવવી”—આ નિયમ તો અપૂર્વ અને અશાસ્ત્રીય જણાય છે.

Mining, ખનનવિદ્યા [પો.ગો.]

વિ. વિ. ૧૦૩

Minor,

Minor premiss, ૧. પક્ષાવયવ

[મ. ન.]

ન્યા. શા. જુઓ Fallacy of equivocation.

૨. લઘુપક્ષ [મ. સ.]

જુઓ Major premiss.

૩. હેતુવાક્ય [ક. પ્રા.]

જુઓ Major premiss.

Minor term, ૧. પક્ષપદ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૫૩]

૨. પ્રથમપદ [મ. ૨. અ. ન્યા.]

૩. વ્યાપ્તિ [ક. હ. અ. નો.]

૧૬

Misanthrope, ૧. જનતાદ્વેષી [૨. વા.]

૨. કૃ. ૪૪ : કુનીઆએ પળવી પળવીને એને જનતાદ્વેષી (M.) બતાવી દીધો છે.

૨. જનશત્રુ [મો. પા.]

ગુ. શા. ૫૧, ૪૧૨ : એ જ લેખકનું “The Misanthrope” (જનશત્રુ) નામનું હાસ્ય-રસનું નાટક છે તેમાં “જનશત્રુ”ના પાત્રની કલ્પના એણે પોતાની જાત ઉપરથી જ કરી છે.

૩. માણસદ્વેષી [દ. બા.]

Mission, ૧. વિશિષ્ટ-આદિષ્ટ-કર્તવ્ય [ન. ભો.]

૧. ૧૩, ૧૮૦ : લક્ષ્મણાવનાની દિવ્યતા સ્થાપવી એ રા. ન્હાનાલાલના કવિત્વનું m. (વિશિષ્ટ, આદિષ્ટ કર્તવ્ય) જ આરમ્ભકાળથી જણાય છે.

૨. ધર્મકાર્ય [અજ્ઞાત]

૩. દીક્ષા [દ. બા.]

કા. લે, ૨, ૧૬૭ : મુખ્ય સવાલ એ છે કે આપણે આપણી દીક્ષા (મીશન) કઈ ગણી છે? અન્યભોક્ષાર કે સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર?

૪. આદેશ [નહા. દ.]

ગુજરાતી, ૨૮, ઓગસ્ટ ૧૯૨૭, ૧૩૫૩ : જીવનનો આદેશ (M.) પૂરો થયે જવું તે સર્વશ્રેષ્ઠ મૃત્યુ.

૫. જીવનકાર્ય, ધર્મપ્રચાર [દ. બા.]

Missionary, ૧. પ્રચારક [ન. લ.]

ગુ. શા. ૧૮, ૨ : પહેલું પુસ્તક સધળા માર્ગીઓને ફાવતું આવે એવું હતું, અને આ એક અસુક માર્ગનું પ્રચારક (M.) પુસ્તક છે.

૨. દાઈ [કૃ. મો.]

પાંચમી પરિષદ, ગુજરાતમાં ઇસ્લામી ઉપ-દેશકો, ૫ : એક પ્રચારક ઉપદેશક-દાઈ (M.) જેનું નામ તુરસત શુરુ (તુરહીન) આપવામાં આવે છે તેને ઇ. સ. ૧૦૦૧ માં હિન્દુસ્તાન તરફ મોકલ્યો. (ઉપદેશ કરી અથવા તો જુલમ કરી વટલાવવાનું આમંત્રણ તેને દાવત કહે છે, અને ઉપદેશ કરી વટલાવવા જે માણસ આવે છે તેને દાઈ એટલે અસુક ચીજ માગનાર અને તે ઉપરથી ઉપદેશક પ્રચારક કહે છે.)

૩. પ્રચારપરાયણ [દ. બા.]

Mnemonic

૧૨૨

Momentum

કા. લે. ૨, ૫૨ : હિંદુ ધર્મ પ્રચારપરાયણ નથી.

૪. ભેખધારી [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૧, ૩: સાહિત્યવિકાસ સાથે અભ્યાસ, ચિંતન અને લેખન તેમ જ અન્ય પ્રચારનું કામ જીવન પર્યંત આવા ભેખધારી ('મીશનરી') તરીકે કરવા લાયક હોય, ઉત્સુક હોય, અને તત્પર હોય, તેવા સાહિત્યસેવકોની શક્તિ-ઓને એકત્રિત કરવાના ઉદ્દેશથી કૌમુદીસેવક-ગણની યોજના તૈયાર કરી છે.

૫. સંસ્કૃતિવીર [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, ફાગણ, ૯૪: હિન્દે પોતાનાં આદ્રિકેન્દ્ર બાળકો માટે હવે આથી મોટું કર્તવ્ય એ ઉપાડવાનું છે કે તેમને હિન્દી સંસ્કૃતિની ઉચ્ચ કેળવણી મળે એવી સંસ્થાઓ, આદ્રિકાની પરિસ્થિતિમાં ફાવે એવી સંસ્થાઓ, પણ હિન્દી સંસ્કૃતિવીરો (mm. મિશનરીઝ) સુકાનીઓ લેખે ચલાવે એવી સંસ્થાઓ રચવાની છે.

૬. આદેશવાહક [નહા. દ.]

ગુજરાતી, ૨૮, એપ્રિલ, ૧૯૨૭, ૧૩૫૩: જગતમાં જન્મે છે તે પ્રત્યેક બાલક પ્રભુનો આદેશવાહક-M.-છે, નહાનો કે મોટો messenger-bearer છે.

૭. ધર્મપ્રચારક, ધર્મજીવી, ધર્મ-શીલ, દીક્ષિત [દ. બા.]

Mnemonic,

The mnemonic lines, સમયક

[મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૧૨-૩: પ્રત્યેક આકૃતિના વિન્યાસો અને બીજી, ત્રીજી અને ચોથી આકૃતિના વિન્યાસોનું પ્રકૃતિકરણ યથાર્થ રીતે સ્મરણમાં રહે તે અર્થે એક કારિકા પ્રચલિત છે. આ કારિકાને સમયક એવું નામ આપ્યું છે. અમુક પ્રકારનો સંકેત-સમય-તે જેને વિધે વ્યંજિત કરવાને સંબંધી રાખ્યો છે તેવી એ સમયકારિકા છે.

Mob,

Mob-psychology, સઘમનોદશા

[ન. ભા.]

વ. ૨૫, (૧) ૫૫: m. p.-સંયમહીન સંઘની મનોદશા-ન સમજાયાથી અનિષ્ટ પરિ-

ણામ આવે એ સ્વાભાવિક હતું; (૨) ૫૬: મિશ્ર શ્રોતામંડળમાં સંઘમનોદશા કેવું રૂપ લે છે તે પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.

Mob-rule, ધાડાંશાહી [મ. હ.]

સ. મ. ૨૯૯: એને ધાડાંશાહી (m. r.)

માટે જરાયે પક્ષપાત ન હતો.

Mock-heroic, વ્યાજવીર [ર. મ.]

હા. મં. ૯૩: M.-h. ('વ્યાજવીર') નામે

હાસ્યમય કૃતિનો પ્રકાર છે.

Modal proposition, વિશિષ્ટનિર્દેશ

[મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫]

Moderate, ૧. નરમ [અજ્ઞાત]

૨. મવાળ [મરાઠી ઉપરથી-અજ્ઞાત]

જીઓ ક. મા. સ્વપ્નદ્રષ્ટા.

૩. નિનીત [આ. બા.]

જીઓ Extremist.

૪. મિતવાદી [અજ્ઞાત]

ચં. ન. સ. ૨૬, ૧૦૫: મિતવાદીઓ અને ઉદ્દામોની કાર્યપદ્ધતિઓ કરતાં અસહકારની ઉચ્ચ કાર્યપદ્ધતિ વધારે અસરકારક નીવડશે.

૫. મિતાચરણી [ઉ. કે.]

જીઓ Extremist.

૬. સૌમ્યમાર્ગી [દ. બા.]

Modernized, અર્વાચીનકૃત [ન. લ.]

ના. ગ્રં. ૨, ૩૬૯: હાલ તો જે પ્રાચીન કાવ્યો છપાવે તે લેખકોની ખર પરાએ અર્વાચીનકૃત (Modernized Versions) રૂપમાં જ છપાવે છે.

Modulation, (of voice) ધ્વનિ-સંયમન [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૫: વસ્ત્રાલંકાર. ગૃહોપરકર, ઈંજિત, ધ્વનિસંયમન, ઈત્યાદિ જેને એકંદરે આચાર કહેવાય તેમાં ઔચિત્યાનુસાર અને ઘટે તેવું શું કહેવાય એ બતાવવાથી, અજ્ઞાત રીતે જ બાળકના મનમાં અમુક ધોરણ બંધાશે, અને તે તેને આગળ જતાં સૌન્દર્યના નિયમો કરવામાં કામ આવશે.

Momentum વેગમાન, વેગસ્થ સંસ્કાર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૧૪૨ : તે છતાં ગતિની વ્યાખ્યા, ગતિના પ્રકાર, ગતિના કારણ, બલના પ્રકાર,

Monad

૧૨૩

Monism

અર્વાચીન m. ની કલ્પના જેવી વેગરથ સંસ્કાર-ગતિના ખાસ કારણની કલ્પના, એ સર્વે હિન્દુ વિદ્વાનની બુદ્ધિ અને તર્કશક્તિને શોભાવે તેવી છે.

Monad, અણુક [દ. બા.]

Monarchy, રાજસત્તારાજ્ય [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ઋષયઃ પ્રજાસત્તારાજ્ય ને રાજ-સત્તારાજ્યના હિમાયતીઓમાંના કેટલાએક નેયોદિયનના અધિકારની સામા હતા.

૨. એકરાજશાસન [મ. ર.]

ઈજીપ્ત, ૧૮૮: આ આખો વિશાળ દેશ કે જે ૧૦૦૦ માઇલ લાંબો અને ૮૦૦ થી ૬૦૦ માઇલ પહોળો હતો તેમાં કોઈ પણ વખત એક-રાજશાસન થયેલું ન હતું.

૩. એકશાસન [મ. ર.]

શિ. ઈ. પર: એ ઉપરથી જ પિસિસ્ટ્રેટસના એકશાસનની ઉત્પત્તિ થયેલી.

૪. રાજશાસન [બ. ક.]

હિં. ચ. પ્રવેશક, ૫૧: કેટલેક અંશે 'રેક્રમેશન'ના અગ્રણીઓના બોધથી જ અને કેટલેક અંશે વિચારના પોતાના ગહન ઉપન્યાસથી રાજ્યસંસ્થા વિષે ધીમે ધીમે એવો અભિપ્રાય પ્રસરતો ગયો કે શાસનનાં રાજશાસન, અમીરશાસન, પ્રજાશાસન (Monarchy, aristocracy, democracy) વગેરે વિધાનો-માં પ્રજાશાસન જ ઉત્તમ છે, સૃષ્ટિકર્માનુસાર છે, ઈષ્ટ છે.

૫. રાજસત્તા [મ. ન.]

ચે. શા. જુઓ Limited monarchy.

૬. એકરાજધિપત્ય [ત. મ. સ. ૧૯, ૨૯૩]

૭. રાજશાહી [મ. હ.]

સ. મ. રડ: જે નીતિ અને રાજનીતિના સિદ્ધાન્તોને આધારે ફ્રાન્સની રાજ્યવ્યવસ્થા અને તેના જેવી બીજી રાજ્યવ્યવસ્થાઓને છેક નાખી દેવા જેવી કહેવામાં આવતી હતી તે સિદ્ધાન્તો રાજશાહી બાધી વાળનારાઓનાં આ તો ક્ષણમાં નગતને સુધારવા ઇચ્છનારાઓનાં બહાના તરીકે હસી કઢાવા લાગ્યા.

૮. રાજતંત્ર [દ. બા.]

Limited monarchy, નિયમિત

રાજસત્તા [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૬: નિયમિત રાજસત્તા વિષેનું આપણું સામાન્ય, અનિયમિત રાજસત્તાના સામાન્યમાં સેળસેળ થઈ જાય ત્યારે અસ્પષ્ટ છે એમ કહેવાય.

Unlimited monarchy, અનિ-

યમિત રાજસત્તા [મ. ન. સદર]

Monism, ૧. અદ્વૈતપ્રકૃતિવાદ, અદ્વૈત-વસ્તુવાદ [આ. બા.]

આ. ધ. ૩૯૯: (૧) જેઓની એમ સમજણ હોય કે પ્રોફેસર હેકલે પ્રતિપાદન કરેલી 'M.' = 'અદ્વૈતપ્રકૃતિવાદ' નામની સાયન્સની ફિલસુફી થી ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો પાયો ખોદાઈ ગયો છે અને ધર્મની સકલ ઈમારત ઉચલપાયલ થઈ ગઈ છે, તેઓને મારે રરિક્તનના શબ્દોનું રૂપાન્તર કરીને આટલું કહેવું પડશે કે: "ન માનશો કે તમારા હાથમાં એવું પુસ્તક આવ્યું છે કે જેમાં વિશ્વ સંબંધી છેવટનું સત્ય ઉચ્ચારી દેવાયું હોય" (૨) આ 'M.' = 'અદ્વૈતવસ્તુવાદ' તે શું છે? પ્રોફેસર હેકલ, આ વાદ જાણે કોઈ નવીન શોધ હોય એવી રીતે લખે છે.

૨. જડાદ્વૈત, આધિભૂતિકશાસ્ત્ર-દ્વૈત [ઉ. કે.]

ટિ. ગી. ૧૫૮: સારાંશ "વિશ્વ સર્વ આ તુરંગ મોટી, પ્રાણીમાત્ર છે કેદી, પદાર્થધર્મની આ શૃંખલા, તે કોઈએ નવ ભેદી" એ પ્રમાણે સજીવ અને નિર્જીવ સૃષ્ટિનો સર્વ વ્યવહાર ચાલે છે, એવો હેકલનો મત છે અને સર્વસૃષ્ટિનું મૂળ આ પ્રમાણે એક જડ અને અવ્યક્ત પ્રકૃતિ જ હોવાથી હેકલ પોતાના મતને માત્ર 'અદ્વૈત' [હેકલનો મૂળ શબ્દ monism એ છે, અને તે પર તેણે એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ લખ્યો છે. (Monismને માટે અદ્વૈત-કરતાં 'એકતત્ત્વતા' એ શબ્દ વધારે બંધબેસતો થઈ પડશે)] એવું નામ ચાલે છે. પણ તે અદ્વૈત જડમૂલક એટલે જડ પ્રકૃતિમાં સર્વ વસ્તુનો સમાવેશ કરનાર હોઈને અમે તેને જડાદ્વૈત, અથવા આધિભૌતિક-શાસ્ત્રાદ્વૈત એવું નામ આપીએ છીએ.

૩. અદ્વૈતવાદ, એકતત્ત્વવાદ [દ. બા.]

Monitor

૧૨૪

Monotony

Monitor, આળશિક્ષક [ન. લ.]

ન. અં. ૩, ૬૪: દાક્તર એલની રીતે વર્ગમાં ૩૦-૩૫ છોકરા રહેતા, અને તેથી થોડા મોનિટરનો ખર્ચ પડતો, થોડાનો ખર્ચ હોવાથી તે જોઈએ તેવા યોગ્ય મળી શકતા, અને વર્ગમાં વધારે ચચળતા આવતી; પણ એટલા બધા છોકરાને કબજામાં રાખવા એ એક આળશિક્ષકથી બને નહિ. અને તેથી જ એ બંદોબસ્તના શિક્ષક જુદા રાખતો.

૨. ઉપશિક્ષક [ખ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૨૮: અંબાલાલભાઈ જેવામાં આ સ્વાધ્યય એમની આસપાસના માણસોના કરતાં પણ વિશેષ હોય એ સ્વાભાવિક છે. અમદાવાદમાં મોનિટર (ઉપશિક્ષક) અને શિક્ષક તરીકેના પગારમાંથી બચાવેલી રકમ વડે અને શિષ્યવૃત્તિઓ (સ્કોલરશિપો) મેળવીને જ પોતે કોલેજનું શિક્ષણ લીધું હતું.

Monitorial teaching, પરસ્પર-શિક્ષણ [ન. લ.]

ન. અં. ૩, ૬૩ ન્યારે નિશાળિયાઓના વર્ગ ખાંધી એક જ પાઠ લેવો આપવો રાખ્યો હોય ત્યારે તે સમૂહશિક્ષણ કહેવાય છે અને ન્યારે એવું સમૂહશિક્ષણ નિશાળિયાઓની માર્ફતે લેવામાં આવે ત્યારે તે પરસ્પરશિક્ષણ અથવા માનિટોરિયલ પદ્ધતિ કહેવાય છે.

Monogamy, ૧. એકલગ્ન [ર. વા.]

નિ. ૧. ૬૯: સ્ત્રી પુરુષ ઉભયને માટે એકલગ્ન (m) શ્રેયસ્કર છે, પુરૂષિવાહ (polygamy) ત્યાગ્ય છે.

૨. એકપત્નીકત્વ, પવિત્ર વિવાહ [દ. બા.]

Monograph, વ્યક્તિવૃતાન્ત [મ. સૂ.]

હ. બા. ૬: ભૂતકાળમાં અથવા વર્તમાન-કાળમાં વિદ્યમાન એક એક જનોનાં ચરિત્રો એ સવિશેષ જીવનચરિત્રો છે. તે વ્યક્તિવૃતાન્ત (M.) પણ કહેવાય છે.

Monosyllable, એકાંગીશબ્દ [મન. હરિ.]

વ. ૧૬, જુઓ Accent.

Monosyllabic, એકાક્ષરી [ખ. ક.]

સ. ૨૫, ૪૦૫: એકાક્ષરી (one syllable.

m.) તદ્દભવોમાં સ્વર માટેનો નિયમ ઉપર આવી ગયો.

૨. એકસ્વરી [ક. પ્રા.]

ખ. બ્યા. પ: ચીની ભાષામાં ૪૦,૦૦૦ એકસ્વરી શબ્દો છે.

Monotheism, ૧. એકેશ્વરવાદ [ગિ. મા.]

દ. અ. ૨૬: નિયન્તાનું જ્ઞાન અને ભક્તિ-દ્વારા પૂજન એ પાશ્ચાત્યોમાં M. અથવા એકેશ્વરવાદ નામે ઓળખાય છે. સંપ્રદાયમાં પણ ઈશ્વર અને જીવનો ભેદ સેવ્યસેવકસંબંધ ગણી આવો જ વાદ માન્યો છે, પરંતુ તેમાં જીવને ઈશ્વરનો અંશ ગણેલો છે, અને જગત્ બ્રહ્મનું એક્ય ગણેલું છે તેથી પાશ્ચાત્યોના Pantheism એટલે સર્વેશ્વરવાદમાં આનો સમાસ થાય છે.

૨. એકદેવવાદ [અ. ક.]

સ. ૧૩, ૧૩૪: જેવી રીતે જીવારોપણવાદ પરથી અનેકદેવવાદ પર આવી શકાય છે તેવી જ રીતે અનેકદેવવાદ પરથી માણસ વિચાર કરતાં એકદેવવાદ (મોનોથીઇઝમ્)-એટલે કે સૃષ્ટિમાં એક જ દેવ છે એવા મત-પર આવે છે.

૩. એકેશ્વર્યજન [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૦૬: ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી આ ભૂમંડળના ધર્મોનું સ્વરૂપ અવલોકીએ તો પિતૃ-યજન (Ancestor worship) દેવ્યજન (Spiritism), અનેકદેવ્યજન (polytheism) એકેશ્વર્યજન (m.) શબ્દબ્રહ્મભાવના (pantheism) વિગેરે ધર્મની વિવિધ ભાવનાઓમાં ધર્મના ઉપર વર્ણવેલા સામાન્ય સ્વરૂપની ગુંથણી થયેલી અનુભવાશે.

Monotonous, ૧. અવિવિધ [ખ. ક.]

ભ. ૧૪: આવી યતિરચનાવાળી પંક્તિઓ ઉપરાઉપર આવતાં રચના જલદી અવિવિધ (મોનોટોનસ M.) થઈ જઈ નીરસ લાગ્યા વગર ન રહે.

૨. એકજાતીય [મન. હરિ.]

વ. ૧૬, ૧૧૩: પદ્યરચના એકજાતીય (m.) થઈ જઈ નાનાતવના અક્ષાંશે કંઠાળો ઉત્પન્ન કરે છે.

Monotony, ૧. એકવિધ્ય [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૨૩: વૈદિકકાલ અને ઐશ્વર્યકાલ વિન્ય અને ધર્મના પ્રકાશથી જરા ચિત્રિત થઈ

Mood

૧૨૫

Moral

શકે છે; પણ ખીજ સમયે અનુસાહ અને ઐક-
વિધ્યના અધિકારથી આચ્છાદિત રહે છે.

૨. એકતાનતા [ન. ભો.]

વ. ૩, ૨૧૭: ગીતમાં એકતાનતા (m.)ને
દોષ બહુધા આપણા ભારતસંગીતમાં-હાલના
સમયમાં ખાસ છે ન.

૩. એકમાર્ગીપણું [ર. મ.]

વ. ૮, ૧૬૨: રૂઢિની અશિથિલતાથી જીવનમાં
એકમાર્ગીપણું (m.) આપે છે.

૪. અવૈવિધ્ય [મ. ક.]

સ. ૩૦, ૧ ૭૫૩: રા. રા. નરસિંહરાવની
કવિતા સામે અમારી મુખ્ય ટીકાઓ (૧)
એમાંનાં નિર્બળ નિષ્કળ અનુકરણો સામે (૨)
એમની કલા m. (અવૈવિધ્ય) સામે, (૩) અને
એમની કૃત્રિમ poetic diction (કવિતા
વેષધારી ભાષા) સામે હતી.

૫. એકરૂપતા [ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૭૩૦: સમપ્રમાણતાને પરિણામે
m. (એકરૂપતા) થતી અટકાવનારો એક પ્રકાર
આ ખીજ માત્રા ઉપર તાલ આવે તે છે.

૬. એકવિધતા [અજ્ઞાત]

વિ. મ. વ. ૨૨, ૪૨૨: અવકાશના સમયમાં
મન અવળે રસ્તે ચલે ન જાય, એકવિધતા
(m.)ને લીધે એની શક્તિઓ કંધાઈ ન જાય
અને જીવનરસ ઉડી ન જાય તેટલા માટે જેમાં
પોતાને નિષ્કામ પ્રીતિ થાય એવા કોઈ શુભ
શ્રેયસ્કર વિષયનો નિર્વાહસાધનરૂપ પ્રધાન
પ્રવૃત્તિની સાથે વિનોદસાધનરૂપ અવાન્તર
પ્રવૃત્તિ તરીકે હૃદયમાં શોખ પેદા કરવાની દરેક
માણસને જરૂર છે.

૭. એકશ્રુતિ, વૈચિત્ર્યશૂન્યતા [દ.ખા.]

Mood, ૧. ૧. વૃત્તિ [ર. મ.]

ક. સા. ૯૮: ઉલ્લાસ પામતા કવિયોને સૃષ્ટિ-
નિરીક્ષણમાં અનેક અને વિવિધ ઉદ્દીપન જડે
છે, અનેક અને વિવિધ સહકારી ભાવ અને

૧. આ શબ્દઆથી પણ વધુ જૂનો હોવાનો
સંસ્કાર છે તેથી કમભંગ કરીને તેને આગળ સ્થાન
આપ્યું છે, પણ પ્રથમ પ્રયોગનું સ્થળ નક્કી કરવાનાં
સાધનો અચિરદલ્લ્ય નહિ હોવાથી ઉદાહરણ તો
હમણાંનું જ આપીને ચલાવી લેવું પડ્યું છે.

અનુભાવ થાય છે, રસ વ્યક્ત થતી વખતના
સહકારી ભાવનો આધાર થાયું ખરું કવિની
વૃત્તિ (m.) પર હોય છે.

૨. મનોદશા [ચં. ન. વ. ૬, ૨૩૨.]

૨. (Logic) વિન્યાસ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૦૨: આટલા ન્યાયનિયમો લક્ષમાં
રાખી જે ચોસઠ વિન્યાસ પ્રાપ્ત થયા તેમની
પરીક્ષા કરી જેવી જોઈએ.

Reduction of the mood,
પ્રકૃતિવિન્યાસ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૦૭: અન્ય આકૃતિના વિન્યાસોને
પ્રથમાકૃતિ અથવા પ્રકૃતિના વિન્યાસમાં ઉતારવા
તેને પ્રકૃતિવિન્યાસ એવું નામ આપવામાં
આવે છે.

Moral, (pl.) નીતિશાસ્ત્ર [મ. ન. ન્યા.
શા. ૧૫૩]Moral courage, ૧. લોકાપવાદ-
ભયમુક્તિ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૨૭: ખરેખર મુદારાના ઉપ-
દેશકોમાં વિદ્યા, વાચાળપણું, લખવાની છટા,
તેમ ઉદ્યોગ, ખંત, નિર્લોભ, લોકાપવાદભય-
મુક્તિ, નિઃસ્પૃહતા, સર્વજન સાથે મળતાવડા-
પણું, ટેકીપણું. સ્વાત્મસુખદુઃખનો સ્વલ્પ
વિચાર, એ સૌ સદ્ગુણો જોઈએ.

૨. લોકનિર્ભીરતા [કૃ. ભો.]

ભો. જ. ૨૦: લોકનિર્ભીરતા (M. C.)
એમનામાં પુષ્કળ હતી.

૩. આધ્યાત્મિકશૌર્ય [ન. ભો.]

વ. ૧૧, ૨૬૨: અહંતા, મમતા, તનય તે કડું
કળું લાગે નહિ; પોતાની ભૂલ્ય સ્વીકારવામાં
નહાનમ માનનારને, તે સ્વીકારવામાં m. c.
(આધ્યાત્મિક શૌર્ય) છે તે ભૂલી જનારને,
અલગત કડું લાગે.

૪. નીતિર્વૈર્ય, ધર્મવીર્ય [દ. ખા.]

Moral Cowardice, ૧. સંસાર-
ભીરુત્વ [ન. લ.]

ન. ગ્ર. ૧, ૩૦૧: તે વિચારો અમલમાં આવી
શક્યા નથી એમ માલમ પડવાથી તેને તે
અળસાવે તો પણ તેના આ કૃત્યને સંસારભીરુત્વ
(M. C.) કહી જગતમાં વગોવડું એ કાંઈ
વાજબી જણાતું નથી.

Morbid

૧૨૬

Motor

૨. હૃદયદૈર્ઘ્ય, બીકણુવૃત્તિ
[દ. બા.]

Moral effort, નીતિપ્રયત્ન [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૧૪: ઇચ્છાયુક્ત પ્રયત્ન તો ત્યારે થાય છે, કે જ્યારે દુઃખકારક વિદ્યની સ્પષ્ટ ભાવના થાય છે, અને મન આગ્રહપૂર્વક તેના સામું થાય છે. નીતિપ્રયત્નોમાં તે સારી રીતે જણાય છે.

Moral force, નીતિબળ [મ. ન.]
ચે. શા.]

Moral habitude, નીતિમત્તા, નીતિશીલતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૯: એની એ વાત બીજી રીતે કહીએ તો વર્તન હવે પછીથી અમુક નિશ્ચયને વશ વર્તે છે. આતું જે ફલ તેને જ નીતિમત્તા, નીતિશીલતા કહે છે.

Moral obligation, નીતિકર્તવ્ય
[મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૮: પરિધાન, વાણી, અને આચારમાત્રમાં બીજની સાંદર્થવૃત્તિને સ્થિતિ કરે છે તેવું સ્વીકારવું એ એટલી બધી માંડવિક આવશ્યકતાની વાત છે કે એ પણ નાનાંનાનાં નીતિકર્તવ્યમાંનું એક થઈ શકે છે.

Moral repugnance, નીતિનિર્વેદ
[મ. ન. સદર]

Moral sentiment, નીતિભાવના
[મ. ન. સદર]

Moralist, ૧. નીતિવેત્તા [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧૪: નીતિવેત્તા નીતિનાં જુદાં જુદાં ધોરણોને સરખાવી તેમાંથી સર્વસાધારણ ભાગ જુદો કાઢે છે.

૨. નીતિવાદી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૦૫: કડક નીતિવાદી (M. મોરલિસ્ટ) એ વસ્તુસ્થિતિ આવી છે, એ ભૂલવું ન જોઈએ.

Morbid, ૧. વિકારી [ક. મો.]

વ. ૬, ૧૨૬: નિવૃત્તિનિવાસતું બીજું અને મોટું નુકસાન તો એ થયું કે આખો વખત અસ્થાસમાં ગાળવાથી અને બીજી કોઈ પણ રીતની સોખત નહિ હોવાથી એમનું મગજ ધીમે ધીમે વિકારી (M.) થયું ગયું.

૨. ભાવનાહત [દ. બા.]

Morbidity, ભાવનાતિરેક [દ. બા.]
Mortice, (Arch.) ચૂલ [ગ. વિ.]

Mosaic, મણિભૂમિ [કે. હ.]

સા. ૮, ૩૭૮: નવો બંધ લાંબા સળંગ તાર જેવો, અનેક મણિની એકરૂપ મણિભૂમિ (m.) જેવો છે.

Mother-complex, (Psycho-ana.)

માતૃઅનિધિ [ભૂ. ગો.]

Motive, ૧. હેતુ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૧૬: આવી જે કળવણીની અસર તેનો પ્રથમ ઉદ્દેશ સારા વર્તન માટેના હેતુ પૂર્ણ પાડવા એવો છે.

૨. પ્રવર્તક (હેતુ) [મ. ન.]

હ. બા. ૩૫: અન્ય મનુષ્યો જે જે કર્મ કરે છે તેનો પ્રવર્તક (M.) અમુક ગુપ્ત હેતુ છે, અને તે બહુ કરીને સ્વાર્થ છે, એમ દૃઢ થઈ જાય છે.

૩. પ્રેરકહેતુ [બ. ક.]

સા. જ. પ્રવેશક, ૨૧: કર્તાએ પોતાનો વક્રીલાતનો ધંધો માત્ર બેતાલીશ વર્ષની વયે ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના અક્ટોબર માસમાં ત્યજી દીધો અને સાક્ષરજીવન સમાયોગ્યકમાં તે પછી જન્યુઆરીથી આરમ્ભાય છે, એ ઉપરથી અનુમાન સહજ સ્ફુરે છે કે આ નિબન્ધ લખવામાં કર્તાના પ્રેરક હેતુઓમાં પોતાના એ પગલાનો પૂરેપૂરો અને માનવ કર્તવ્યનીતિની ઠંડામાં ઠંડી કસોટી અને ઠંડામાં ઠંડી દ્રષ્ટિએ માન્ય થાય એવો પર્યેષક ખુલાસો રજૂ કરવાનો હેતુ પણ હોવો જોઈએ.

Motive force, હેતુબલ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૧૬]

Motor, પ્રાણુવહા [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. ઉ. ૭૫: શરીર તથા માનસ-ધર્મેના પરસ્પર સંબંધ કેવી રીતેના છે; દેહની પ્રાણુવહા (M.) અને મનોવહા (Sensory) નાંડીઓ કયાં કેવી રીતે જોડાયેલી છે; એ સર્વ પ્રક્રિયા ક્રાંતિવાના અધ્યાત્મ પદ્ધતિમાં છે.

Motor Cell, યાંત્રિકકણ [વિ. કુ.]

જુઓ Ganglion cell.

Motor nerve, ૧. ઉદવાહક તંતુ
[મ. ન.]

Motto

૧૨૭

Mystic

એ. શા. પરણ: ઇન્છાના આવિર્ભાવરૂપે જોને સાધારણ રીતે માનીએ છીએ તે કોઈ ખાલ વ્યાપાર કે કાર્ય હોય છે. આ પ્રકારે જોતાં ઇન્છા ઉદ્ભવાહક તંતુચક્ર સાથે નિકટ સંબંધ રાખતી જણાય છે.

૨. કંયાતનુ [પ્રા. વિ.]

Motor organ, ઉદ્ભવાહક અવયવ [મ. ન.]

એ. શા. પદ્મ: ઉચ્ચ પ્રકારના વ્યાપાર પૂર્વે ઉદ્ભવાહક અવયવો ઉપર વર્ણીકાર પ્રાપ્ત થવો જોઈએ.

Motor region, યાંત્રિક પ્રદેશ [વિ. કુ.]

વ. ૭, ૫૦૬: જુઓ Sense center.

Motto, ૧. જીવનસૂત્ર [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૩૦૩: મોટા દરવાજાની કમાન ઉપર “કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર” એમ લખી નીચે એક શુદ્ધાખતું કુલ તથા કલમ ચીતરી તેની સાથે પોતાનું જીવનસૂત્ર (M.) “પ્રેમશૌર્ય” એ ખાજખોધ અક્ષરે લખ્યું હતું.

૨. મુખવચન [મ. સ.]

ગૌ. ઓ. ઉદ્ધાટન, ૧: આ જીવનચરિતના વિષય ‘ગંગાભાઈ’નો મુખવચનામૃતોક્ત પૂર્વાશ્રમનો ‘પ્રતાપ’ દેશદેશાન્તરમાં બહિર પ્રકાશતો રહેશે.

૩. મુખસૂત્ર [કે. હ.]

અ. શ. ઉપોદ્ધાત, ૪: આમ છતાંએ મુખસૂત્રભૂત ભારતેન્દુ હરિશ્ચન્દ્રના મહાવાક્યનાં ઉચ્ચવલ વચન બુદ્ધિ આગળ તરે છે, ત્યારે સહજ સ્ખલનના ભયથી ક્ષુભિત ચિત્ત કંપે છે.

૪. ગર્ભવચન [ન. ભો.]

નૃ. ગ્રં. ૨૯૨: આ મ્હોટું ચિત્ર પેદા કર્યું છે તેની નીચે “The Choice” એ નામ અને નીચે પ્રમાણે m.-ગર્ભવચન આપ્યું છે.....

૫. મુદ્રાલેખ [અગ્રાત]

૨. વા. ૨. કૃ. ૩૦: ખાલુએ Loyalty (રાજ્યનિષ્ઠા) અને Patriotism (સ્વદેશ-વાતસલ્ય)ના મુદ્રાલેખ છે.

૬. સૂત્રવાક્ય [ખ. ક.]

૭. મુદ્રામંત્ર [નહા. દ.]

જણાવનાર વિ. ક.

૮. ધ્યાનમંત્ર [ગ. વિ.]

વિ. ૧: ‘સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે.....’ એને વિદ્યાપીઠના ધ્યાનમંત્ર તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે.

૯. ખિરદવાક્ય [દ. ખા.]

Moulding, (Arch.) ચળું [ગ. વિ.]

Movie, ચલચિત્ર [રામચંદ્ર દામોદર શુક્લ]

નવચેતન, ૧૯૨૪, નવેમ્બર, ૧૦૧: ચલચિત્રો એ એક ચમત્કારિક વસ્તુ છે (હાલતાં ચાલતાં ચિત્રો, એવા અર્થનો સમાવેશ કરે એવો શુજરાતી ભાષામાં એક પણ શબ્દ નથી. ‘Movie’ એ શબ્દ જ તેના માટે ખાસ વપરાય છે અને એનો અર્થ ‘Moving picture’ (હાલતું ચાલતું ચિત્ર) થાય છે. ‘ચલચિત્ર’ એ શબ્દ Movie શબ્દનો અર્થ બરાબર સમાવેશ કરે છે.)

Multiple personality, (Psycho-ana.) બહુરૂપજીવી [ભૂ. ગો.]

Muse, ૧. શારદા [મ. ર.]

૨. કંસાદેવી [રં. હ.]

શુ. ૧૬૭૯, વૈશાખ ૧૩૮.

૩. કાવ્યદેવી [દ. ખા.]

Mystic, **Mystical**, રહસ્યવાદી [ખ. ક.]

વ. ૨૬, ૧૩૭: ગાંધીજી તો પાછા પુરાપ્રેમી રહ્યા; પૌરાણિક સંન્યાસી, યૌદ્ધ જૈન સાધુ, મુસ્લિમ ખ્રિસ્તી સન્ત, ધર્મમાત્રના રહસ્યવાદી (m. મિસ્ટિકલ) અડબંગ, એ સૌમાં અર્ધોઆખી મૂર્ત થતી ભાવનાના ભોગી.

૨. ગૂઢવાદી [મ. હ.]

સ. મ. જુઓ Extremist.

૩. યોગી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૪, ૨૪: ખીજે યોગી (‘મીસ્ટીક’)ની દૃષ્ટિએ કુદરતના એ મહાતરવ સાથે સત્વશુભી તારાત્ર્ય સાધીને તેની અનંત શક્તિને પ્રીતવા કંપે છે.

૪. અગમનિગમવાદી [ખ. ક.]

લિ. ૧૩૧: અગમનિગમવાદીઓ (mm.

Mysticism

૧૨૮

Narrative

મિસ્ટિકસ) આમ કહેતાં કહેતાં પાછા પોતાની ગાનમૂનમાં લાગી જ નય છે.

૫. અગમ્યવાદી [બ્યો. જ.]

બુઓ Realist.

Mysticism, ૧. અગમ્યવાદ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૩૦૪: એમાં કવિતાવિચાર બુદ્ધિવાદ (Rationalism) મૂકી અગમ્યવાદ (M.) તર્ક ધણે દરજ્જે ગયા છે.

૨. ઉપાસ્યસાક્ષાત્કાર [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૫: કર્મયોગજન્ય ધાર્મિકતા (pietism) અને ભક્તિયોગજન્ય ઉપાસ્ય-સાક્ષાત્કાર (m.) પરસ્પરનાં ઉપકારક છે.

૩. ગૂઢવાદ, અતિવાદ, અતીન્દ્રય-વાદ [દ. બા.]

Myth, ૧. કલ્પિતકથા [ન. ભો.]

ભક્તિ અને નીતિ ૧૬: એ ભાવનાનું એક અત્યંત સુન્દર સ્વરૂપ ગ્રીક તત્ત્વવેત્તા પ્લેટો-એ એક કલ્પિત-કથા (M.)માં બતાવ્યું છે.

૨. પુરાણ [બ. ક.]

લિ. ૫૮: વીનસ અને સેલીની દેવતાઓનાં પુરાણ (mm.), હેલનની કથા, અને કલીઓપેટ્રાનો ઇતિહાસ જાણવામાં હોય તે જ વાંચનાર ઉપર મૂલ અને તેનો અનુવાદ સરલતાથી વાંચી શકે.

૩. પુરાણવાર્તા, કેવળકલ્પના [દ. બા.]

Mythology, ૧. દેવકથા [હી. ત્રિ.]

વ. ૬, ૪૪: તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર અને દેવકથા (m.)ના અભ્યાસથી સંકુચિત ચક્ષુ વિકાસ પામી વિશાળ દષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે.

૨. દંતકથાશાસ્ત્ર [મન. રવ.]

કુ. ચ. ગવેષણ, ૭: દંતકથાશાસ્ત્ર (m.)ના સંબંધમાં આપણે અભિપ્રાય બહુ જ પામર છે-આપણને દંતકથાઓ એ કલ્પનાઓ સિવાય અન્ય કંઈ લાગતું નથી.

૩. પુરાણશાસ્ત્ર [ચં. ન.]

ગુ. છ. ૬૪: તુલનાત્મક પુરાણશાસ્ત્રોના પરિણામોનો અસ્વીકાર કરવાની જરૂર નથી. આપણા વિવાદોમાં તે આરંભબિન્દુઓ છે-આ વિષયના સ્વીકૃત સિદ્ધાન્તો છે. વિવાદ-નો વિષય તહેમનાથી અતીત છે, અથવા ખરે જોતાં નીચે છે. તે તો ભૂતાર્થ છે-અંગીકૃત સત્યો છે.

૪. દેવસૃષ્ટિ [બ. ક.]

સ. ર૭, ૩૦૪: પ્રાચીન ગ્રીસની દેવસૃષ્ટિ (M.)માં સાહિત્ય અને કલાની અધિષ્ઠાત્રી શક્તિઓને દેવીઓ નહીં પણ દિવ્ય સુદરીઓ કલ્પેલી છે.

૫. શાસ્ત્રવાર્તા [નહા. દ.]

૨૨૭: હિન્દુ M-શાસ્ત્રવાર્તામાં હનુમાનજી છે, નારદજી છે, ભીષ્મ પિતામહ છે: ત્હોંયે ઇશ્વર ખીસ્ત નથી.

N

Narcissism, (Psycho-ana.) સ્વપૂજા, નર્ગીસભાવ, શિશુભાવ, બાલિશ-ભાવ [ભૂ. ગો.]

Narrative poem-poetry, ૧.

સ્વભાવોક્તિમય કાવ્ય [મ. ન.]

સુ. ગ. બુઓ Didaetic.

૨. વર્ણનકાવ્ય [બ. ક.]

લિ. ૧૭

૩. આખ્યાનાત્મક કવિતા [રં. હ.]

શમની કથા “કવિતાનો આદર્શ,” ૪: મહાકાવ્ય (Epic), ઐતિહાસિક કે કલ્પિત

કાવ્યકથાઓ, વર્ણનાત્મક કવિતા (Descriptive poetry) આખ્યાનાત્મક (N. p.) આપણામાંથી અદરશ થઈ ગઈ છે.

૪. વર્ણનાત્મક કવિતા [દ. બા.]

Longer Narrative poem,

સુદીર્ઘ કથાકાવ્ય [વિ. મ.]

કૌ. ૩, ૧, ૧૬૦: સૌ. હીપકબા ફેસાઈ, રા. રંજિતલાલ પંડ્યા તથા સ્વ. પોપટલાલ શર્માએ ટૂંકાં ઊર્મિકાવ્ય મૂકી ખંડકાવ્ય કે સુદીર્ઘ કથાકાવ્ય (l. n. p.) રચવાનું પસંદ કર્યું ત્હોંમાં પણ આ જ વાસના કામ કરી રહી છે.

Nascent

૧૨૯

Nationalism

Nascent, અનુદ્ભુત [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૪૫: બાળકના પરિપક્વ પ્રેમમાં વૈપુલ્યનું અનુદ્ભુત સામર્થ્ય રહે છે, ને તે કોઈ અપૂર્વ પ્રસંગ (જેવો કે લાંબા વિયોગ પછી મળવું ઈત્યાદિ) બની આવતાં પ્રાકૃર્ભાવ પામે છે.

Nation, ૧. જનતા [વ. ં.]

વ. ૧૫, ૫૭૬: પ્રાચીનકાલમાં હિંદુસ્થાનમાં જનતા (Nationality) ની સમજણ હતી, પ્રજા ('જનપદ') એકત્ર મળી પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કરતી, પણ જનતા (Nation) અને રાષ્ટ્ર (State) બે વસ્તુતઃ એક નથી એમ યથાર્થ રીતે સમજવામાં આવતું હતું.

૨. રાષ્ટ્ર [ર. વા.]

સ. ૨૨, ૧૨૨: પોતાની જાતિ, પોતાના દેશ, પોતાના રાષ્ટ્ર (N.) પર તેને પ્રેમ યાચ છે.

Nationbuilder, રાષ્ટ્રકાર [ક. મા.]

વેરની વસુદાત, ૧૫૧: જગત ગામમાં થઇને ગયો. પહેલાં જ્યાં સાંકડી શેરીઓમાં થઇ, કેટલા દિવસના કચરાથી થએલી ગલીથી ગુંદતાં, માણસો જતા હતા તેને બદલે હવે પહેાળા ચોકખા આકર્ષક રાજ્યમાર્ગો અને કોઈ કોઈ ટેકાણે રાષ્ટ્રકારો અને નરરત્નોની મૂર્તિથી વિરાજિત ચોકો શોભી રહ્યા હતા.

Nationalism, ૧. પ્રજાસ્મિતા [ખ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૩૭: પ્રજાસ્મિતા (National self-consciousness, nationalityનો spirit, nationalism) વધતી આવે છે તેમ તેમ કેટલાક મોટા વિષયોની ચર્ચા માતૃભાષા દ્વારા ફેલાતી જાય છે.

૨. રાષ્ટ્રપૂજધર્મ, રાષ્ટ્રવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, (૧) ૬૧: મહાયુદ્ધ પછી અને મહાયુદ્ધને લીધે યુરોપના સાત્ત્વિક વિદ્વાનોની મનોરચનામાં જે ફેરફાર થયો છે અને 'નૅશનલિઝમ'—રાષ્ટ્રપૂજધર્મ—ની સામે જે અણુગમે પેદા થયો છે તે શ્રુતિ મહાયુદ્ધની છાયા પણ ઉપર પડેલી ન હતી ત્યારે સ્વીન્ડ્રનાથમાં સ્ફુરેલી હતી અને રાષ્ટ્રઉપાસનામાં કેટલો અધઃપાત છે એ તેઓ તે વખતથી કહેતા આવ્યા છે. (૨) ૨૮૦: કામ અને લોભની તૃપ્તિ કરવા જતાં સ્વપરભાવ વધવાનો જ અને તેથી રાજ-

દ્રેષને સ્થાન મળવાનું જ. આથી પોતાના રાષ્ટ્રની ઉપાસના શરૂ થઈ અને પારકાનો દ્રેષ સ્વાભાવિક રીતે આવી પડ્યો. આમ રાષ્ટ્રવાદ (નૅશનલિઝમ)થી 'ક્રોધ' મુજ્જ થયો.

૩. સ્વદેશવાદ [હિં. હિ.]

વ. ૨૦, ૧૨૭: પણ આ તો સ્વદેશવાદ (N.), સર્વદેશવાદ (Internationalism) નહિ—એમ કવિશ્રી કહેશે.

૪. પ્રજાભાવ [નહા. દ.]

૫. રાષ્ટ્રીયતા [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૫૯: આ બનાવના તાર ઈર્ષ્યકંડ પહોંચતાં, એક પાસ હિન્દના માજી પ્રધાન લોર્ડ આલિવિયર આમાં 'N.' યાને 'રાષ્ટ્રીયતા' ની પ્રસવવેદના જૂએ છે.....

૬. પ્રજાસ્મિતાવાદ, પ્રજાસ્મિવાદ [ખ. ક.]

અં. ૫૧ : પ્રજાસ્મિતા (national consciousness નેશનલ કોન્સિયસનેસ) ની દૃષ્ટિએ પ્રજેન્નતિવાદ (n. નેશનાલિઝમ) ને જ આ અભ્યુદયધિક્કયવાદ કે મનુકલોત્તિવાદનું વ્યવહારુ વારંતવિક રૂપ ગણી શકાય, પ્રજા પ્રજા વચ્ચેના ઇર્ષ્યો, દ્રેષ, આદિને વિષયપટની બહાર રાખીએ તો...પ્રજાને એક દેહ એક સમૃદ્ધ એક આત્મા ગણી તેની ઉન્નતિને પરમ કર્તવ્ય ગણી તે સાધવાને રાજકીય સામાજિક આર્થિક કેળવણીના કલાના સાહિત્યના શહેરોના ગામડાંના એમ તમામ ક્ષેત્રોમાં મથવું એ નેશનાલિઝમ. આને માટે ઉપર લખતાં લખતાં પ્રજેન્નતિવાદ લેખણે એટલે કે પૂર્વાપર અન્વયે ઊપજાવ્યો; પરંતુ એ શબ્દ એ અર્થ માટે લાગ્યે ચાલી શકે, એ અર્થ માટે અસ્મિતા ઉપરથી મેં બીજે પ્રસંગે વાપરેલા પ્રજાસ્મિતા, પ્રજાસ્મિતાવાદ, પ્રજાસ્મિવાદ એ શબ્દો ચાલે છે, તે જ વધારે અનુકૂલ જણાય છે.

Nationalist, ૧. દેશાભિમાની

[ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, ભાદરવો, ૭૯: જૂના ઉદાર-પક્ષીઓ પોતાને દેશાભિમાનીઓ (nn.) કહેવડાવે છે.

Nationality

૧૩૦

Negative

૨. પ્રજાસ્થિતાવાદી [ખ. ક.]

અ. ૪૫

૩. રાષ્ટ્રવાદી, રાષ્ટ્રપૂજક [દ. ખા.]

Nationality, ૧. દેશજનતા [ન. લા.]

બુદ્ધિવર્ધક ગ્રંથ, ૧૫, ૧૫૬: રાજ્ય-સંબંધી હક ને સ્વતંત્રતાના હક થોડા મળે, મોડા મળે અથવા ન મળે તો ચાલે પણ દેશજનતા ગઈ-આપણી ભાષા, આપણું હિન્દુ-પણું, આપણું હિન્દુ લોહી ગયું એટલે પછી આપણે જ નહિ.

૨. પ્રજાત્વ [ર. મ.]

જા. સુ. ૩૨, ૩૦: સંસારસુધારામાં રહેલી ત્રીજી ભાવના તે પ્રજાત્વ (n.)ની છે.

૩. જનતા [વ. ઑ.]

જુઓ Nation.

Natural,

Natural science, પ્રાકૃતિકશાસ્ત્ર

[મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૬૫: પ્રાકૃતિકશાસ્ત્રા નિપુણ બનાવે છે.

૨. પ્રકૃતિવિવેચકશાસ્ત્ર [અ. ક.]

જુઓ Normative science.

Natural selection, ૧. સ્વાભાવિકનો સંગ્રહ [મ. સૂ.]

જા. અ. રાસમાળા, ૧, ૪૧: અત્રે તો સ્વાભાવિકનો સંગ્રહ (N. S.) અને વિવેકથી વિવર્જન (Rational Elimination) થઈ સત્યમૂલક યોગ્યતમ હશે તે જ ચિરંજીવી રહેવાનું.

૨. કુદરતી છાંટણ [ઉ. કે.]

વ. ૪, ૧૩૫: કુદરતી છાંટણ (n. s.) રીતે જે ઉત્કર્ષ થાય છે તેમાં પહેલે દરજ્જે સામાજિક જીવનમાં કુશળતાનો વધારો એ ગુણોની વૃદ્ધિમાં થાય છે.

૩. નૈસર્ગિક વરણ [છા. ખા. સ. ૨૨, ૧૬]

૪. સ્વાભાવિક-પ્રાકૃતિક-સંકેતન [હી. વ. સ. મી. ૧૭૦]

૫. અવશ્ય પક્ષપાત [મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા]

સુરત ગુજરાત કલાપ્રદર્શન વખતનું ભાષણ, ૧૩: તેના (કારવીનના) મત પ્રમાણે સૃષ્ટિના વિકાસમાં અવશ્ય પક્ષપાત અથવા પસંદગી (N. S.) અને પ્રભુત્વપક્ષપાત અથવા પ્રેમની પસંદગી (sexual selection) એ બે નિયમો અગ્રેસર ભાગ લેતા જણાય છે.

Naturalism, પ્રકૃતિવાદ, પ્રકૃતિપરાયણતા [દ. ખા.]

Naturalist, સૃષ્ટિશાસ્ત્રજ્ઞ [ઉ. કે.]

ટિ. બી. ૧૦૧: પ્રસિદ્ધ સૃષ્ટિશાસ્ત્રજ્ઞ આર્લ્સ કાર્વિન પોતાના પ્રવાસગ્રંથમાં દક્ષિણ અમેરિકાના પ્રવાસનું વર્ણન કરતાં એક જંગલી જાતના સંબંધમાં લખે છે કે.....

Nebula, ૧. નિહારિકા [અજ્ઞાત]

૨. જ્યોતિ:પુજ [ખ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૬: જ્યોતિ:પુજ (n.) માંથી ગ્રહગોળા તરીકે આવી પોતપોતાના પંથ ગ્રહણ કરે, તેમ સ્પેન, ફ્રાન્સ, ઇંગ્લંડ, સ્વીડન વગેરેની પ્રજાઓ એકબીજાથી ભૂદી પડી, ને તે દરેકનાં પોતાના રાજકુળ તળે રાષ્ટ્ર બંધાયાં.

૩. મસમૂહ [ન. ભો.]

ન. ઝ. ૩૬:

અસંખ્ય તારાગણ્યક બેઠી તેજે ઘડયા મૂમસમૂહ છેદી જડયો જ જડયો ગગનો વટાવી, અન્તે હોમો કો નવભૂમિ આવી.

Nebulous, અભ્રમય [ર. વા.]

ન. સ. ૨, ૩૬૮: હવે તમારી મહેન્દાઓ પણ પ્રમાણમાં વધશે. અને અભ્રમય (n.) સ્વરૂપને બદલે શક્ય આકાર તેઓ પામશે.

Negation, ૧. નિષેધ, નાસ્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૧ જુઓ Affirmation.

૨. પ્રત્યાખ્યાન [મ. ર.]

એ. ની. ૧૬૫: વિચારના બે પ્રકાર છે એટલે કે અતિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન (અથવા હા પાડવી અને ના પાડવી).

Negative, ૧. પરહેજગાર [ન. લ.]

ન. જ. ૬૮: દલપતરામ, ભાષણિયા સુધારો પરહેજગાર (N.) ભલો, સુધો, વાણિયાઈ, અવહારશુદ્ધ.

Negative

૧૩૧

Nerve

૨. ઉત્થાપક, નકારયુક્ત [પ્રેમભક્તિ]
સુદર્શન, ૧૭, ૮: સૌ ક્રિયસુદોના ઉત્પાદક
સિદ્ધાન્તો (creative parts), સંસ્થાપક
(positive) સૂત્રો સાચાં હોય છે; અને
ત્હેમનાં ઉચ્છેદક (destructive) વાક્યો ત્હેમના
ઉત્થાપક નકારયુક્ત (n.) અંશો સાચા
હોતા નથી.

૩. નગાત્મક [આ. બા.]

આ. ધ. ૧૭૪: એના વિના બીજો દ્રવ્ય
નથી, ક્રોતા નથી, મન્તા નથી, વિજ્ઞાતા નથી
એ સિદ્ધાન્તને એના ભાવાત્મક (નગાત્મક
n. નહિ પણ positive) સ્વરૂપમાં અનુભવે છે.

૪. અભાવદર્શક [હ. વ. મા. શા. ૬]

૫. નિષેધાત્મક [હી. વ.]

સ. મી. ૧૪૨: પરસ્પર સર્વાંશે વિરુદ્ધ એટલે
પરસ્પર આહત વિધાનોમાં એક કેવળ
વિધ્યાત્મક અને બીજું કેવળ નિષેધાત્મક
હોય છે.

૬. નિષેધદર્શક [સા. ૩, ૧૨૮]

૭. અભાવાત્મક [ચં. ન.]

બુઓ Positive.

૮. નાસ્તિરૂપ [બ. ક.]

લિ. ૪૧ : શાંતિના એ રૂપ છે: શૂન્ય-
ખટક અનશાંતિ અને સુખમય શાંતિ: એક
નાસ્તિરૂપ(n.) બીજી અસ્તિરૂપ (positive).

Negative desire, અભાવેચ્છા
[મ. ન.]

ચે. શા. ૫૩૫: એલું પણ હોય છે કે જે
પ્રબલ ઇચ્છાનું જ બળ જણાય છે તે, ઘણી
વખત કોઈ અભાવેચ્છા, અર્થાત્ અસુકના
અભાવમાંથી થતા દુઃખના પરિહારની ઇચ્છા-
માંથી જ ઉપજે છે.

Negative proposition, ૧.

નિષેધમુખ નિર્દેશ, નિષેધનિર્દેશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. (૧) ૫૪: નિષેધમુખ નિર્દેશ
ને અને જ તેમાં જે વધારો હેમિલ્ટને કર્યો
છે તે તો કોઈપણ નૈયાયિક સ્વીકાર્યો નથી;
(૨) ૪૯: કેટલાક લેખકો નિષેધ-નિર્દેશના
સ્વરૂપને ન્યાયશાસ્ત્રમાં રાખવા યોગ્ય માનતા
નથી, અને એમ માને છે કે નિષેધનું પણ

પર્યવસાન તો વિધિરૂપ જ છે: એટલે નિષેધ-
નિર્દેશની આકૃતિમાં સહજ ફેરફાર કરી તેવા
નિર્દેશને પણ વિધિનિર્દેશ માન્યા હોય તો
બાંધ નથી.

**૨. અભાવાત્મક-નાસ્તિરૂપ-નાસ્તિ-
વાચી વાક્ય [રા. વિ.]**

બુઓ Affirmative proposition.

૩. નાસ્તિવાક્ય [બ. ક.]

બુઓ સદર.

૪. અભાવાત્મક નિર્દેશ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. અસ્તિત્વવાચક નિર્દેશ એમ
ખતાવે છે કે વિધિપદના ગુણો ઉદ્દેશપદમાં
છે; અને એ અભાવવાચક નિર્દેશ નથી એમ
ખતાવે છે.

૫. નગાત્મક, -નાસ્તિરૂપ-નિર્દેશ

[દ. બા.]

Negative term, અભાવશબ્દ
[મ. ન.]

ન્યા. શા. ૨૮: અ, અન, નિસ્, દુસ્,
ઇત્યાદિ ઉપસર્ગો ભાવશબ્દને ઘડાડવાથી પણ
અભાવશબ્દ ઉત્પન્ન થઈ આવે છે.

Nerve, જ્ઞાનતંતુ, તંતુ [મ. ન. ચે.

શા. ૪૦૩]

૨. શિરા [હ. કા.]

કે. શા. ક. ૧, ૯૭: મગજ અથવા લેબ્ડું
એ મનના તંતુના માવાનું બનેલું છે. એ
માવામાં ભૂરા ને સફેદ તંતુના લોચા હોય છે.
એ તંતુઓને શિરા, મગજતંતુ કે જ્ઞાનતંતુ
કહે છે.

૩. ક્રિયાતંતુ [રા. બા. વ. ૧૮, ૫૬૨]

૪. મગજતંતુ [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૨૬૩: મન શરીરને કેવી રીતે કાબુમાં
રાખે છે અને મનના સંદેશા શરીરના ભૂદા
ભૂદા વિભાગોને કેવી રીતે પહોંચે છે તેની
તપાસ કરતાં મગજતંતુ એ ભતના છે એ
શોધ સ. ૧૮૧૧ માં સર આર્લ્સ બેલના હાથે
થઈ; એક તો બહારના જગતમાંથી ઈન્દ્રિયદ્વારા
થતા જ્ઞાનસંવેદનને મગજને પહોંચાડનારા
જ્ઞાનતંતુઓ અને બીજા મગજ તરફથી શરીર-
ના બીજા ભૂદા ભૂદા વિભાગોને કામ કરવાને
માટે પ્રેરણા આપનાર પ્રેરક તંતુઓ.

૫. ચિન્થિત્રા [કે. હ. અ. નો.]

Nerve-cell, શિરાકોશ [હ. દ્વા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૦૦: એ શિરાઓ અને શિરાકોશો બ્યારે ચેતનાશયને ખબર પહોંચાડે ત્યારે ચેતનાશય તે શિર્ષણને પહોંચાડે, એટલે તેના જે તે સમૂહ પોતાના હુકમો ચેતનાશયને કરે, તે પ્રમાણે શિરા અને શિરાકોશો અમલ કરે.

Nerve stimulation, તંતુપ્રતાન

[મ. ન.]

ચે. શા. ૪૦૭: વૃત્તિમાં સર્વ પ્રકારના સુખદુઃખનો સમાસ છે. પ્રથમે, એ શબ્દના અર્થમાં તંતુપ્રતાનના સાક્ષાત્ ક્ષણ રૂપ જે અંતઃકરણની સ્થિતિઓ, જેમને સામાન્યતઃ સુખદુઃખનાં પ્રત્યક્ષ, જેવાં કે ક્ષુધા તૃષ્ણાનાં, કહેવાય છે, તેનો સમાસ થાય છે.

Nerve Substance, તંતુરસ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૨૧૫: આવા સાહચર્યવાળા વ્યાપારને ક્ષીધે એ બે તંતુસ્થાનો વચ્ચે એવો સંબંધ થઈ રહે છે કે એક સ્થાનને પ્રોત્સાહન મળતાં બીજા સ્થાનથી પણ તંતુરસ પ્રસવવા માંડે છે.

Motor nerve, ઉદ્દવાહકતંતુ

[મ. ન.]

જુઓ Motorના પેટામાં.

Sensitive nerve, સંવાહકતંતુ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૫૫૦: પ્રથમે એ જ સમજવું કઠિન છે કે વાસ્તવિક રીતે જેને અપ્રેરિત, અહૈતુક, વ્યાપાર કહી શકાય તેવા કોઈ છે કે નહીં; કારણ કે જે ઘણાક વ્યાપારો બાળકોની સહજ ગતિ આદિમાં તેવા દેખાય છે તે સંવાહકતંતુ-સ્થાનોને બાહ્ય કે આંતર એવાં અસ્પષ્ટ પ્રોત્સાહનનાં જ ક્ષણ છે એમ માનવાને કારણ છે.

Sensory nerve, જ્ઞાતતંતુ

[પ્રા. વિ.]

પ્રાત્યક્ષિક ચિન્થિત્રા, અર્થગ્રાહી-વિષયગ્રાહી-ચિન્થિત્રા [કે. હ. અ. નો.]

Nervous, ચિન્થિત્રાકૃત, ચિન્થિત્રાગત

[કે. હ. અ. નો.]

Nervous action, ચિત્કરણનું કર્મ કેવા વ્યાપાર [કે. હ. અ. નો.]

Nervous apparatus, ચિન્ત્ર [કે. હ. સદર]

Nervous connection, તંતુમાર્ગ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૫: બાહ્ય સંસર્ગોને જોઈએ તેવા તંતુમાર્ગ મગજનાં સ્થાન સુધીના સ્વાધ અથ છે.

Nervous energy, ચિત્કરણબળ [કે. હ. અ. નો.]

Nervous process, ચિત્કરણની ક્રિયા [કે. હ. અ. નો.]

Nervous system, ૧. તંતુચક્ર [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૫૦: એકાએક અવાજ થતાં ચમકી ઊઠવાનો જે વ્યાપાર થાય છે તે જ એમ બતાવે છે કે તંતુચક્રના સ્વભાવનો જ એવો નિયમ છે કે સંવાહક તંતુસ્થાનના પ્રોત્સાહનમાત્રથી, પ્રોત્સાહનના બળના પ્રમાણમાં, અનેક પ્રકારના વ્યાપારો પેદા થઈ આવે છે.

૨. તંતુતંત્ર [પ્રા. વિ.]

૩. ચિત્કરણ, ચિત્કરણતંત્ર [કે. હ. અ. નો.]

Neurosis, (Psycho-ana.) ચિત્તભ્રમ [ભૂ. ગો.]

Nihilism, ૧. શૂન્યવાદ [હી. વ. સ. મી. ૧૬૮]

(Politics) શાસનવિરોધ

[દ. બા.]

Nihilist, શૂન્યવાદી [ગ. અ.]

દ. દે. વા. ૧૦૪: હાલ એ દેશોમાં અજ-એળ જેવી છાત્રી ટોળીઓ થઈ છે. તે કદાચ ત્યાંની સરકારના જુલમ અને ગેરહનસાફને કીધે થઈ હશે. તેઓ મહા ભયંકર કામો કરે છે. કુપા ગોળા મારીને તેઓ અમીર, ઉમરાવ પાદશાહોને મારી નાંખે છે; ભોંયમાં સુરંગો ખોદીને મહેલો ઉડાવી દે છે; આગળાદીઓ ઉધી વાળે છે. તેમને શૂન્યવાદી અથવા તેમની બાકીમાં બાકીએ તો નિહિલિસ્ટ કહે છે.

Nomadic, ૧. જંગમ [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૧૪૬: આદિકાળના લોક જંગમ
-ન.-રહેતા.

૨. જમણશીલ [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૩૨૮: સિન્ધની જતિયોની પેઠે
દક્ષિણ અને કોંકણમાં વસનારા મરાઠાઓ તે
જમણશીલ (n.) જતિ નહોતી.

Nominalism, નામવાદ, નામાત્મકતા

[દ. બા.]

Nominalist, અભિધાનવાદી [મ.ન.]

ચે. શા. :૩૧૩: કેટલાક તત્વજ્ઞોએ એમ
માન્યું છે કે વ્યક્તિથી અતિરિક્ત એવી જતિ-
સર્વમય જતિ-છે, તેનું બાહ્ય અસ્તિત્વ છે.
રામ, હરિ, કૃષ્ણ આદિ વ્યક્તિ થકી ભિન્ન
એકું 'મનુષ્યસામાન્ય' બાહ્ય વિશ્વમાં છે. આ
મતને જતિવાદ એ નામ આપવામાં આવે
છે. આથી વિરુદ્ધ મત અભિધાનવાદીઓનું છે.
તેમનું કહેવું એમ છે કે બાહ્ય વિશ્વમાં વ્યક્તિથી
અતિરિક્ત જતિનું અસ્તિત્વ છે જ નહિ.

No-changer, (Recent Indian politics), ૧. યથાપૂર્વવાદી [હિં. હિં.]

વ. ૨૨. ૩૬૦

૨. અચલવાદી [આ. બા.]

વ. ૨૩, ૨૩૭: આખા ખંજાળાની પ્રજાએ
અચળવાદીઓએ (N. cc.) અને ચલ-
વાદીઓએ (Pro changers) ઠરાવ
પસાર કર્યો છે.

**૩. નિશ્ચયવાદી, દૃઢવાદી, પ્રત-
વાદી, ધ્રુવપક્ષ [દ. બા.]****Nogging pieces, (Arch.) અવાઠ-
પાટલી [ગ. વિ.]****Normative science, આદર્શવિવે-
ચકશાસ્ત્ર [અ. ક.]**

ની. શા. ૬: યોગ્યતા કે ખરાપણનો વિચાર
બીજા શાસ્ત્રનો વિષય છે. આ દૃષ્ટિથી ન્યાય-
શાસ્ત્રની ને રસશાસ્ત્રની (સુન્દરતાની મીમાંસા
કરનાર શાસ્ત્રની) પેઠે નીતિશાસ્ત્રને કેટલીકવાર
આદર્શ-વિવેચકશાસ્ત્ર (નોર્મેટિવ સાયન્સ) કહે-
વામાં આવે છે, કારણ કે એ શાસ્ત્ર આપણું
કાર્યોની પ્રકૃતિ કેવી છે તેની તપાસ નથી

કરતું, પણ આપણા નીતિનિર્ણયોને આપણાં
કર્મો કેવા આદર્શ પ્રમાણે હોવાં જોઈએ એવા
આદર્શ સ્થાપવા પ્રયત્ન કરે છે. આદર્શ-
વિવેચકશાસ્ત્રો એ શમ્ભુ આ શાસ્ત્રોને પ્રકૃતિ-
વિવેચકશાસ્ત્રો (નેચરલ સાયન્સ) એટલે
વસ્તુનું સ્વરૂપ, તેમની પ્રકૃતિ કેવી છે એટલું
જ વિવેચન કરનારાં શાસ્ત્રોની વચ્ચેના ખરા
ભેદને ખરેખર બંધબેસતા છે.

૨. ઔચિત્યવિજ્ઞાન [મ. છ.]

સ. ૨૯, ૭૬: આ ત્રણે શાસ્ત્રો મનોવિજ્ઞાન
સાથે સંબંધ રાખે છે પણ આ સર્વ આદર્શો-
ની પર જવાને માટે ઔચિત્યવિજ્ઞાન
(N. S.)માં ગણાય છે.

Nosophobia, (Psycho-ana.)

વ્યાધિલીતિ [ભૂ. ગો.]

Notorious, દુષ્પ્રખ્યાત [વિ. ક.]

કો. ૩, ૨, ૭: આપણે 'કલા ખાતર કલા'-
ના દુષ્પ્રખ્યાત વાદની લગોલગ આવી પહોંચ્યા
છીએ.

Noumenon, ૧. પારમાર્થિક વિષય

[ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૪૧: જ્ઞાનની ક્રિયાનું પૃથક્કરણ
કર્તાથી કેન્દ્રને માલૂમ પડયું કે પારમાર્થિક
વિષયો (Noumena) જ્ઞાનના પ્રદેશની ખૂંદાર
છે; અને જગત્ના ઔદિક પદાર્થોને
(Phenomena) આપણે અસુક નામરૂપના
(Categories) સંબંધમાં જ નજી રાખીએ
છીએ.

૨. સ્વરૂપ, ભાવ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. ૫. (૧) પ્રસ્તાવના ૧૧:
જીઓ Metaphysics; (૨) ૧૭૭: આ
સર્વ ધર્મોમાં ચિત્ત અથવા વિજ્ઞાન લક્ષણ
(Phenomena) વડે ઓળખાય છે, ભાવ
(N.) વડે અથવા વસ્તુરૂપે ઓળખાવું
નથી. ચિત્ત અથવા વિજ્ઞાનને ભાવ (N.)
નિર્વાણભૂમિમાં પ્રકટ થાય છે.

Noumenal, સ્વસત્તાક [હિં. પ્ર.]

સ. મી. પ્રસ્તાવના, ૩ જીઓ Absolutism.

Novel, ૧. વાર્તા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૫૪: સ્કોટ, બુલ્કર, ડિકન્સ,
થાકરે, ડિઝરાયલી એઓ નોવેલ-વાર્તા-લખવા-

Novel

૧૩૪

Numismatics

માં નામોક્તિ ગણાય છે, મિસ એનર્થ, મિસ ફેરીઅર ને મિસ એન્ડી એ ત્રણ સ્ત્રીઓ પણ વાર્તા લખીને પ્રખ્યાત થઈ છે.

૨. ગદ્યકથા [ન. લા.]

નૂ. ન. ગ. કર્ડ: ગાંધી અથવા વારતા (nn), સર્વ પદ્ધતિનાં ન્હાનાં મોટાં સ્ત્રી-પુરુષો ને જ્ઞાન-અપજ્ઞામાં ઘણી ઉપયોગી છે.

૩. નવલકથા [ગો. મા.]

સ. ચં. ૧. પ્રસ્તાવના, ૫: અપૂર્વ ત્વરાથી નિત્ય નવી થતી રચિના આ સમયમાં સ્વભાવે ક્ષણજીવી નવલકથાઓ દીર્ઘાયુ થાય અને લખનારને ભવિષ્યકાળ સાથે કીર્તિની સાંકળથી સાંધે એ ધારણાથી અનુભવનો બોધ વિરૂદ્ધ છે.

૪. કાદંબરી [મરાઠી ઉપરથી-અનંતાત]

નુઓ. નીચે પર્યાય ૬ ફો.

૬. સંસારચિત્ર [મ. ન.]

સુ. ગ. ૮૨૭: 'કરુણધેલો' વાસ્તવિક રીતે ભેટાં અંધેશમાં જીવે રોમાન્સ કહે છે તે વર્ગમાંનો છે, અર્થાત્ ઐતિહાસિક વૃત્તાન્ત સહિત થોડું ઉચ્ચીકરણ વાપરી કરેલો ઉત્તમ વાર્તાચિત્ર છે; પણ જેને 'નોવેલ' કહે છે-સંસારચિત્ર (અમે 'નોવેલ' શબ્દનો પર્યાય 'સંસારચિત્ર' સૂચવીએ છીએ. કાદંબરી શબ્દ કેવળ નકામો છે, તથા શા આધારે લીધો છે તે જણાતું નથી. નવલ એ શબ્દ પણ ધણા પસંદ કરવા યોગ્ય, અર્થસૂચક નથી.) કહે છે તેવો વાર્તાચિત્ર તો આ (સરસ્વતીચંદ્ર) સિવાય બીજો નથી જ.

૭. વાર્તાચિત્ર, કલ્પિતકથા [ર. મ.]

ક. સા. (૧) ૫: ડિકન્સનાં 'નોવેલ' (વાર્તાચિત્ર) કલ્પનામય હતાં. (૨) ૩૯: કાદંબરી કે કલ્પિત કથા (N.) લખનાર પણ કલ્પદને યોગ્ય છે કે નહિ એ વિશે મતભેદ છે.

૮. નવલ [ખ. ક.]

નુઓ Background.

૯. કથા [દ. બા.]

Novel with a purpose,
સાહિત્રાય નવલકથા [હ. બ.]

સ. ૨૭, ૨૭૭: પ્રસ્તુત નવલકથા-Realism

(વાસ્તવિકતા) સુધી જ અટકી રહેતી નથી, તેનું સાહિત્રાય નવલકથામાં (Novel with a purpose) રૂપાંતર થયું છે.

Philosophical novel, વિવેચક વાર્તા [ખ. ક.]

ગુ. શા. ૨૬, ૧૧૯: જેને વિવેચક વાર્તા (Philosophical Novels) કહે છે તેનો ઇંગ્લિશમાં આ (ફાસેલસ) એક સરસ નમુનો છે.

Psychological novel, માનસિક નવલ [ખ. ક.]

૩૦, ૬૮૪: માનસિક પૃથક્કારની પદ્ધતિએ નવલકથારચના કરતાં, અસુક કાર્ય કે ખનાવ વર્ણવાય તેની સાથે તે કરનારની માણસની કર્તવ્યબુદ્ધિ અને તેનું રચિતંત્ર આપણને જણાવાય છે, એટલું જ નહિ, પણ એ વ્યક્તિનાં કર્તવ્યબુદ્ધિ અને રુચિતંત્ર આવાં કેમ ઘડાયાં તે પણ આપણને રસિક રીતે સમજાવવામાં આવે છે, આવી નવલો તે જ માનસિક નવલો (Psychological Novels).

Nucleus, ૧. ગર્ભકણુ [વિ. ધ.]

વ. ૭, ૫૦૬: પ્રથમ પ્રોટોપ્લાઝમ કણમાં થતો સુધારો એ છે કે તેમાં એક ગર્ભકણુ (N.) ઉત્પન્ન થાય છે.

૨. ગર્ભશરીર [આ. બા.]

વ. ૧૭, ૧૭૨: એ પ્રોટોપ્લાઝમમાં એક રંગહીન 'n.' 'kernel' ચાને ગર્ભશરીર અને એની આસપાસ chlorophyll ચાને લીલાં શરીર રહેલાં હોય છે.

૩. જ્યોતિષીજ [ખ. ક.]

ગુણસુંદરી, ૧૯૨૫, ડિસેમ્બર, ૨૬૪: મોહની? સાચા લગ્નનો સાથી થયેલા જટા-નૂટમાં અલ્પ થયો, તથાપિ પોતાના રનેહ-મય હૃદયમાં રનેહના જ જ્યોતિષીજ (n. ન્યુક્લિયસ)રૂપે તેને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે ભેઈ શકતી એ અ-વિધવા વિધવાની પોતાની વાણીમાંની સોલવાસ પ્રતીતિ પ્રત્યક્ષ કરો.

Numismatics, ૧. નિષ્કશાસ્ત્ર, મુદ્રા-શાસ્ત્ર [ર. વ.]

નિ. નુઓ Epigraphy.

૨. નિષ્કવિદ્યા [દ. બા.]

Object

૧૩૫

Objective

0

Object, ૧. દ્રશ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮૮: આ જે સૌન્દર્યનિબન્ધન આનન્દ તેનામાં વિશેષતા એટલી જ છે કે પદાર્થગત રૂપાદિના વિચાર ભેગો જ તે આનન્દ ભેગો છે, દ્રશ્ય દ્રષ્ટાના સંબંધની અપેક્ષા રાખતો નથી.

૨. વિષય [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૫૨: જ્ઞાતા જે વિષયી અને જ્ઞેય જે વિષય તે બે પદાર્થને જોડનારના સંબંધમાં જે વ્યાપાર ઉદભવે છે, તેનું નામ જ્ઞાન છે.

૩. અર્થ, સ્તેય, દ્રવ્ય [કે. હ. અ. નો.]**Objective, ૧. સર્વાનુભવી, બાહ્ય-સ્થિત, સર્વાનુભવરસિક [ન. લ.]**

ન. ગ્ર. (૧) ૨, ૧૮૯-૯૦: રસ એ જ ખંડકાવ્યોમાં એટલે છટક કવિતામાં ખસ છે. પદ, ગરબી, વગેરે લખનારોમાં એટલું હોય તો તે કૃતાર્થ થયો, કેમકે તેવી કવિતામાં તો પોતાના આત્મામાં જે જે ઊર્મિઓ ભેડે તે દર્શાવી એટલે થયું, અને તે તો પોતામાં રસ હોય તો તે સ્વાભાવિક રીતે જ થઈ જાય. આવી કવિતાને સર્વાનુભવી અથવા અતઃ-સ્થિત (subjective) કવિતા કહે છે. સંગીત-કવિતા આ વર્ગની છે. પણ નાટકકાવ્યોમાં એથી ભૂદા જ-બહુ ઊંચી જાતના-કવિત્વનો ખર્ચ પડે છે. એમાં ફક્ત પોતાના અંતરમાં અનુભવેલા રસનું વર્ણન કરવું એ ખસ નથી, અથવા વખતે કંઈ જ કામનું નથી. એમાં તો ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિવાળા બીજને ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગો કેવા લાગે છે તેનું વર્ણન કરવાનું છે. એક તર્ફ પરદુઃખભંજન સાચુ પુરુષ તો બીજ તર્ફ ચોર ને ખૂની, એક તર્ફ યતિવ્રતા તો બીજ તર્ફ કુલટા, એક તર્ફ કૃપણ તો બીજ તર્ફ ઉદાર, એક તર્ફ પ્રેમી તો બીજ તર્ફ શક, વગેરે ભાતભાતના મનુષ્યોના મનમાં કેવી વિવિધ ઊર્મિઓ ભેડે છે, તેનું એવી રીતે વર્ણન કરવું કે જાણે તેના હૃદયમાં જ પેસીને જોઈ આવ્યો હોય, એ નાટ્ય કે વાર્તાકકવિત્વનું

કામ છે. એને અંતઃસ્થિત નહિ પણ બાહ્યસ્થિત, સર્વાનુભવી નહિ પણ સર્વાનુભવિ કવિત્વ (Objective) કહે છે; (૨) ૧, ૩૦૪: નર્મદાશંકર-નું કવિત્વ સર્વાનુભવરસિક (Subjective) જ હોવાથી, નાટકાદિમાં બરાબર સિદ્ધિને પામી શકવું નહોતું. પાત્રપરત્વે રસસ્થૂર્ણ કરવામાં સર્વાનુભવરસિક (O.) કવિત્વ લેઈએ છિયે. એ કવિત્વ ગુજરાતીમાં તો એમનન્દ ભટ્ટમાં જ પરિપૂર્ણ પણે ભેવામાં આવે છે.

૨. બાહ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૩૯૩ નુઓ Subjective.

૩. પરવિષયક, આવિર્ભૂત [રત્ન.]

ક. સા. (૧) ૧, ૫૯: 'સ્વાનુભવરસિક' અને 'સર્વાનુભવરસિક' એ પદો વાચરતાં વ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે Subjective અને Objective એ શબ્દોના અર્થમાં આ શબ્દો રસપ્રમાણ વિષયોમાં જ વપરાય. તત્ત્વશાસ્ત્રમાં 'સ્વવિષયક' અને 'પરવિષયક' એ એ શબ્દોના ખરા અર્થ છે. (૨) ૨, ૩૨૨: ગ્રંથકારના દૃષ્ટિબિન્દુથી પ્રસ્તુત વિષયમાં ઉતરી તેના અર્થ અને સંબંધ સમજાવવા એ સંસ્કૃત ટીકાકારની વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ આવા પ્રસંગે નિરુપયોગી છે. અને તેને બદલે વાચકના દૃષ્ટિબિન્દુથી વિષય મનમાં ઉતારી તેના દરેક અંગનું તારતમ્ય તપાસી આવિર્ભૂત (O.) સ્વરૂપના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવી એ જરૂરનું છે; ગ્રંથકારના મતના ઇતિહાસ સંબંધે વિષયનું અન્તર્ભૂત (Subjective) સ્વરૂપ તપાસવું એ ત્રીજું દૃષ્ટિબિન્દુ.

૪. પરલક્ષી [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૨૦૪.^૧

૧. Subjective અને Objective માટે 'સ્વાનુભવરસિક' અને 'સર્વાનુભવરસિક' એમનામ મરહૂમ નવલરામભાઈએ યોજ્યાં રા. રમણભાઈએ સ્વીકાર્યા છે. પરંતુ શબ્દો ઈર્ધસૂત્ર હોઈને પણ મૂળ શબ્દોનું પુરુ રહસ્ય ખતાવી શકતા નથી તેથી 'આત્મલક્ષી' અને 'પરલક્ષી' એ શબ્દ મહેં યોજ્યા છે. અને તે વધારે ઉચિત મહુને લાગે છે. Subject-નો તત્ત્વજ્ઞાનમાં અર્થ Ego, અહમ્-આત્મા છે.

Objective

૧૩૬

Objective

૫. પરસ્વરૂપજન્ય, બાહ્યનિષ્ઠ

[ર. મ.]

ક. સા. (૧) ૨, ૨૩૬-૪૦: સર્વત્ર શોધક
વૃત્તિ રાખી સત્ય જ્યાં હોય ત્યાંથી મૂળ્ય કરી
લેવા તત્પર રહેલું-એ ધણી વાર ધુષિત થતો

અને Subjectiveનું દૃષ્ટિબિન્દુ ego અને Objectiveનું દૃષ્ટિબિન્દુ egoની બહારની objective world, બાહ્યસૃષ્ટિ છે તેથી આત્મ અને પર એ તરફ દૃક્ષણ કરવાથી આત્મલક્ષી અને પરલક્ષી એ નામ સુધટિત લાગે છે. નવલરામભાઈવાળા શબ્દો માત્ર રસપ્રમાણુ વિષયોમાં જ વપરાય એમ રા. રમણભાઈ પણ સ્વીકારે છે, અને કહે છે: “તત્ત્વ-શાસ્ત્રમાં ‘સ્વવિષયક’ અને ‘પરવિષયક’ એ એ શબ્દોના ખરા અર્થ છે.” વળી ‘કવિતા અને સાહિત્ય’ પૃ. ૩૮૭ પ. ૨૧ મીમાં ‘સ્વવૃત્તિજન્ય’ અને ‘પરસ્વરૂપજન્ય’ એમ subjective અને Objective માટે નામ જુદાં યોજવાં પડ્યાં છે. તે જુદે જુદે સ્થળે જુદા શબ્દો યોજીને અનિશ્ચિતતા ઉપભવવાને બદલે, સર્વત્ર યથાસંભવ લાગૂ પડી ઉપયોગમાં આવે હેવાં નામ ‘આત્મલક્ષી’ અને ‘પરલક્ષી’ છે તે વધારે સ્વીકાર્ય ગણાય. આ શબ્દોનો પણ સર્વ વિષયમાં ઉપયોગ થવો અશક્ય છે એમ ખતાવવાને રા. રમણભાઈ કહે છે: “એ પદ પણ તત્ત્વચિંતનના બધા વિષયમાં ચાલી શકે તેમ નથી. Emotion (અન્તઃક્ષોભ) અથવા perception (ઉપલબ્ધિ)ને ‘આત્મલક્ષી’ વ્યાપાર કહી શકો છો, તેમને ‘આત્મનિષ્ઠ’ વ્યાપાર કહેવા પડશે.” શા માટે ? સમજાડું નથી. જે અર્થ ‘નિષ્ઠ’થી ઉદ્દિષ્ટ છે, તે જ ‘લક્ષ’થી ઉદ્દિષ્ટ થઈ સકે એમ છે. જે વ્યાપારનું લક્ષ્ય ‘આત્મ’ છે, અર્થાત્ વ્યાપારની ઉત્પત્તિ અથવા પ્રવૃત્તિ ‘આત્મ’ છે, એ અર્થ અને આત્મમાં સ્થિત છે એ અર્થ બંને સરખા જ છે. “ઉપલબ્ધ થતા વિષય (object)ને ‘પરલક્ષી’ વસ્તુ નહિ પણ ‘બાહ્યનિષ્ઠ વસ્તુ’ કહેવી પડશે.”-આમ પણ એઓ ઉમેરે છે; પરંતુ ‘objective object’ એમ તો કહેવાનો પ્રસંગ જ નથી તો ‘પરલક્ષી વસ્તુ’ એ પણ સંભવની ખંડાર છે; અને ‘બાહ્યનિષ્ઠ’ નહિ પણ ‘બાહ્ય’ અથવા ‘બહિઃસ્થ’ વસ્તુ એટલું જ કહેવાય. ‘બાહ્યનિષ્ઠ’ વસ્તુનો અર્થ જ નથી થતો. Object માટે બીજા શબ્દ યોજવો પડે માટે objective માટે ‘પરલક્ષી’ યોજવામાં વાંધો

સિદ્ધાન્ત આ ‘પરલક્ષી’ અને નકામું માની સમજવાની કેદ દરકારે કરતું નથી’ સરખા ઉદગારની વૃત્તિથી કેવો વ્યર્થ જાય છે તેનું અહિં ઉદાહરણ મળે છે. આવી જ વૃત્તિથી ‘અનંતતાદેવી’, ‘નવજીવન’, ‘અમરબૂ’, ‘અમૃત-

વાજળી રીતે ઉત્પન્ન થતો નથી. તે છતાં માત્ર એક સ્થળે બીજા શબ્દ યોજવો પડે અને બાકી બધે ઉપયોગી થાય હેવો શબ્દ યોજવો તે ઠીક ? કે પ્રત્યેક પ્રસંગે જુદા જુદા શબ્દ યોજવો પડે તે ઠીક ? ઉત્તર ઉઘાડો જ છે. “બધા વિષયમાં વાપરી શકાય હેવા અપૂર્ણ વાચકતાવાળા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવા કરતાં દરેક વિષયમાં તેનો ખાસ વાચ્ય અર્થ પરિપૂર્ણ રીતે દર્શાવાય હેવા જુદા જુદા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો હેતર છે”-આમ રા. રમણભાઈ કહે છે. આ સામાન્ય તત્ત્વ સર્વાંશે સ્વીકાર્ય નથી. બધા વિષયમાં ઉપયોગ થઈ સકે હેમાં વધારે લાઘવ તથા સુધટિતપણું છે; અને જુદે જુદે વખતે જુદા જુદા શબ્દો યોજવા પડે હેમાં તત્ત્વદર્શનયુક્ત વિચારશક્તિની શિથિલતા આવે છે. અપૂર્ણવાચકતાનો દોષ વાજળી નથી. ‘આત્મલક્ષી’ અને ‘પરલક્ષી’ હેમની વાચકતા પોતપોતાની હદ સુધી સંપૂર્ણ જ છે, અને જે જે વિષયમાં હેનો પ્રયોગ થાય, ત્યાં ત્યાં વિષયના સંબંધની છાયા પ્રવિષ્ટ થતાં યોગ્ય વિસ્તાર એ વાચકતાનો થાય છે; ઉદા-કવિતાના વિષયને એ શબ્દ લગાડીશું તો અનુભવ અને રસનો સંબંધ જે મૂળ શબ્દમાં જોત છે તે કવિતાના જ રસસ્વરૂપપણને લીધે આપો-આપ પ્રવિષ્ટ થાય છે, એટલે સ્વાનુભવરસિક અને સર્વાનુભવરસિક હેવા દીર્ઘસૂત્રી પ્રયોગની જરૂર પણ નથી ઉત્પન્ન થતી. “‘આત્મ’ અને ‘પર’ને લક્ષ્ય કરવામાં જ આ બે જાતની કવિતાનો મૂળ ભેદ પૂરો થતો નથી, આત્મ અને પરના અનુભવને રસિકતામાં સમાવેશ કરવામાં ભેદ રહેલો છે.” એ રા. રમણભાઈની શરૂઆતું નિરાકરણ ઉપરના ખુલાસાથી થઈ જાય છે. અને ખરું જોતાં એ બે પ્રકારની કવિતાનો મૂલ્યત ભેદ તો આત્મ અને પરને લક્ષ્ય કરવામાં જ પૂરો થાય છે; જે પછી અનુભવ-રસિકતાનો અંશ આવે છે તે આત્મલક્ષણ અને પરલક્ષણથી નિરપેક્ષ જ કવિતાના અનુભવ અને રસસ્વરૂપના પરિણામે જ. રા. રમણભાઈ બીજા વાંધા એ કાઢે છે કે “objective કવિતા એ

Objective

૧૩૭

Objective

તવસિન્ધુ' વગેરે શબ્દોવાળાં કાવ્ય સુદર્શન-કારે વાંચ્યાં છે એમ તેઓ જ કહે છે અને તેથી આવા શબ્દોથી ભરપૂર કાવ્યો કાવ્યરૂપે ચાલી શકે એમાં સુદર્શનકારને પોતાને તો ધણો જ સંશય છે. એ પરિણામ માત્ર સ્વ-વૃત્તિજન્ય (Subjective) છે: પરસ્વરૂપજન્ય (O.) નથી. (૨) ૨, ૨૮૬: Subjective

એક 'પર' નહિં પણ અનેક 'પર'ને-મનુષ્યજાતિને-ગ્રહણ કરે છે એ જોતાં 'પર' કરતાં 'સર્વ' વધારે યોગ્ય છે." પરંતુ 'પર'નો અર્થ એક જ 'પર' એમ માની લેવાનું કશું કારણ નથી. 'પર'માં આત્મભિન્ન સર્વ બાહ્ય જગતનો-સંઘવ નિર્જવ સર્વ જગતનો-અને અર્થાત્ મનુષ્યનો પણ ત્હને અંગે-સમાવેશ થઈ જાય છે. 'સર્વ' શબ્દમાં તો 'આત્મ'નો પણ સંગ્રહ થઈ જવાનો ભય છે. પ્રસંગવશાત્ એક વાત નોંધું છું કે-વર્ણનાત્મક કવિતાના અર્થમાં પણ objective poetry કહેવાય છે, તે અર્થમાં 'સર્વાનુભવરસિક કવિતા' એમ નામ નહિં કહેવાય; વર્ણનપર કાવ્યમાં રસનું તત્ત્વ હેતું ઉત્કટરૂપે અને, અન્યત્ર હોય છે તે સ્વરૂપે નથી હોતું એટલે 'સર્વાનુભવરસિક' નામ બહુ બંધ બેસશે નહિં. પછી તાણીતૂશીને ઠેકાણું પાડિયે તો પડાય પણ હેમાં વિચારની સરળતા નહિં આવે. વળી, તત્ત્વશાસ્ત્રમાં 'સ્વવિષયક' અને 'પરવિષયક' (એ કરતાં તો કાંઈક વધારે સુષ્ટિત શબ્દો રા. વિનયદાસ કનૈયાલાલે યોજ્યા છે, —માનસિક(=subjective) અને વિષયાત્મક(=objective)) એમ શબ્દો રા. રમણભાઈ ઈષ્ટ ગણે છે—તો 'વિષય' અને 'લક્ષ્ય' એ બંને એક જ અર્થ નિર્દેશ કરે છે, તેથી 'આત્મલક્ષી' અને 'પરલક્ષી' એ શબ્દોની યોજના સહજ દ્વિત યાય છે. 'સ્વ' કરતાં 'આત્મ' વધારે ઉચિત છે,—subject-ego અહમ્, આત્મા એમ હોવાથી. subjective અને objective એ નામ મૂળ તત્ત્વચિન્તનના અંગનાં હોઈ, કવિતાને સંબંધે લગાડતાં પણ તત્ત્વદર્શનપર ચિન્તનનો સંબંધ રાખનારા વિવેચનને અંગે જ એ વપરાય છે તેથી તત્ત્વચિન્તનમાં વપરાય તેમ જ રસપ્રમાણ ચિન્તનમાં વપરાય હોવા એક પ્રકારના જ શબ્દો યોજવા સુષ્ટિત બને છે. આ સર્વ કારણોને લીધે 'આત્મલક્ષી' અને 'પરલક્ષી' એ નામનો સ્વીકાર મ્હેં કર્યો છે.

—ન. ભો. મ. સુ. ૨૦૪-૭.

અને Objective એ શબ્દોના અર્થ દર્શાવવા રા. નરસિંહરાવે 'આત્મલક્ષી' અને 'પરલક્ષી' એ પદ યોજ્યાં છે. પરંતુ રા. નવલરામે યોજેલાં 'સ્વાનુભવરસિક' અને 'સર્વાનુભવરસિક' એ પદ કવિતાના વિષયમાં વધારે ઉચિત અને અર્થવાચક જણાય છે. 'અનુભવ' અને 'રસ' એ બે વસ્તુ કવિતાના સંબંધમાં ખાસ ઉદ્દિષ્ટ છે અને આ બે જાતની કવિતાનો ભેદ 'અનુભવ'ના પાત્રમાં જ છે, તેથી કવિતાના વિષયમાં તો રા. નવલરામે યોજેલાં પદ ઈચ્છે શબ્દો કરતાં પણ વધારે પસંદ કરવા લાયક છે. 'આત્મ' અને 'પર'ને લક્ષ્ય કરવામાં જ આ બે જાતની કવિતાનો મૂળ ભેદ પૂરો થતો નથી. આત્મ અને પરના અનુભવનો રસિકતામાં સમાવેશ કરવામાં ભેદ રહેલો છે. વળી, Objective કવિતા એક 'પર' નહિં પણ અનેક 'પર'ને-મનુષ્યજાતિને-ગ્રહણ કરે છે એ જોતાં 'પર' કરતાં સર્વ વધારે યોગ્ય છે. રા. નવલરામનાં પદ કવિતાના વિષયમાં જ વાપરી શકાય તેમ છે એ ખરું છે. પરંતુ બધા વિષયોમાં વાપરી શકાય એવા અપૂર્ણ વાચકતાવાળા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવા કરતાં દરેક વિષયમાં તેનો ખાસ વાચ્ય અર્થ પરિપૂર્ણ રીતે દર્શાવાય એવા જુદા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો એ બહેતર છે. 'આત્મલક્ષી' અને 'પરલક્ષી' એ પદ પણ તત્ત્વચિન્તનના બધા વિષયમાં ચાલી શકે તેમ નથી. Emotion (અંતઃક્ષોભ) અથવા perception (ઉપલબ્ધિ) ને આત્મલક્ષી વ્યાપાર કહી શકાશે નહિં, તેમને 'આત્મભિન્ન' વ્યાપાર કહેવા પડશે. ઉપલબ્ધ થતા વિષય (Object) ને 'પરલક્ષી' વસ્તુ નહિં પણ 'બાહ્યભિન્ન' વસ્તુ કહેવી પડશે.

૬. વિષયાત્મક [વિ. ધ્રુ.]

વ. પ, ૨૫૭: ઇશ્વરજ્ઞાનનાં સાધનો ધણે અંશે માનસિક (Subjective) હતાં, જ્યારે વિજ્ઞાનનાં સાધનો વિષયાત્મક (o.) હતાં.

૭. વસ્તુતત્ત્વ, વૈષયિક [હી. વ. સ. મી. ૧૭૧]

૮. વસ્તુગત [દ. બા.]

૯. પંડેતર [બ. ક.]

Objectivity

૧૩૮

Offensive war

ખાનગી કાગળ તા. ૬, ૧, ૨૭.

Objective contact, ઇન્દ્રિય-સન્નિકર્ષ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૨: યુદ્ધિવ્યાપાર જેવા કે સંકલ્પ, પરામર્શ ઇત્યાદિ તે પણ ઇન્દ્રિયદ્વારે તત્તત્ કાર્ય માટેની સામગ્રી તૈયાર થયા વિના બનતા નથી. આવી જે સામગ્રી તેનું પૃથક્કરણ કરી જોઈએ તો તેનું મૂળ રૂપ ઇન્દ્રિયસન્નિકર્ષ અથવા ઇન્દ્રિયસન્નિકર્ષજન્ય પ્રત્યક્ષ (સંસ્કાર) એ બેમાંથી જ મળી આવશે.

Objective method, ૧. બાહ્ય-વલોકન [મ. ન.]

ચે. શા. ૭: આપણે આપણા પોતાના ચેતનવ્યાપાર વિલોકીએ એટલું જ નહીં પણ બહાર થકી બીજા ચેતનદ્વારા પણ તે વ્યાપાર જેવા જણાતા હોય તેને પણ વિલોકીએ તે રીતિને બાહ્યવલોકન કહે છે.

૨. પદાર્થરીતિ [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮.

Objective value, વિનિમયાપેક્ષી મૂલ્ય [વિ. કો.]

સં. પ: વસ્તુ પેદા કરવામાં થતા ખર્ચ ઉપરથી જે મૂલ્ય નક્કી કરવામાં આવે અને 'વિનિમયાપેક્ષી મૂલ્ય' (O. V.) કહી શકાય.

Objective view, પરાગૃહિ [કે. હ. અ. નો.]

Objectivity, વિષયતા, પરાકૃત્ય [આ. બા.]

આ ધ. ૨૬૭: શંકા-આપણો આત્મા જ્ઞાનનો વિષય છે. છતાં તે ક્યાં રહ્યો? આવીને બેસે છે? ઉત્તર-બેસે છે જ. રહ્યો? આવીને બેસતો ન હોય તો આપણા જ્ઞાનનો એ વિષય ન જ બને. જ્ઞાનમાં રહ્યો? આવીને બેસતું એનું નામ વિષયતા ('પરાકૃત્ય' O.) છે.

Obsession, (Psycho-ana.) આવેશ [જી. ગો.]

Obsolete, ૧. હુમ્મપ્રાય [ર. વા.]

નિ. પદ: જેટલા ફેરફાર હિન્દુઓની ભાષામાં આવે છે અથવા થયા છે એટલા પારસીઓની ભાષામાં થયા નથી, એટલે કેટલાક રાખ્દો, રૂપો, પ્રયોગો જે પૂર્વે ગુજરાતી ભાષામાં વપ-

રાતાં પણ હવે હુમ્મપ્રાય થયાં છે તે હજી પારસીઓ વાપરે છે એટલે એમની ભાષા હાલમાં હિન્દુઓને અશિષ્ટ લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

૨. રદ, રૂઢિબાહ્ય, ચલનશૂન્ય [દ. બા.]

Obstetrics, પ્રસૂતિશાસ્ત્ર [ન. ભો.]

સુદર્શનકાર અને સાંસારિક મુદ્દારો, ૨, ૨૮: તેમ જ Puberty અને Nubility એ બે બહુ જ ભિન્ન વસ્તુ છે એમ કહેનારું વચન પણ એ ભાષણમાં Parvin (પાર્વિન)ના Obstetrics (પ્રસૂતિશાસ્ત્ર)માંથી ઉતાર્યું છે.

Obversion, ૧. વિપરીતકરણ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૦: વિપરીતકરણનો એક અન્ય પ્રકાર એવો છે કે ત્યાં નિર્દેશના અર્થનો વિચાર કર્યા વિના, તે નિર્દેશનું વિપરીત અર્થાત્ સિદ્ધ છે એમ કહી શકાય એવું નથી.

૨. અસ્તિ-નાસ્તિ-રૂપાન્તર

[રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૯: ત્રીજા પ્રકારના અવ્યવહિત અનુભિતિજ્ઞાનમાં અસ્તિરૂપ વાક્યને નાસ્તિ-રૂપમાં અને નાસ્તિરૂપ વાક્યને અસ્તિરૂપ વાક્યમાં ફેરવી નાખીએ છીએ. 'જેમકે સર્વ બ્રાહ્મણો હિન્દુ છે' તેનું 'કોઈ બ્રાહ્મણ અન્હિન્દુ નથી'.....આ સઘળાં આપણે અસ્તિ-નાસ્તિ-રૂપાન્તરો કહીશું.

Ode, ૧. ગીત [ર. મ.]

૨. રતોત્ર [દ. બા.]

Edipus complex, (Psycho-ana.)

માતૃકામના, વિચિત્રવીર્યગ્રન્થિ [જી. ગો.]

Offensive war, ૧. મારણયુદ્ધ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૭૯: મારણયુદ્ધ એટલે શત્રુ ઉપર ધર્મી ચઢવાને પ્રસંગે તેણે માગશર અથવા ચૈત્રમાં ચઢાઈ કરવી કે ચોમાસુ કે શીયાળુ પાક લશ્કરને મળે.

૨. યાન (મનસ્મૃતિ ૭, ૧૬૦) [દ. બા.]

Olfactory

૧૩૯

Opposition

Olfactory, ગન્ધગ્રાહક [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૩, ૧૪૯: ગન્ધની ઇન્દ્રિય ધ્રાણુ-ન્દ્રિય છે. નાકના પોલાણ ઉપરની ચામડી જેને 'મ્યુકસ મેમ્બ્રેન' કહે છે તેમાંનો કેટલોક ભાગ જે ગન્ધગ્રાહક પ્રદેશ (ઓલફક્ટરી પ્રદેશ) છે તે જ ધ્રાણુન્દ્રિય છે.

Oligarchy, ૧. અલ્પજનસત્તાક રાજ્ય [મન. ૨૧.]

કૃ. ચ. ગવેષણ, ૬૩: જીવન એ સમાન વ્યક્તિઓનું પ્રબલસત્તાક રાજ્ય છે, અને નહિ કે પશુઓ ગુલામ તરીકે હોય એવું અલ્પજનસત્તાક (૦.) રાજ્ય છે.

૨. ઉમરાવદાર [ન્હા. ૬.]

ઉ. ઝ. ૧૫: ખુદ ઈંગ્લાંડમાં પણ (૦.) ઉમરાવદારમાંથી છૂટેલી પ્રબલપ્રતિનિધિઓની ખરી રાજસભા ૧૮૩૨માં રચાઇ.

૩. ગણસત્તાક રાજ્ય [વિ. ક.]

૪. ગોત્રપતિશાસન [દ. આ.]

Onomatopœia, અનુકરણશબ્દ [ક. પ્રા.]

ખ. બ્યા. ૬: પ્રાણીઓના અવાજને અને અચેતન કુદરતના અવાજને અનુસરતા અવાજથી ભાષામાં ઘણા શબ્દ બને છે, તે અનુકરણશબ્દ કહેવાય છે.

Onomatopœic, ૧. ધ્વનિપ્રતિબિમ્બક [બ. ક.]

ઉ. જુ. ૧૮૪: “ભમતારામની કેડી”ની છઠ્ઠી કડીમાં “મર્મર” શબ્દ ધ્વનિપ્રતિબિમ્બક (૦.) છે.

૨. અર્થાનુકારી [રા. વિ. પ્ર. ૧, ૬.]

Ontology, ૧. વસ્તુશાસ્ત્ર [આ. આ.]

વ. ૨૩, ૪૫૩: ધર્મ (Religion) ના પરમ શાસ્ત્રમાં વસ્તુશાસ્ત્ર (૦.) અને માનસશાસ્ત્ર (psychology) એવાં એતપ્રેત છે કે જેમાંથી એક જ ને આધારે ધર્મનું સ્વરૂપ રચવું એ વૃથા પ્રયત્ન છે.

૨. વસ્તુસ્વરૂપવિદ્યા [અ. ક. ની. શા. ૧૨૨]

૩. સત્તાવિષયકશાસ્ત્ર, સત્તાવાદ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૬૯]

૪. પ્રમેયવાદ, જ્ઞેયપ્રક્રિયા [ન. દે.]
બુ.ઓ. Epistemology.

Ontological argument, સ્વયં-ભૂવાદ [ન. દે.]

વ. ૧૩, ૫૬૬: ઈશ્વરનો વિચાર તે જ તહેનું અસ્તિત્વપ્રમાણ સૂચવે છે અર્થાત્ ઈશ્વર વિષેના વિચારમાં જ તહેના અસ્તિત્વનું પ્રમાણ સમાઈ ગયેલું છે અને ઈશ્વર વિષે વિચાર હોવો અને તેનું અસ્તિત્વ ન હોવું તે બની શકે જ નહીં. આ પ્રમાણને સ્વયંભૂવાદ (૦. ડ.) કહેવાય છે.

Opera, ૧. નાટ્યસંગીત [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૫૫: તે (પોલિયન) પોતાની ગાડીમાં એક સાંકડા મોહોલ્લામાંથી ઓપેરા-નાટ્યસંગીત જોવા જતો હતો.

૨. સંગીતનાટક [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૭૧: આ પ્રકાર ઉપરાંત ચક્ષુ અને શ્રોત્ર ઉભયનું જે મિશ્રણ છે એવી પણ કળાઓ છે:—નાટ્ય, નાટક, સંગીતનાટક, ઈત્યાદિ.

૩. સંગીતવિધાનનો ખેલ [ર. મ.]

છઠ્ઠી પરિષદ, ૧૬: સંગીતવિધાનના ખેલ (૦.) ને નાટકથી બુદ્ધો પાડવામાં આવે,—તો સાંભળવાની કવિતાને અને જોવાના અભિનયને પ્રાધાન્ય આપવાના પ્રયત્ન કરી રંગ-ભૂમિની ઉન્નતિ કરી શકાય,

૪. સંગીતક [દ. આ.]

Opposition, ૧. વિરોધ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૫૯: વિરોધ અનેક રીતે બને. સર્વદેશવિધિ સામે એકદેશનિષેધ આવે. વ સામા જ આવે; અથવા સર્વદેશનિષેધ સામે એકદેશવિધિ આવે. ન સામા ધ આવે; તો તે પણ બુદ્ધો બુદ્ધો વિરોધ જ છે.

૨. સંવાદી રૂપાન્તર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૬: આ અનુમિતિઓમાં આપણે માત્ર જે વિસંવાદીમાંથી એક ખરૂં અને બીજું ખોટું, અને મોટામાં નાનાનો સમાવેશ થાય છે એટલું જ કહીએ છીએ. આને ટુંકામાં સંવાદી રૂપાન્તર કહીશું અને જે વિસંવાદીમાંથી

Optics

૧૪૦

Optimism

એક ખરૂં, અને બીજું ખોટું હોય એ જ્ઞાન જ આતું પ્રમાણ છે એમ કહીશું.

Subaltern opposition, ઉપાંગ-વિરોધ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૬૧: ધ અને ષ ને વ અને નનાં ઉપાંગવિરોધ કહેવામાં આવે છે.

Subcentrany opposition, ઉપવિરોધ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૬૦: વાસ્તવિકવિરોધ તો આ બે પ્રકારનો જ છે: વિરોધ અને વ્યાધાત. પરંતુ તે ઉપરાંત કેટલાક લેખકો અને ષ વચ્ચે પણ વિરોધ માને છે, એકદેશવિધિ અને એક-દેશનિષેધ વચ્ચે વિરોધ કહે છે: ‘કેટલાક માણસો ડાહ્યાં છે,’ ‘‘ કેટલાક માણસો ડાહ્યાં નથી. ’’ પરંતુ ઉદાહરણ વિચારતાં સ્પષ્ટ સમ-જરો કે આ બે નિર્દેશ વચ્ચે ભેદ છે તેવો શુદ્ધ વિરોધ નથી. આ વિરોધને ઉપવિરોધ એવું નામ આપવામાં આવે છે, અને કેટલાક સમર્થ લેખકોનું ધારણું એવું છે કે જોને ‘‘ વિરોધનો અતુષ્ટકોણ ’’ એનિરટોટલ વગેરેએ કહેલો તેમાંની બે બાજુને કંઈ નામ આપવું ભેદ છે માટે જ આ નામ અને આ વિરોધ ઉપ-જલેલો છે.

Square of opposition, વિરોધ-અતુષ્ટકોણ [મ. ન. ન્યા. શા.]

Optics, ૧. દર્શનાનુશાસન, દર્શન-વિદ્યા [મ. ૩.]

ચે. ૬. ચ. (૧) ૨: નાના કોપર્નિકસને કેપ્લેની નિશાળમાં વૈદ્યકનું કામ શિખવ્યું; પણ ગણિતવિદ્યા, દર્શનાનુશાસન, ખગોળવિદ્યા તથા ચિત્રવિદ્યા પર એને ઘણો ભાવ ચોટેલો હતો. (૨) ૧૧: એણે (ન્યૂટને) સિદ્ધ કર્યું કે પ્રકાશ કિરણોથી થયેલો છે ને કિરણોમાં એ પ્રમાણે રંગો રહેલા છે તથા ઘેળા પ્રકાશનું પ્રત્યેક કિરણ લાલ, પીળો અને વાદળી એ ત્રણ મુખ્ય રંગોનાં કિરણોનું બનેલું છે; તથા આ ત્રણ કિરણોમાંનું એક, બીજાં બે કિરણો કરતાં વધુ અથવા ઓછું વક્ર ગતિ પામે એવું છે. એવો મનોહર શોધ કર્યાથી દર્શનવિદ્યાનો પાયો રચાયો.

૨. દૃષ્ટિવિદ્યા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૨૫૧: ૧૬૬૬માં તેણે (ન્યૂટને) શોધી નક્કી કર્યું કે પરમાણુરૂપ વીખરાઈ જાય તેવાં કિરણો એકકાં મળેથી રોશની પેદા થાય છે; સફેદ રોશનીના કિરણમાં સાત રંગ છે; એ શોધથી દૃષ્ટિવિદ્યાનું બીજું રોપાયું.

૩. દૃષ્ટિશાસ્ત્ર [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૧૭૦: દૃષ્ટિશાસ્ત્રનો પ્રથમ પાઠ પ્રકાશ અને અંધકાર તથા ભૂદા ભૂદા રંગોનો ભેદ જાણવામાં એને મળ્યો.

Optimism, ૧. પ્રવૃત્તિમાર્ગ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. સુખવાદ [હિં. ગ.]

કા. મા. ઉપોદ્ધાત, ૨૬: ત્યાર પછીના ‘હૃદયવીણા’માં હૃદયને કર્ણુ ભાવથી આર્દ્ર કરી નાખે તેવા પ્રસંગો ઘણા છે. તેમાં કલ્પના ભ્રમચક્રમાંથી થયેલી છે; તરંગવૃત્તિનું વિલાસીપણું ગયું છે, અને ‘કુસુમમાળા’માં વ્યાપી રહેલ સુખ-વાદ ખસી ગયો છે. પણ તેને સાટે ગંભીરતા આવી ગઈ છે. ‘કુલની સાથે રમત’માં જણાવેલ દુઃખવાદ ‘હૃદયવીણા’માં કંઈક પ્રધાનપણે જમ્યો છે.

૩. આશાવાદ [અ. ક.]

જીએ Meliorism.

Optimist ૧. આશાદર્શી [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૬૭: રાજાઓની વાતમાં તમે બે જળ નૈરાશ્યદર્શી—pessimists—છો; અમે આશાદર્શી o. છીએ.

૨. સૌભાગ્યવાદી [ઉ. કે.]

ટિ ગી. ૩૦૭, કર્મયોગ અને કર્મત્યાગ (સાંખ્ય કિંવા સંન્યાસ) આ બે માર્ગોને સદીએ પોતાના Pessimism નામના ગ્રંથમાં Optimism અને Pessimism એવાં નામે અનુક્રમે આપેલાં છે. પણ અમારા મત પ્રમાણે આ નામે ખરાબર નથી. Pessimism એ શબ્દનો ‘રડવા અથવા કાળા મહેના’ એવો અર્થ થાય છે. પણ સંસારને અનિત્ય સમજીને તે છોડી દેનાર લોક આનંદી હોય છે, અને તેઓ સંસાર છોડે છે તોપણ તેઓ આનંદથી જ છોડે છે એટલે તેમને (Pessimist) દુર્ભાગ્યવાદી કહેવા એ અમારે મત ખરાબર નથી. એના કરતાં કર્મયોગને

Option

૧૪૧

Organ

Energism (પ્રવૃત્તિમાર્ગ) અને સાંખ્ય અથવા સંન્યસમાર્ગને **Quietism** (નિવૃત્તિ-માર્ગ) એવાં ઇંગ્રેજ નામો આપવાં એ વધારે પ્રશસ્ત છે. વૈદિક ધર્મ પ્રમાણે બન્ને માર્ગો પ્રાપ્ત થવાનું બ્રહ્મજ્ઞાન એક જ હોઇને બન્નેમાં આનંદ અને શાંતિ તો એકની એક જ છે. એક માર્ગ આનંદમય અને બીજો ક્રોધમય અથવા એક સૌભાગ્યવાદી અને બીજો દુર્ભાગ્યવાદી એવા ભેદ અમે કરતા નથી.

૩. **સુખવાદી** [મ. છ. સ. ૨૯ ૪૨૫]

૪. **આશાવાદી** [દ. બા.]

Optimistic, આશાવાદી [બ. ક.]

અ. ૬૩: આ આશાવાદી (૦.) તર્કપરંપરામાં શિક્ષણને લગતા વધારે નહીં તો ત્રણ મુદ્દા સર્વમાન્ય થવા યોગ્ય છે.

Option, વિકલ્પ [અગ્રાત]

Optional, ૧. ઐચ્છિક [આ. બા.]

૨. **મરજઆત** [મો. ક.]

ગાં. વિ. ૨૬૮: આ બંનેને સારૂ અંગ્રેજીને મરજઆત વિષય ગણી તે ભાષાનું સારામાં સારૂ જ્ઞાન આપવામાં બાધ નથી

૩. **વૈકલ્પિક** [ગૂ. વિ. વિ. ૯૯]

Oracle, ૧. દેવાજ્ઞા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૯૪: ઝીકો દેવ દેવીઓની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી મંદિરો બેસાડતા ને ત્યાં ઓરિકલ-દેવાજ્ઞા નળવાને પૂજારીઓ રાખતા.

૨. **દેવવાણી** [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૭, ૩૫: આ દેવવાણીઓમાં રેદરી શહેરની દેવવાણી પ્રસિદ્ધ થઇ છે.

૩. **ગૂઠ દૈવીવાણી** [હી. વ.]

સ. મી. ૧૩૯: રેદરીના સૂર્યદેવતાના મંદિરમાં ગૂઠ દૈવીવાણીએ 'સેક્રેટીઝ' ડાહ્યામાં ડાહ્યો માણસ છે' એમ જે નળાવ્યું હતું તે દૈવી વાણીના રહસ્યની આખ્યામાં સેક્રેટીઝ જ્ઞાન શબ્દ સંકુચિત અર્થમાં વાપર્યો હતો.

Oral-erotism (Psycho-ana.)

વદનોત્તેજિત કામુકતા [બૂ. ગો.]

Orator, ૧. સુવક્તા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૨૨૪: સિલ્લાના મરણ પછી સીકરે રોમમાં આવી પોતાની બાવીસ વર્ષની વયે ભાષણ કરી સુવક્તાનું (સુદર ભાષણ કરનાર એવું) માન મેળવ્યું.

૨. **વાગ્વીર** [ક. મા.]

ગુ. ૧૯૩, ચૈત્ર, ૮૬: વાકપટુતામાં ડેમો-સ્થનીસની સ્પર્ધા કરનાર વક્તાનો વાસ-રોમના સ્વાતંત્ર્યના છેલ્લા વાગ્વીર સીસેરોનું ઘર !

Oratory, ૧. વાગ્માધુરી [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૭: વાગ્માધુરી, નયપદ્ધતિ, નીતિ આદિ શાસ્ત્રોનો આધાર એવા વ્યાપારના જ્ઞાન ઉપર જ રહે છે.

૨. **વાકપટુતા** [ક. મા.]

બુઓ Orator.

૩. **વક્તૃત્વ** [ન. ભો.]

અ. ક. ૨૫૯: વક્તૃત્વ અને કવિત્વની આનંદજનક રમણીયતાની નીચે ગૂઠ રહેલું વિષ અલક્ષ્ય રીતે જનમંડળના કર્ણમાં અને પછી હૃદયમાં છાનુંમાનું પ્રવેશ કરે છે. (મૂળ અંગ્રેજી:—Beneath the delightful charms of oratory and poetry, the poison steals imperceptibly into ear and heart.)

Organ, ૧. મહાવાય [સા. બા.]

વ. ૧૮, ૩: એ રીતે વિશાળ શાન્તિસાધક મહાવાય (૦.) આ વિસંવાદશુબ્ધ વિશ્વમાં અપૂર્વ સંવાદ સ્થાપનાનું થયે.

૨. **૧. અવયવ** [મ. ન.]

બુઓ Vital organ.

૨. **ગાત્ર, ઇન્દ્રિય** [દ. બા.]

૩. **૧. વાજીંત્ર** [ન. ડા.]

ન. ગ્રં. ૧, ૩૦૬: હાલ કવિએ જે કહ્યું તેનો લક્ષ્યાંશ પણ ૧૮૬૦-૬૫ માં કોઇએ કહ્યો હોત તો તેની સામા રાસ્તગોક્તાર, કાંડિયો, ગુજરાતમિત્ર, શાળાપત્ર, ટીકાકાર, ચંદ્રોદય વગેરે તે કાળનાં સુધારાનાં વાજીંત્રોએ (૦૦.) અનંતમુખે ચોતર્ધથી મોટો સિંહનાદ ઉઠાવી તેને કાચો ને કાચો જ કરડી ખાધો હોત.

૨. **મુખપત્ર** [વિ. ક. કૌ.]

Vital organ, જીવનનિર્વાહક અવયવ [મ. ન.]

Organic

૧૪૨

Organism

ચે. શા. ૪૨૮: પ્રત્યેક સુખકર કે દુઃખકર મનોવ્યાપારની સાથે જીવનનિર્વાહક અવયવો અને ઇચ્છાધીન રતાયુઓ ઉપર પણ અસર થાય છે.

Organic, સેન્દ્રિય, સાવયવ [ઉ. કે.]

ટિ. ગી. ૧૭૨-૩ વ્યવસ્થાત્મક બુદ્ધિ અને અહંકાર એ બે વ્યક્ત ગુણ મૂળ સામ્યાવસ્થાવાળી પ્રકૃતિમાંથી ઉત્પન્ન થયા એટલે પ્રકૃતિનું એકરસપણું તુટ્યું, અને તેના અનેક પદાર્થ થવા લાગ્યા તો પણ હજી તેનું સૂક્ષ્મપણું કાયમ છે, એટલે હવે નૈયાયિકોના સૂક્ષ્મ પરમાણુ તરફ હવે પ્રયાણ થાય છે, એમ કહીએ તો ચાલે. કારણ, અહંકાર ઉત્પન્ન થતા પહેલાં પ્રકૃતિ અખંડ અને નિરવયવ હતી. કેવળ બુદ્ધિ કે કેવળ અહંકાર એ વસ્તુતાએ બેતાં કેવળ ગુણ જ છે. એટલે પ્રકૃતિના દ્રવ્યથી એ છુટા છે. એવો ઉપરના સિદ્ધાન્તનો અર્થ કરવાનો નથી. પણ મૂળ એકરસ અને નિરવયવ પ્રકૃતિમાં આ ગુણ ઉત્પન્ન થયા એટલે તેનું જ બહુરસ અને સાવયવ દ્રવ્યાત્મક વ્યક્ત રૂપ થાય છે, એવો આનો એકંદર ભાવાર્થ છે.....આમાંથી નિરિન્દ્રિય પદાર્થને મુકાબલે સેન્દ્રિય સૃષ્ટિ શ્રેષ્ઠ હોવાથી, સેન્દ્રિયસૃષ્ટિનું સાત્ત્વિક એટલે સત્ત્વ ગુણના ઉત્કર્ષથી થનારી એવાં પણ નામો છે. (અશ્રેણ ભાષામાં આ જ અર્થ ટુંકમાં કહી દેવાય તો એમ કહેવાય કે-The Primeval matter (Prakriti) was at first homogenous. It resolved (Buddhi) to unfold itself and by the principal of differentiation (Ahankar) became heterogenous. It, then branched off into two sections—one organic (Sendriya) and the other inorganic (Nirindriya))

Organic process, શરીરોત્પત્તિ વ્યાપાર [મ. ન. ચે. શા.]

Organic relation, અહંગાહંગી ભાવ [હ. વ.]

વ. ૧૩, ૫૧૧: અહંગાહંગી ભાવ (o. r.) અને હેતુમત્તા (Intentionality) એ બે બુદ્ધિના જ મુખ્ય ગુણો છે.

Organic whole, સંસૃષ્ટિ [હ. વ.]

વ. ૧૩, ૫૧૧: સૃષ્ટિ પરસ્પર અહંગાહંગી ભાવનો સંબંધ ધરાવનાર ભાગોની બનેલી એક સંસૃષ્ટિ (o. w.) રૂપે છે કે નહીં તે પ્રશ્નનો સંપૂર્ણ ઉત્તર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રોના અભ્યાસથી જ મળી શકે છે.

૨. સુસ્થિત સંઘાત [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. ૮: ઉપર જણાવેલા અષ્ટ વસ્તુનો સુસ્થિત સંઘાત (o. w.) સંગમની શબ્દથી વિવક્ષિત છે.

૩. અવિકલાંગ, સ્વયંપૂર્ણ, સ્વયંજીવી [દ. બા.]**Organisation-organization,****૧. વ્યવસ્થા [વ. ઑ.]**

વ. ૧, ૬૮: હિંદુસ્થાનના લોકમાં ખાસ ખામી એ છે કે તેઓ એકઠા થઈ (cooperation) વ્યાપારની વ્યવસ્થા (organization) કરી શકતા નથી.

૨. સંવ્યવસ્થા [આ. બા.]

વ. ૫, ૪૭૩: ઘર શી રીતે ચલાવવું તથા એની સંવ્યવસ્થા (organization) શી રીતે કરવી ?

૩. આયોજના [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૫૬૬: કોઈ ધનિક શેડીઓ નીતિ અનીતિના વિધિનિષેધ છાડી કેવળ કાયદેસર એવા બધા માર્ગ આદરીને પૈસો મેળવવાની કેટલી સારે આયોજના (organisa-tion) કરતો નજરે પડે છે ?

૪. સંયોજન [ચં. ન.]

ગુ. ૧૯૮૩: ચોષ, ડપપ: જીવ્યો Discipline.

૫. સંગઠન, કાયાભાવ [દ. બા.]**Organiser, યોજક [કિ. ધ.]**

સહજનંદ સ્વામી, ૫૦: સ્વામિનારાયણ એક અપ્રતિમ સંસ્થાપક અને યોજક (o.) હોવા ઉપરાંત તેમનાં નેણાંમાં અખંડિત ‘પ્રેમ તણે પ્રવાહ’ વહેતો હોતો.

Organism, ૧. શરીર [મ. ન. ચે. શા. ૫૭૧]

Original

૧૪૩

Oversoul

૨. ઇન્દ્રિયવિશિષ્ટ રચના, પિંડ
[હ. દા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭]

૩. સંસૃષ્ટિ [હ. વ. વ. ૧૩ ૫૧૨]

૪. અવયવી [પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૬૨૭, ૧૮૦: જીવનશાસ્ત્રોમાં આપણે
જેને એક અવયવી (૦.) કહીએ એને ઉપર-
નાં બે શાસ્ત્રોમાં કશું સ્થાન નથી.

૫. કર્ણ [કે. હ. અ. નો.]

૬. સેન્દ્રિય [દ. બા.]

Original, સ્વતઃકલ્પિત [કે. બો.]

બો. જ. પ્રસ્તાવના, ૮: સ્વતઃકલ્પિત પુસ્તક
રચવાનો આ મહારો પ્રથમ જ પ્રયાસ છે.

૨. મૂળ [અં. સા.]

ભા. લે. ૧૬૧: આવાં નડતર છતાં થોડા
મૂળ ગ્રંથ-original works-થઈ શકવાનો
જોગ હોતો ને તે થયા નથી તે આપણને
ભૂષણદાયક નથી.

૩. મૌલિક [ર. મ.]

વ. ૨૨. ૧૨૮: હિંદી ભાષામાં નાટકોનો
અભાવ છે તે જોતાં ગુજરાતી ભાષાનાં નાટકો
મૌલિક (૦.) અને મૂલ્યવાન જણાય તો
તેટલા પરથી સંતોષ માનીને બેસી રહી
શકાય તેમ નથી.

૪. અપૂર્વ, સ્વતંત્ર [અજ્ઞાત]

૬. સ્વકલ્પિત [સૈ. વિદ્યા રમણભાઈ
નીલકંઠ, કાન્તમાળા, ૧૯૮]

Originality, ૧. સર્ગશક્તિ
[ગો. મા.]

સ. ચં. ૧. ૨૧૩: તેનું મસ્તિક (મગજ)
સર્ગ-શક્તિ (૦., નવીન કલ્પના ઉત્પન્ન કરવા-
ની શક્તિ)વાળું ગણાવું.

૨. નિસર્ગશક્તિ [ગો. મા.]

ન. જ. ૪૧: મેઘદૂતનું ભાષાન્તર, આગલગ-
અત્રીશીની ગરબીઓ, કેટલાંક પુસ્તકો ઉપરનાં
વિવેચન વગેરે કેટલાક વિષયો નવલગ્રંથાવલિનાં
પેઢા તથા બીજા ભાગમાં આવ્યા છે. તે
નવલગ્રંથની નિસર્ગશક્તિ (૦) રસિકતા...
વગેરે ગુણોના ઉત્પન્ન જતા વૃક્ષનું દર્શન
કરાવે છે.

૩. કલ્પકતા [વ. આ.]

વ. ૧, ૩૧૨: ઈલાંડનાં વત માનપત્રો
યુરોપનાં વર્તમાનપત્રોમાં સહુથી વધારે સ્વ-
તંત્ર છે એટલું જ નહિ પણ કલ્પકતા (૦.),
નૂતનતા, આવડ-સામર્થ્ય, જુસ્સો અને વિવિધ-
તામાં સર્વ દેશો કરતાં ચઢે છે.

૫. વિશિષ્ટશક્તિ [બ. ક.]

વ. ૫, ૩૩૦: મનુષ્યને તેનાં કર્મ નવાની
રહે છે તથાપિ એ નાચમાં જ પુરુષપ્રયત્ન
મૂર્તિમાન થાય છે તે પ્રમાણે પરંપરાદત્ત
સંચિતનો ઉપયોગ અને ઉપભોગ કરવામાં જ
કવિની વિશિષ્ટશક્તિ (૦.) રંગલે રંગલે છતી
થાય છે.

૬. અપૂર્વ રચનાશક્તિ [કા. જ.

શ્રી. ગો. ૨૩૧]

૭. નવીનોત્પાદકતા [જો. આ. સ.
૨૨, ૧૨]

૮. ઉત્પાદકશક્તિ [સ્વામી આનન્દ]

ન. સ. ૧, ૨૬૨.

**Orthodox, ૧. સત્પથધારી, સત્પથ-
ગામી** [મ. સ.]

ગો. ઓ. ઉદ્ધાટન: તેઓ સ્વધર્મ સં-
બંધમાં સત્પથધારી-સત્પથગામી (૦.)
(orthos=right, and dox=opinion.
Right-sound-in opinion and doct-
rine) હતા.

૨. પુરાણપંથી [વિ. મ.]

વ. ૨૧, ૩૪૬: આપણા દેશના પુરાણ-
પંથીઓ (૦.) માને છે કે જ્ઞાનું છે એટલું
બધું જ સાચું છે.

**Over-determination, (Psycho-
ana.) બહુકારણતા** [ભૂ. ગો.]

Oversoul, અતિજીવ [બ. ક.]

સા. ૪, ૧, ૨૮૭: મૃત્યુના સર્વસામાન્ય
તેમ ફરી ફરીને હૃદયભેદક અનુભવથી જીવ
અને અતિજીવ (સોલ (soul) અને ઓવર
સોલ (over soul) (આત્મા અને પરમાત્મા
શબ્દો આપણામાં જાણે અજાણે કોઈ ને કોઈ
પારિભાષિક અર્થમાં જ વપરાય છે. કોઈ પણ
પંથના મંતવ્યથી લેશમાત્ર દૂષિતભૂષિત નહીં
એવા ઉચ્ચારણને સાટે 'અતિજીવ' જોષો નવો

Overtures

૧૪૪

Paradox

સાબ્દ યોજવો પડયો છે.) જીવન અને પરજીવન, સ્વાર્થ અને પ્રેમ, ભોગ અને ત્યાગ, પ્રેય અને પ્રેય, મોહ અને સત્ય, એ યુગ્મોના પરસ્પર સંબંધની મીમાંસા ઉદ્ભવે છે.

Overtures, પૂર્વરંગ [ગો. મા.]

દ. અ. ૧૦૨: ઉમેળ નાટકશાળામાં નાટક-રમ્ભ પહેલાં ગાનવાદ્યાદિક પૂર્વરંગને મુકાય છે અને તે પૂર્વરંગ ૦. કહેવાય છે. પૂર્વરંગ અથવા ૦. સમાપ્ત થાય તેની સાથે નાટકનાં પાત્રને માટે પડદો ઉપડે છે અને નાટક સાંગોપાંગ ભજવવાનો આરંભ થાય છે.

P

Palaeontology, પુરાકલ્પજીવવિદ્યા [પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૯૨૮, ૪૬: જો જીવનશાસ્ત્રે વિકાસ-વાદનો સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો ન હોત તો જૂત જીવનરવરૂપોનું નિરૂપણ કરનાર શાસ્ત્રને-પુરાકલ્પજીવવિદ્યા (P.) ને એ સિદ્ધાન્ત શોધી કાઢવો પડ્યો હોતો.

Palaeozoic era આદિજીવસૃષ્ટિમહાયુગ [વિ. ક.]

કો. ૧૯૩૦, ડિસેમ્બર, ૩૪૬: સમુદ્રને તળીએ વિસ્તરેલી અદ્ભુત અને હારીઆની કાચી પાકી સૃષ્ટિના અંતિમ યુગોની ઘડીઓ ગણાતી હતી, ત્યારે જ એ જલવિસ્તારોમાં રીતસરની જીવસૃષ્ટિનો પહેલવહેલો ઉદય થયો-આજથી આશરે સાડાચાર કરોડ વર્ષપર. એ સમયે શરૂ થયો તે આદિજીવસૃષ્ટિમહાયુગ (પેલી-ઓઝોઈક ઇરા).

Panorama, સંપૂર્ણ દૃશ્ય, વિસ્તૃત દૃશ્ય, દૃશ્યપટ [દ. બા.]

Pantheism, ૧. સર્વેશ્વરવાદ [ગો. મા.]

જુઓ Monotheism.

૨. શબ્દ બ્રહ્મભાવના [ન. દે.]

જુઓ Monotheism.

૩. બ્રહ્મવાદ [હી. પ્ર. સ. મી.]

૧૬૮]

૪. સર્વાત્મવાદ [દ. બા.]

Pantomime, ૧. માર્ગ [ર. ઉ.]

ના. પ્ર. પ્રસ્તાવના, ૧૧. એકલી નાચવાની ક્રિયા અભિનયરહિત થતી હતી. તેમાં ભાવ

ભજ્યો તેથી એવા ભાવાશ્રય નૃત્યનું નામ માગ (P.) કહેવાયું.

૨. નાટ્ય [મ. ન. એ. શા.]

જુઓ Opera.

Paper, નિવેદનપત્ર [વિ. ક.]

કો. ૩, ૩, ૫: કોઈ સર્જનાત્મક નવી કૃતિનું અથવા તો પાંડિતોની નવી શોધખોળના નિવેદનપત્રો ('પેપર્સ') નું વાચન પોતાના સમક્ષ કરાવીને તેને વિશે મત આપે.

Parable, ૧. દૃષ્ટાન્તકથા [ન. ભો.]

નૂ. ઝં. ૨૩૫: આ આખ્યાન બુદ્ધચરિત-નો એક ભાગ છે. બુદ્ધની pp. (દૃષ્ટાન્તકથા) માં એક કિસા ગોતમીની p. છે.

૨. બોધવાર્તા [નહા. દ.]

ઉ. ઝ. ૨: સોના મ્હોરોની બોધવાર્તા (the Parable of Talents), વ્યક્તિઓને માટે તેટલી જ સમ્રાટો અને સામ્રાજ્યોને માટે સાચી છે.

૩. દૃષ્ટાન્ત [બ. ક.]

જુઓ Allegory.

૪. આખ્યાયિકા, બોધકરૂપક

[દ. બા.]

Paradox, ૧. અયુક્તાભાસી વચન

[ગ. લ.]

સુ. ૧૯૮૨, આશ્વિન, ૫૬: એનાં અયુક્તા-ભાસી વચનો (pp.) અને મર્મવાક્યો (witty sayings) બહુ જાણીતાં થયાં.

૨. વિરોધાભાસ, વિપરીત આભાસ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૩]

Paragraph

૧૪૫

particular

Paragraph, ૧. ખંડ [ગો. મા.]

૨. પરિચ્છેદ [ક. પ્રા.]

મધ્ય વ્યાકરણ, ૨૨૦: અમુક વિષય ઉપર આપણે આપણા વિચાર મોંએ દર્શાવીએ છીએ કે લખાણમાં મૂકીએ છીએ ત્યારે પ્રથમ તો તે વિષયના જુદા જુદા મુદ્દાઓ નક્કી કરીએ છીએ અને પછી તે દરેક પર વિવેચન કરીએ છીએ. એ મુદ્દા વિષે થોડું લખવું હોય તો એ જુદા જુદા પરિચ્છેદમાં (પેરેગ્રાફમાં) આવે છે.

૩. વાક્યકલાપ [બ. ક.]

બ. ૨૩: વાક્યરૂપ એકમ (unit) થી આગળ વધી વાક્યકલાપ (p. પરિચ્છેદ) વિશે વિચારતાં, -અર્થ અને ભાવના આરોહ અવરોહ તે જ કવિતામાધુર્યના ખરા આરોહ અવરોહ છે.

૪. કંડિકા [દ. બા.]

ક. લે. ૧, ૫૧૮, કેટલાક પ્રત્યયોથી એવા મજાના ટુકા અને પહેલદાર શબ્દો બની જાય છે કે તેવા એ ચાર શબ્દોથી લાંબા લાંબા વાક્યો-નું અને કંડિકાઓનું (ઉપનિષદોમાં પ્રવચનના નાના નાના અંશોને કંડિકા કહે છે. કંડિકા એટલે વિરત્ત લખાણનો અનુકૂળતાએ પાડેલો કકડો. આપણે નિબંધના કકડારૂપ પેરેગ્રાફને કંડિકા કેમ ન કહીએ ?) કામ સરી જાય છે.

૫. વાક્યસમૂહ [બ. ક.]

ક. શિ. ૧૫: છંદોજની એ કરતાં પણ વ્યાપક અસર આપણી ભાષામાં વાક્યબંધારણ, અને વાક્યસમૂહ (P.) નાં વલણ, અને પ્રવાહી-પણા ઉપર થયેલી છે

૬. ખંડક [બ. ક.]

પ્ર. વર્ષ ૩, પ્ર. ૧૧૨: છંદ (metre) કહી (stanza), ખંડક (p.), કૃતિના વિભાગોની શુશ્રુષીની રીત, કૃતિનું એક સાધવાની રીત, સૌષ્ઠવ ઔચિત્ય અને સૌંદર્યના પ્રકાર, અર્થ પ્રવાહનો ગતિ અને વહન, આદિ સર્વ અંશોની નિરીક્ષા કલારૂપની વિચારણામાં આવે.

Parapet (Arch.) હેયારખી [ગ.વિ.]

Paraphrase, ૧. અર્થિતાર્થ [ન. લ.]

ન. અં. ૩, ૧૫૫: પદ્યનો સ્થળો અર્થ તથા

૧૯

ભાવ ગદ્યમાં સારી છટાદાર ભાષામાં લખી ખતાવેા એને અર્થિતાર્થ કહે છે.

૨. વિવરણ [અત્રાત]

Parasite, ૧. ઉપરોહ [ર. મ.]

૨. વાંદો [દ. બા.]

આપવીતી, પરિચય, ૩: મેં જોઈ લીધું કે, અંગ્રેજ લોકોના પરિશ્રમ ઉપર ગુનરો ચલાવનાર આ કોઈ વાંદો (P.) નથી.

Parasitic, પરોપજીવી [બ. ક.]

સુ. ૧૬૮૩, ફાગણ, ૯૭: વસ્તીનો બીજો એક વિભાગ ખેડુતને ચૂસીને જ જીવનારો છે. આને મારવાડી કહો, શાહુકાર કહો, મોઢી કહો, વણિક કહો: આ વર્ગ કને થોડી મુડી અને થોડી શાખ હોય છે, અને તેના જીર ઉપર તે ખેડુતને ચૂસીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. આ પરોપજીવી (P. પેરેસાઈટિક) વર્ગરૂપ વેલો ખેડુતરૂપ તરૂમાંથી સત્ત ચૂસતો અટકે તેમ તેમ જ ખેડુતની સ્થિતિ સુધરે.

૨. ખેડાખાઉ [વિ. કા.]

સં. ૫૦: જોએ સીધી રીતે ઉત્પત્તિ કરતા નથી અને બીજાઓએ પેદા કરેલા ધન ઉપર જીવે છે તેવા મુશ્કેલો, વર્ગીયો, શિક્ષકો વગેરે લોકોને સામ્યવાદીઓ 'ખેડાખાઉ વર્ગ' અથવા 'પરોપજીવી વર્ગ' કહે છે.

Parody, ૧. પરિહાસમય અનુકરણ [ર. મ.]

હા. મં. ૯૦: હાસ્યમય કૃતિનો બીજો એક પ્રકાર તે p. ('પરિહાસમય અનુકરણ') છે. એ પ્રકાર એવો છે કે ગંભીર વિષયના કોઈ લેખમાંનાં વચનો કે શૈલીની નકલ હલકા વિષયના વર્ણનમાં કરવામાં આવે છે, અને એ રીતે ગંભીરતા તથા લઘુતાને પાસે પાસે મુકીને તે બેના વિરોધ વડે હાસ્ય ઉપજાવવામાં આવે છે.

૨. પ્રતિકાવ્ય [અ. ફ. સા.]

૩. ઉપહાસાત્મક અનુકરણકાવ્ય

[વિ. મ. વ. ૨૧, ૨૬૩.]

૪. વિનોદવિકૃતિ [દ. બા.]

Particular, એકદેશી, એકતંત્ર, અપૂર્ણ [મ. ન.]

Passage

૧૪૬

Passion

ન્યા શા. ૪૭: (૧) નિર્દેશ સર્વદેશી કે એકદેશી હોય છે; નિર્દેશનો આવો નિર્ણય કરવામાં જે ધોરણ કામ લાગે તેને 'પ્રદેશ' એવું નામ આપવામાં આવે છે. (૨) સર્વદેશી અને એકદેશી એ શબ્દોને બદલે 'પૂર્ણ', અપૂર્ણ, સર્વતંત્ર એકતંત્ર ઇત્યાદિ નામ પાશ્ચાત્ય લેખકો વાપરે છે.

Particular proposition, ૧.

એકદેશી નિર્દેશ [મ. ન. ન્યા. શા. સદર]

૨. **એકદેશીય વાક્ય** [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૦: આપણે વાક્યોને સર્વદેશીય અને એકદેશીય કહ્યાં છે. સર્વદેશીયમાં કર્તૃ-પદવાચ્ય સર્વ વ્યક્તિઓનો નિર્દેશ છે અને એકદેશીયમાં કર્તૃપદવાચ્ય સર્વ નહિ પણ ઓછી વ્યક્તિઓનો નિર્દેશ હોય છે તે ઉપરથી એ નામો આપણે એ વાક્યોને આપ્યાં છે.

૨. **અદ્વપગ્રાહી નિર્દેશ** [મ. ર.]

અ. ન્યા. હવે આપણે નિયત નિર્દેશોનો વિચાર કરીએ. તેમના ગુણાનુસાર અને પરિમાણાનુસાર વર્ગો થાય છે. ગુણાનુસાર તેઓ કાં તો અસ્તિત્વવાચક અથવા અભાવવાચક હોય છે, અને પરિમાણાનુસાર તેઓ કાં તો સર્વગ્રાહી universals અથવા અદ્વપગ્રાહી (p.) હોય છે.

Fallacy of particular premisses, એકદેશાવયવ [મ. ન. ન્યા. શા.]

Passage, વાક્યસમૂહ [ન. ભો.]

અ. ક. ૧૯૧: અલબત્ત, હેવા કેટલાક વાક્ય-સમૂહ હોય છે કે ત્હેમાં વિચાર અને વાણી ભાવના પ્રવાહથી તણાયાં જાય છે અને પૂર્ણ રીતે એકબીજાં જોડે મિશ્ર થઈ જાય છે. (મૂળ અંગ્રેજી:—Of course there are passages in which the thought and language are borne along by the stream of emotion and completely intermingled.)

Passion ૧. ભાવ [ન. ભા.]

ભૂ. ન. ગ. ૩૨૮: ગાથાઓ જાંઘળી તથા સંસારી રીતભાતનું બરાબર ચીતાર આપે છે. અને મનના જે ભાવ (pp.) તે પૂરા છે કે અધુરા કે ખોડવાળા એ તે શોધી બતાવે છે.

૨. **આવેગ, રાગ** [મ. ન.]

ચે. શા. : (૧) જીઓ Enlightened, (૨) ૨૨૯.

૩. **મનોરાગ** [૨. મ.]

ક. સા. ૨૯૪: શબ્દો ગોઠવવાની કે અર્થ કહાડવાની ચતુરાર્થ દર્શાવનારાં અને સાધારણ મનરંજન કરવાના ઉદ્દેશવાળાં જે પદ્ય લખાણોને ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા કહેવામાં આવે છે તેને કેકાણે ઇંગ્રેજી ભાષાની અન્ટઃક્ષોભ (Emotion) થી ઉત્પન્ન થતી, મનોરાગ (p.) થી પૂર્ણ, અને ભવ્ય કલ્પના વડે કુદરતમાં રહેલાં અદ્ભુત સત્ય, સૌન્દર્ય અને પ્રભાવ સાદી પણ મનોહર ભાષામાં દર્શાવનાર કવિતાની પદ્ધતિ દાખલ કરવાની જરૂર છે.

૪. **રસાભિનિવેશ** [અ. ક.]

યુ. ૧૯૮૦, અષાઠ, ૩૬: હાજતો (appetites)માંથી વાસનાઓ (sentiments) અને રસાભિનિવેશ (pp.) અને રસિકતા (taste) તથા શુદ્ધ બુદ્ધિઆપાર વા પર્યવશા (ફિલસુફી)માંથી ભાવનાઓ (ideals) પ્રસવે છે, તેમ તેમ, ચારિત્ર્યવિશુદ્ધિ બંધાતી આવે છે.

૫. **હૃદયભાવ** [ન. ભો.]

કૌ. ૧. ૧, ૩૫: પાલ્યેવે વળી કહ્યું છે કે narrative અથવા descriptive અર્થાત્ વૃત્તાન્ત અથવા પ્રકૃતિરવરૂપના વર્ણનવાળાં કાવ્યોને પણ સંગ્રહ lyricમાં થઈ શકે; માત્ર એટલું કે ત્હેમાં rapidity of movement (સવેગ સંચલન) brevity (સંક્ષિપ્તતા), અને colouring of human passion (માનવના હૃદયભાવની છાયા), આવવાં જોઈએ.

૬. **ચિદ્રસ, અદ્વરાગ** [અ. ક.]

વિ. ૯-૧૦: જાણીતો વિવેચક હેઝલિટ લખે છે, કવિતા કલ્પના અને ચિદ્રસોની વાણી છે. કવિ કિદ્રસનો ગુરુમિત્ર લે હાંટ લખે છે, કવિતા સત્ય સૌંદર્ય અને શક્તિના બહારગોળો ઉદ્ગાર છે, જેમાં વાક્યો કલ્પના અને લાલિત્યથી લસી રહે છે, અને વાણી વિવિધતામાં એકતા સાધતી પ્રમાણમાધુર્યમાં વહે છે (ચિદ્રસો = pp. બહારગોળ = p.)

Passive

૧૪૭

Passive

૭. ભાવોદ્વેગ, ભાવોદ્રેક [ન. ભો.]

અ. ક. (૧) ૧૪૨: નટનો ભાવોદ્વેગ ઉત્તમ ભાવનારૂપ હોવો જોઈએ-પાત્રના ભાવોદ્વેગ જોડે સમભાવ થનારો, પોતાના ભાવોદ્વેગથી સ્વકીય બનેલો હોવો નહિ. (મૂળ અંગ્રેજી:-His i. e. the actor's passion must be ideal, sympathetic). (૨) ૧૮૩: તેમ લ્હમારા હાથ વડે જાણે હવાને ખૂબ જોરો નાખતા હો-આમ, આમ-તેમ પણ ના કરશો; પણ તદ્દન મૃદુતાથી હોનો ઉપયોગ કરજો, કેમકે લ્હમારા ભાવોદ્રેકના ધસતા પ્રવાહમાં, વાવા-જોડામાં, અને તોફાનમાં, લ્હમારે હોવી સમ-ધારણ વૃત્તિ મેળવવી અને પેદા કરવી જોઈએ કે તેથી એ ભાવોદ્રેકમાં સુંવાળાપણું આણે. (મૂળ અંગ્રેજી:-Nor do not saw the air too much with your hand, thus; but use all gently; for in the very torrent, tempest and as I may say, whirlwind of your passion you must acquire and beget a temperance that may give it smoothness.)

૮. અનુરાગ [દ. ખા.]

Passive, ૧. સ્થિર [મ. ન.]

જુઓ Active.

૨. અજ્ઞાત, કર્મધારક, ફેલરૂપ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૧૫: સ્નાયુપ્રત્યક્ષ બધાંઓ કાંઈક કાર્યકર્તૃત્વસ્વરૂપ છે, ફેલ અથવા કાર્યરૂપ નથી.

૩. અક્રિય [અજ્ઞાત]

૪. ઐર્કું [મો. ક. નવજીવન]

૫. અચેષ્ટ [ન. ભો.]

શૈવલિની, પુરસ્કરણ, ૩૬.

૬. વિધેય, ઉદાસીન [કે. હ.]

અ. નો.]

Passive resistance, ૧. સત્યાગ્રહ

[મો. ક.]

સ. ઈ. ૧, ૧૪૫: કોમના આ ધરાહોને અથવા હીલચાલને શું નામ આપી શકાય એ

અમે કોઈ જાણતા ન હતા. એ વખતે મેં એ હીલચાલને “ પેસીવ રિઝીસ્ટન્સ ” ના નામથી ઓળખાવી. હડત જોમ આગળ વધતી ગઈ તેમ પેસીવ રિઝીસ્ટન્સ નામથી ગૂંચવાડો થતો ગયો અને આ મહાન યુદ્ધને અંગ્રેજી નામે જ ઓળખાવવું એ મને શરમભરેલું લાગ્યું. વળી કોમની જીભે એ શબ્દો ચઢી પણ ન શકે એવા હતા. તેથી ‘ઇન્ડિયન ઓપીનીઅન’માં સારામાં સારો શબ્દ શોધી કાઢે તેને સાર એક નાનું સરખું ઇનામ જાહેર કર્યું. તેમાં કેટલાંક નામો આવ્યાં. આ વખતે હડતનું રહસ્ય ‘ઇન્ડિયન ઓપિનિઅન’માં સારી રીતે ચર્ચાઈ ગયું હતું તેથી હરીફાની પાસે શોધ કરવાને સાર પ્રમાણ-માં પૂરતો સામાન હતો એમ કહી શકાય. મગનલાલ ગાંધીએ પણ એ હરીફાઈમાં ભાગ લીધો. તેમણે સદાગ્રહ નામ મોકલ્યું. એ શબ્દ પસંદ કરવાનું કારણ જણાવતાં તેમણે લખ્યું કે કોમની હીલચાલ એ એક ભારે આગ્રહ છે અને એ આગ્રહ સદા એટલે શુભ છે તેથી તેમણે એ નામ પસંદ કર્યું છે. મેં એમની દલીલોને સાર ટૂંકામાં આપેલો છે. મને એ નામ પસંદ પડ્યું છતાં હું જે વસ્તુ સમાવવા ઇચ્છતો હતો એનો સમાવેશ તેમાં નહોતો થતો તેથી મેં દ નો ત્ કરી તેમાં ચળેડીને “ સત્યાગ્રહ ” નામ બનાવ્યું. સત્યની અંદર શાંતિનો સમાવેશ માની કંઈપણ વસ્તુનો આગ્રહ કરતાં તેમાંથી બળ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આગ્રહમાં બળનો પણ સમાવેશ કરી હિન્દી હીલચાલને ‘ સત્યાગ્રહ ’ એટલે સત્ય અને શાંતિથી નીપજતા બળનું નામ આપી ઓળખાવવાનું શરૂ કર્યું, અને ત્યારથી પેસીવ રિઝીસ્ટન્સ શબ્દનો ઉપયોગ આ હડતને અંગે બંધ કર્યો તે એટલે સુધી કે અંગ્રેજી લખાણોમાં પણ ઘણી વખતે પેસીવ રિઝીસ્ટન્સનો ઉપયોગ તથા સત્યાગ્રહ અથવા તો કંઈ ખીલ અંગ્રેજી શબ્દનો ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું.

૨. સાત્ત્વિક પ્રતિયોગ [ઉ. કે.]

સ. ૧૬, ૧૫: મિ. ગાંધીની સરહારી નીચે આપણા બન્ધુઓ આ હક્કનું સંરક્ષણ કરવાના આગ્રહ ઉપર આવી ગયા છે. આ

Passover

૧૪૮

Pathetic

આગ્રહ પ્રકટ કરવા માટે તેઓએ સાત્ત્વિક પ્રતિયોગનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે.

૩. સહુનાત્મક પ્રતિકાર [ચં. ન.]

સ. ૨૨, ૪૬૧: બીજો ઠરાવ “ સહુનાત્મક પ્રતિકાર P. r.—સત્યાગ્રહ ” બાબતનો હતો.

૪. શાંત અવરોધ શાંતપ્રતિરોધ [ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૪૭૩: થોડા સમય ઉપર P. R. (શાંત અવરોધ) ના પ્રશ્નને સંબંધે અમુક રીતે જ મત આપવો એમ સંકલિત મંડળ (‘પ્રભમત’ ના પ્રતિનિધિમંડળ) તરફથી બધા સૈનિકોને આજ્ઞા થઈ. (શાંત પ્રતિરોધ વધારે ઠીક—ન. ભો.)

Passover, નિસ્તાર [કિ. ધ.]

ઇશુ ખ્રિસ્ત, ૧૦: માર્ચ અથવા એપ્રિલ મહિનામાં ચહુદ્દી લોકોનું મોટામાં મોટું નિસ્તાર (p.) નામે પર્વ આવતું. ચહુદ્દી લોકો સહીસલામત રણને ઓળંગીને પાલિસ્તાઇનમાં આવી પહોંચ્યા તેની ચાહગીરીમાં એ તહેવારો મનાયા હતા.

Pastoral poem—poetry ૧. વન-કવિતા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૯: વનકવિતા—એમાં ગામડાં, વાડી, વન વગેરે સ્થળનું અને પશુ પક્ષી અને ઝાડ પાન તથા તે સ્થળમાં વસનારાઓ એ સંબંધી કથન હોય છે. ભરવાડ અને ખેડૂતના વિષયને લગતી જે બાબતો તે એ કવિતામાં છે. ડુંગર, નદી, સરોવરનાં વર્ણન પણ એમાં આવે. સૃષ્ટિના પદાર્થોના દેખાવોના અને જીવવાળી વસ્તુઓનાં સ્વભાવનાં-સુખનાં વર્ણન એ કવિતામાં છે. દાણધીલા મહિના વગેરે છે તે વનકવિતા છે.

૨. ગોપકાવ્ય [ગો. મા.]

ન. જ. ૧૯: “ વ્રજવિલાસ ” નાટક લખવા ધાર્યું અને તેનાથી Pastoral Poet (ગોપ-કાવ્યનો કવિ) બનવાની હોંસ કરી.

Pathetic, ભાવાત્મક [ર. મ.]

ક. સા. ૩૫૦: ‘ વદાય ’ ઉપકારનો સ્વીકાર ‘ ઉડી ગયેલું સ્વપ્ન ’ છત્યાદિ કાવ્યો કેવળ ભાવાત્મક (p.) છે.

Pathetic fallacy, ૧. વૃત્તિમય ભાવાભાસ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૨૦: જ્યારે કવિ પોતે પોતાની તરફથી વર્ણવે છે કે એ બનાવો તે સમયે પ્રકૃતિમાં બન્યા ત્યારે તો આ કલ્પનાને P. F. (—વૃત્તિમય ભાવાભાસ) કહેવો પડશે; અર્થાત્ અમુક સમયે માનવ વ્યક્તિની જે અમુક વૃત્તિ હોય તે પ્રકૃતિમાં પણ દૃશ્યમાન થતી માની લેવાની ભૂલ આવા વિચારમાં રહેલી છે.

૨. અસત્યભાવારોપણ [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૨૦૨: Pathetic Fallacy નું ભાષાંતર રા. રમણભાઈ આ શબ્દો (“ વૃત્તિમય ભાવાભાસ ”) માં કરે છે, પરંતુ કાવ્યશાસ્ત્રમાં ‘ ભાવાભાસ ’ નો વિષય કંઈક જુદો છે. અનુચિત વિષયમાં પ્રવર્તતા રસ તથા ભાવનો આભાસ ગણાય છે, અહિં અનુચિતતાનો પ્રશ્ન આવતો નથી. તેમ જ ‘ વૃત્તિ ’ એ શબ્દનો અર્થ attribution મનની અથવા દૃશ્યની બીજા બાહ્ય પદાર્થ તરફ સ્થિતિ એમ અર્થનું પ્રથમ ભાન થાય છે. Feeling હૃદયના ભાવનું ચલન, અથવા ‘ ભાવ ’ એમ અર્થ તરત નથી સમજાતો. રા. રમણભાઈએ હેમના ‘ કવિતા ’ વિશેના નિબંધમાં (, કવિતા અને સાહિત્ય પૃ. ૨૬ મામાં) કહ્યું છે કે પંડિતરાજ જગન્નાથે રસને કે તેના સ્થાયી ભાવને ‘ ચિત્તવૃત્તિ ’ નું નામ આપ્યું છે. એ આધાર ‘ વૃત્તિ ’ શબ્દને વખતે અપાશે. પરંતુ, પંડિતરાજ તરફ સંમાનનો ભાવ રહ્યો કાયમ રાખીને પણ, કહેવાનું મન થાય છે કે ‘ વૃત્તિ ’ શબ્દનો એ અપ્રધાન અર્થ છે. તે વાત દૂર રાખીને પણ, ‘ વૃત્તિ ’ કરતાં ‘ ભાવ ’ શબ્દમાં સબળતા વિશેષ આવે છે, તેમ જ વૃત્તિ અને ભાવ એ બંને શબ્દ સાથે વાપરતાં ‘ વૃત્તિમય ભાવાભાસ ’ માં એક ભૂલની પુનરુક્તિ ખૂંચે છે, તેમ વળી Fallacy નો અર્થ ‘ આભાસ ’ શબ્દ કરતાં ‘ અસત્ય ’ શબ્દથી વધારે સ્પષ્ટ રીતે બતાવાય છે. ન્યાય-શાસ્ત્રમાંના હેત્વાભાસ તે પાશ્ચાત્ય Logic માંના Fallacy શબ્દનું પરિભ્રૂત પ્રતિસ્વરૂપ

Pathology

૧૪૮

Pedant

નથી, એટલે એ રીતે પણ 'આભાસ' શબ્દ માટે પ્રમાણ નહિ મળે. આ સર્વ કારણોને લીધે 'અસત્યભાવારોપણ' એ નામ મહે સ્વીકાર્યે ગયું છે. તેમ વળી 'વૃત્તિમય ભાવાભાસ' એ નામ કરવાં 'અસત્ય ભાવારોપણ' નામથી અર્થબોધ તાત્કાલિક અને વિશદતાથી થાય છે.

Pathology, ચિકિત્સાશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૧૬: ચિકિત્સાશાસ્ત્રાનુસાર એમ નળવામાં આવ્યું છે કે વાણીસ્થાનેના અનામય પૂર્ણત્વ ઉપર કેટલાક ઉચ્ચ પ્રકારના બુદ્ધિવ્યાપારનો આધાર રહે છે.

Patriarch, ૧. કુટુંબછત્ર [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૧૪૮: સર્વ શાસ્ત્રોમાં ચોરી અને અસત્યનો પ્રતિષેધ છે. શું તમારા કુટુંબ-મેળાઓનું બધારણ એવું છે કે આ બે વસ્તુ ત્યાંથી દૂર રહે? રામનું રાજ્ય છીનવી લેવાની આજ્ઞા કૈકયીએ દશરથની પાસે કરાવી તે દિવસ એવો હતો કે સત્ય પ્રતિજ્ઞાને આધારે ઉઘાડા દિવસે છુટ થતી થવા દેવી પડી. ન્યાં કુટુંબમેળો ત્યાં કુટુંબછત્ર-p-nા દ્વારા થયેલી અનીતિ જેવી આમ રામરાજ્યમાં થઈ તેવી જ ક્ષતરાષ્ટ્રના છત્ર નીચે અધિકતર મૂર્તતાથી થતી આપણે વાંચી છે.

૨. ગૃહપતિ [આ. બા.]

૧. ૧૪૮: હોમરના વખતમાં પ્રાર્થના બહુ સાદી હતી. રાજ અને ગૃહપતિ (કુટુંબને મુખ્ય માણસ) જાતે જ યજ્ઞ કરી લેતા.

૩. ગોત્રપતિ, મનુ, લીખ્યાચાર્ય

[દ. બા.]

Patriotism, દેશભિમાન, સ્વદેશભિમાન [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૨૧: (૧) ઇર્ષા અને ખંત રાખી સર્વ નાતના ગૃહસ્થોએ પોતપોતાના કુળનું, નાતનું, તથા શહેરનું ભરૂં કરવું અને તેની સાથે સર્વ શહેરોનાં માણસોને સુખ-પ્રાપ્તિ થાય અને છેવટે દેશમાં તવગર ને ગરીબ યશસુખ ભોગવે, મોટામોટાં કારખાનાં નીકળે, બિપજ ઘણી અને સુંદર થાય, દેશની ઉત્તમ જણસો પરદેશમાં જ્યાં અછત હોય

ત્યાં વેચાય, વિદ્યા બહોળા લોકમાં પાણીમાં નાંખેલા કાંકરાની જેમ કુડાળાં મોટાં થયાં જાય છે તેમ ફેલાય એવી વાતોનાં સાધન કરવાની બિલટ લાવવી અને તેમ કરવા મંડી પડવું એવું નામ દેશભિમાન. (૨) અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, જર્મન અને યુનાઇટેડ સ્ટેટસના લોક એઓમાં આજકાલ સ્વદેશભિમાન બળબળ પ્રકાશી રહ્યું છે.

૨. સ્વદેશવાત્સલ્ય [મ. ૨.]

[સિ. ચ.]

૩. દેશપ્રીતિ, સ્વદેશભક્તિ, દેશભક્તિ [અગ્રાત]

૪. રાષ્ટ્રભક્તિ [ન. ભો.]

૧. ૧૬, ૪૮૧: આ અન્વેષણને અંગે રાષ્ટ્રભક્તિ (P.) તે શું-એ પ્રશ્ન તપાસવાની જરૂર છે.

૫. દેશાસ્મિતા [બ. ક.]

જુઓ Humanity.

Pedant, ૧. પંડિતમન્ય [મ. ન.]

ગુલાબસિંહ-જણાવનાર ન. ભો.

૨. વિદ્યાદંભી

ચેરરશીદડનો ઉપદેશ, ૧૧૨: વિદ્વાન માણસોનો એવો પણ એક વર્ગ છે કે જે જોકે સ્વમતાગ્રહી મીનજ થોડા હોય છે, પણ થોડા અસહ્ય હોતા નથી. આ જાત વાચાળ અને પ્રખ્યાત વિદ્યાદંભી-ઓની છે. તે પોતાની વાર્તાને સ્ત્રીઓથી અને સ્ત્રી તથા લાટીન ગ્રંથમાંથી વાક્યોના તરતજ ઉતારા કરીને શોભાવે છે.

૩. પાંડિત્યદંભી [ન. ભો.]

Pedantic, ૧. આડંબરી [બ. ક.]

અ. ૭૬ : યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતી નિબંધલેખનનો સારો પરિચય થઈ જતો હોય તો લેખકોની apprentice (એપ્રેન્ટિસ શીખાઈ) દશાનું p. (પેડન્ટિક—આડંબરી) લખાણ ધણુંખરૂં ત્યાં જ સુધરી જાય અને બહુ ઓછું છપાય.

૨. પાંડિત્યમૃચક [દ. બા.]

Pedantry, ૧. પાંડિત્યદંભ

[મ. ૨.]

Perceiving

૧૫૦

Period

શિ. ઈ, ૨૧૬: પાંડિત્યદ્વંભનો અભાવ એ કૈન્દોનનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

૨. વિદ્યાદંભ

ચેરટરશીલ્ડનો ઉપદેશ, ૧૧૦ : મોટી વિદ્યતા સાથે પુખ્ત વિચારક્ષિત ન હોય તો આપણને ઘણી વખત ભૂલમાં, અભિમાનમાં અને વિદ્યાદંભમાં તે હોરી ભય છે.

Perceiving, સંવેદનવ્યાપાર, પ્રત્યક્ષ- (પ્રમા) વ્યાપાર [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૬૯]

Percept (Light) દષ્ટિ [મ. ન.]

ચે. શા. નુઓ Concept.

Afterpercept દષ્ટિપરિણામ[મ.ન.]

ચે. શા. ૨૦૦: કેઈ પ્રભાવાળા પદાર્થનું દર્શન થયા પછી થોડી ક્ષણ પર્યંત તે પદાર્થનું ચિત્ર નજર આગળ રહે છે એ ચિત્રને “દષ્ટિ-પરિણામ” એવું નામ આપીએ તો ચાલે.

Perception ૧. દર્શન [મ. ન. ચે. શા. ૪૯૩]

૨. ઉપલબ્ધિ [મ. ૨.]

નુઓ objective.

૩. વેદન [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૧૨: વેદનનું પરિણામ બંધાય, તે મુકરર થયા પછી કેટલીક શક્તિઓ ખીલે છે (જે કે જૂદી જૂદી નતની હોય છે), તથાપિ તેઓ એક બીજા સાથે બહુ ભેજસેજ હોય છે.

૪. પ્રત્યક્ષ પ્રમા [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૫૯: જ્ઞાનવિષયક સાક્ષાત્ અનુ-ભૂતિ એ, બે પદાર્થો વચ્ચે રહેલો એક પ્રકારનો સંબંધ છે, આમાંનો એક પદાર્થ માનસિક વ્યાપારરૂપ, એટલે પ્રત્યક્ષ-દર્શનાત્મક-વ્યાપારરૂપ વા મનનાત્મક વ્યાપારરૂપ વા પ્રત્યય-વિષયક વ્યાપારરૂપ હોય છે, અને બીજો વિષય-રૂપ હોય છે, જેની પ્રત્યક્ષ પ્રમા થાય છે, વા જે વિચારમાં પ્રતીત થાય છે.

૫. સવિકલ્પક જ્ઞાન [કે. પ્રા.]

સ. ૨૯, ૧૫૭: નિવિકલ્પક જ્ઞાનને પાશ્ચાત્ય માનસવિજ્ઞાનીઓ Sensation કહે છે. ને સવિકલ્પક જ્ઞાનને p. કહે છે.

૬. પ્રત્યય [કે. હ. અ. નો.]

૭. અહુણ [હ. આ.]

Conscious perception, આત્મ-સૂચિત વેદન [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૧૪: આલ્લવિને વેદન-શક્તિ ત્રણ નતની ખતાવી છે; ૧. ઇંદ્રિય-વેદન, ૨. આત્મસૂચિત વેદન, અને ૩. વાસ્તવિક વેદન.

External perception, બાહ્ય-દર્શન [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૩૮: આવા પદાર્થદર્શનને કેટલીક વાર બાહ્યદર્શન એવું નામ આપી ચેતન પોતે પોતાની સ્થિતિઓનું દર્શન પામે છે તેને આંતર દર્શનથી જુદું પાડવામાં આવે છે.

Mental perception, મનસ પ્રત્યક્ષ [હી. પ્ર. સ. મી.]

Noumenal perception, વાસ્ત-વિકવેદન [હ. ડા.]

Philosophy of perception-Theory of vision or perception, દષ્ટિવાદ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૫૯: દષ્ટિ એટલે ચક્ષુથી જોવાના વ્યાપારનું પરિપૂર્ણ તાત્પર્ય વર્તમાન સમયમાં સ્થપાયલા દષ્ટિવાદથી, તે વાદના સ્થાપનાર ખીરાપ બાકીએ સાફ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે. એ વાદ પ્રમાણે ચક્ષુને જે સાક્ષાત્ અહુણ થાય છે એમ મનાય છે તેમાંનો ઘણો ભાગ સ્પર્શભય હોય છે.

Sense perception, ઇંદ્રિયવેદન [હ. ડા.]

Visual perception, ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Period, ૧. સમય [આર્યધર્મપ્રકાશ]

૧૯૩૬, શ્રાવણ, ૨૨૯: વર્ગ જોડવાઈ નય પછી જેમ ચિત્રને માટે કે ગાયનને માટે સમય નીમવા હોય, તેમ એક સમય પાકકિયા શીખવાનો, એક સમય વસ્ત્ર કેવા પ્રકારનાં પહેરવાં તે તેનો હેતુ ખતાવ્યા વિના ગુણ દર્શાવી શીખવવાનો, એક સમય બોલવા આદિમાં કેટલો વિવેક રાખવો તે શીખવવાનો.....એમ જૂદા જૂદા વિષયોને માટે સમયો કેરવવા.

Periodical

૧૫૧

Personification

૨. ૧. વાક્યોચ્ચય [૨. મ.]

ક. સા. ૩૨૦: મિલ્લનના વાક્યોચ્ચય (P.) ની કલ્પના ગુજરાતી ભાષામાં ખતાવવી બહુ અઘરી છે.

૨. મહાવાક્ય [ખ. ક.]

ક. શિ. ૧૫: સરલ પ્રવાહની સાથે મરોડ-દાર, અને મ્હોરે મ્હોરે ગાંધીયં અને તેજ અને પ્રભાવની સાથે ગતિમાં છટાવાળું, ઇંગ્રેજીનું જે મહાવાક્ય-P., તેને અપનાવી લેવામાં ખંગાળી, હિંદી અને મરાઠી ભાષાઓ હજી સુધી નથી ફાવી શકી.

Periodical,

૧.

કંમિક

[ચુક્રિવર્ધક ઝાંચ] ૧૫, ૨: પુસ્તકો, કંમિક (p.) પુસ્તકો જેવાં કે ત્રૈમાસિક અને માસિક પુસ્તકો, અને વર્તમાનપત્રોનો ત્યાંહાં પાર નથી.

૨. સામયિક [મ. ન.]

સુ. ગ. ૬૨૭: એ વર્ષના સંધિ ઉપર એ વિષય ચર્ચાથી ત્યારે ઘણાંક સામયિક પત્રોમાં એ ચર્ચાની વિરુદ્ધ તેમ તેના પક્ષમાં લેખ થવા લાગ્યા હતા.

૩. મુદ્દતિયું

ત્રીજી પરિષદ ૧૨: ઉપરાંત એ વિજ્ઞાપના ઉપરથી રોજીદા અને મુદ્દતિયાં વર્તમાનપત્રોમાં એ વિશે ચર્ચાં પણ શરૂ થઈ હતી.

૪. નિયતકાલિક [અગ્રાત]

૫. મુદ્દતી [ખ. ક.]

સ. ૨૪, ૪૨૫: માસિક અને મુદ્દતી પત્રોની સંખ્યા અને સ્થિતિને આ નતના સાહિત્ય સાથે નિકટનો સમ્બન્ધ જણાય છે.

Peripheral end, બોહિ અંત [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૩: તંતુના બાહ્ય અંતનો જે સંધર્ષ તેનું અવ્યવહિત ફલ પ્રત્યક્ષ નથી.

Personal,

Personal God, એકદેશસ્થ ઇશ્વર [અ. સ.]

ભા. લે. ૧૬: ભક્તિના સંબંધમાં ખ્રિસ્તી વગેરે લોકો જે એકદેશસ્થ ઇશ્વર (P. G.)

ની વાતો કરે છે તેને ખોટી પાડવાની જરૂર છે.

Personal equation, વ્યક્તિ-પ્રાધાન્યતા [મ. ન. ચે. શા.]

૨. અંગત દૃષ્ટિ [મૂળજ્ઞાઈ હીરા-લાલ ઝોઝશી]

વ. ૧૭, ૨૧૦: જેને અંગત દૃષ્ટિ (p. e.) કહે છે તે આ જ સવેદનસમૂહ છે.

૩. વૈયક્તિક વટાવ [ખ. ક.] ખાનગી પત્ર.

Personal identity, આત્મ-ભાવના [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૩૬: જેમ જેમ ભાવાધિગમની શક્તિ વધતી આવે છે, તેમ તેમ આત્મભાવના વધારે સંપૂર્ણ થતી જાય છે.

Personality, ૧. વ્યક્તિસ્વરૂપ [આ. બા. વ. ૧૬૨]

૨. પુરુષોત્ત્વ [ખ. ક.]

ગુજરાતી દિવાળી અંક, ૧૯૮૧.

Personation, વેશધારણ [ન. બો.]

અ. ક. નિવેદન, ૬: ખરું જોતાં એ કળવાની ક્રિયા p. થી વેશધારણથી નથી થતી, પણ impersonation થી અન્યરૂપવેશથી થાય છે અને તેથી કરીને એ impersonal-અમુક વિશિષ્ટ વ્યક્તિથી અસંબંધ, રહે છે.

Personification, ૧. સજ્જારોપણ રૂપક, સજ્જારોપણ [ન. લા.]

(૧) ન. ક. ૮૬૪: સજ્જારોપણને (P.) જોહો જ અલંકાર (અંગ્રેજીમાં) ગણે છે.

(૨) સ. ન. ગ. ૩૦: નિર્જીવ પદાર્થને અથવા એકાદા ગુણ-ધર્મ બનાવ—સમય છે. ને સજ્જ મારી તેની પાસે સજ્જની પેઠે બોલાવવું, કર્મ કરાવવું તે સજ્જારોપણરૂપક કહેવાય છે.

૨. જ્જારોપણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૦૩: વિશ્વનિયમોમાં જ્જારોપણ કરી, બાળકને સહજ સમજાય તેવા તેમ રસિક લાગે તેવા આકારે તે નિયમો સમજાવવાથી બહુ લાભ થવાનો સંભવ છે.

૩. પુરુષીકરણ [ચ. ન.]

Perspective

૧૫૨

Petitio Principii

શ્રુ. જી. ૬૩: કુદરતની શક્તિઓનું પુરુષી કરણ (P.) આ રીતે થયું કે પછી તરત જ દેવીકરણ (Deification) થાય છે,

Perspective, ૧. ૧. યથાદર્શન [હ. દા. કે.

શા. ક. ૧, ૩૨૮]

૨. યથાદર્શન [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૨૦: પ્રતિમાલેખન (Model drawing) અને યથાદર્શન (Perspective) આવા ભૌમિતિક આકારના પદાર્થો જેવા કે ધનચોરસ, ત્રિકોણ, ચોરસ, પદ્મકોણ, સૂચિ, પ્રાચી, નવાકૃતિ, શંકુ વગેરે પદાર્થોની યથાદર્શનના નિયમોને અનુસરી આકૃતિઓ કાઢવી.

૩. પૂર્વાપર પ્રમાણ [ન. ભો.]

અ. ક. ૬૦: હેમની ચિત્રની પૂર્વાપર પ્રમાણ (p.) યોજના રંગભૂમિ ઉપર ઉત્તમ પ્રકારની હતી.

૨. દષ્ટિક્ષણ [વિ. ક.]

કૌ. પ. ૧, ૨૩૨—૪: એક તરફ એમનું એ પોતાની જવાબદારીનું તીવ્ર જ્ઞાન અને બીજી તરફ આને પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા સોરઠી સાહિત્યને પણ કાળબળે પ્રાપ્ત થનારું પ્રબલ ધૃષ્ટિક્ષણ ('પરસ્પેક્ટિવ') માંનું રચાન આ બંને વસ્તુઓ આજની રસધારાદિમાં જે ખરા દોષ હશે તેને નિવારણ અને ખોટા વિરોધોને શમાવશે.

Perspective drawing. દિગ્દર્શનચિત્ર [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૩૪: કુસુમ દિગ્દર્શનચિત્ર—P. d.—ના સાધારણ નિયમો શીખી હતી.

૨. યથાદર્શનચિત્ર [ગ. વિ.]

Pessimism, ૧. નિવૃત્તિમાર્ગ [મ. ન.]

એ. શા. ૫૩૭: ઈચ્છામાત્ર સ્વરૂપે ભેતાં નિર્વેદરૂપ જ છે. અર્થાત્ વિદ્યમાન એવા કોઈ દુઃખ કલેષાદિના પરિહારની અભિલાષા રૂપ છે, એમ નિવૃત્તિમાર્ગવાળા જે માને છે તેમાં જે કંઈ સત્ય છે તેનું બીજી ઈચ્છાના આ સ્વરૂપમાંથી જ ઉદ્ભવે છે.

૨. દુઃખવાદ [હિં. ગ.]

ભૂઓ Optimism

૩. નિરાશાવાદ [અ. ક.]

ભૂઓ Meliorism.

Pessimist, ૧. નૈરાશ્યદર્શી [ગો. મા.]

ભૂઓ Optimist.

૨. દુર્ભાગ્યવાદી, [ઉ. કે. સદર]

૩. દુઃખવાદી [મ. જ. સ. ૨૯, ૪૫૫.]

Petitio principii, ૧. સિદ્ધસાધન [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૬: સિદ્ધસાધન એટલે જે વાત અવયવોમાં સ્વીકારી લેવાં છે તેને નિગમનમાં દર્શાવવી—સિદ્ધનું સાધન કરી બતાવવું. સિદ્ધસાધન એ સમ્પદ આપણા ન્યાયનો છે અને ત્યાં એનો અર્થ આ કરતાં જરાક ભૂદો છે. એક પ્રમાણથી નક્કી થયેલી વાતને અન્ય પ્રમાણથી સાધવા માંડવી તેને સિદ્ધસાધન કહે છે. પર્વત ઉપર અગ્નિ છે એ વાત પ્રત્યક્ષ થયા પછી તે સિદ્ધ કરવા અનુમિતિનો પ્રયોગ કરવો એ સિદ્ધસાધન છે. એમ જ અવયવોમાં જે વાતનો નિશ્ચય પ્રત્યક્ષાદિ ગમે તે પ્રકારે થયો છે તે જ વાતને અનુમિતિના નિગમનરૂપે સિદ્ધ કરી આપવી તેને પાશ્વત્યો સિદ્ધસાધન કહે છે.

૨. સાધ્યસ્વીકાર [ન. ભો.]

વ. ૧૦, ૪૫૦:—આ પ્રકારનો સાળ જોઈને ત્હમે એમ દલીલ કરશો કે શિવાજીના સમયમાં આ હાલની 'ફેશન'ના સાળ થતા હતા, કેમકે "ભૂઓને! આ રહ્યો, હેનો વખતનો સાળ!" તો નાટકોના પ્રકાશકો દલીલ કરે છે કે પ્રેમાનન્દના સમયમાં આ પ્રકારનાં નાટકો ભજવાતાં હશે અને હેણે ભજવાતાં ફીકાં હશે ત્હના જેવું જ વિપરીત સાધ્યસ્વીકાર (p. p.) નું સેવન કર્યું ગણાશે.

૩. અન્યોન્યાશ્રય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૯૩: કોઇ બાબત સાબીત કરવી હોય તો પ્રથમ અમુક સાધનથી તેને સાધિત કરીએ અને પછી એ સાધન પણ પ્રતિવાદીને સંમત ન હોય તો એ સાધન પાછું એ જ સાધ્યથી સાબીત કરીએ એ અન્યોન્યાશ્રયનો દોષ છે.

Petrology

૧૫૩

Philanthropist

૪. વર્તુલપ્રમાણ [મ. ર.]

અ. ન્યા.: ચોથો દોષ સાધ્યસ્વીકાર અથવા વર્તુલપ્રમાણ (Beggging the question, Petitio Principii) નો છે. તેમાં અનુમાનને જ સાધન બનાવી દેવામાં આવે છે. આ પ્રકારના દોષો હાંખાં બાણોમાં જ થાય છે તેથી ઉદાહરણો આપવાં સહેલાં નથી. પણ સાદા રૂપમાં સાધ્યસ્વીકારનો દોષ ઘણી વાર થાય છે. ઘણા માણસો કહે છે કે ભૂકું બોલવું એ ગેરવાજબી છે કારણ કે ભૂકું બોલવું એ પાપ છે ઇત્યાદિ.

Petrology, શિક્ષાવિદ્યા [પો. ગો]

વિ. વિ. ૧૦૩.

Phantasy, ૧. તરંગ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૫૩: બાળકોમાં કલ્પના-શક્તિ જોવામાં આવે છે, પરંતુ ઘણી વાર તે ખરી કલ્પના નથી હોતી; એને આપણે ખુટ્ટા અથવા તરંગ કહીશું. તેમનું મન ગમે ત્યાં ભટકવું રહે છે. જાણે સ્વપ્નાં આવતાં હોય, તેમ તે એવા તરંગમાં ગોચાં ખાય છે; અને એવો વિચારશૂન્ય થઈ જાય છે, કે પોતાની આસપાસ શું બને છે, તેનું તેમને જ્ઞાન રહેતું નથી.

૨. દિવાસ્વપ્ન [ભૂ. ગો.]

Phenomenal, પ્રાતભાસિક [મ. ન. ચે. શા. ૨૮૫]

Phenomenal existence, પ્રાતીતિક સદ્ભાવ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. પ્રસ્તાવના, ૧૧: સામાન્ય દૈહિક બુદ્ધિ દ્રષ્ટા, દૃશ્ય અને દૃષ્ટિ અથવા જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાન એ ત્રિપુટી સ્વતંત્ર અસ્તિત્વવાળા પદાર્થો છે એમ સ્વીકારી પ્રવૃત્ત થાય છે; ત્યારે વિચારક દૃષ્ટિ તેના પ્રાતીતિક સદ્ભાવ (p. o.) સ્વીકારી પ્રવૃત્ત થાય છે.

Phenomenal world, દૃશ્ય જગત્ [જ્ઞા. બા.]

વ. ૧૭, ૩૫૬: આ p. જ. (દૃશ્ય જગત્) તે એના આદિ ચિત્રકારની ચિત્રસૃષ્ટિ છે.

Phenomenalism, અધ્યાસવાદ [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૦: શ્રી. શંકર ભગવાને પોતાના શારીરભાષ્યના આરંભમાં અધ્યાસવાદનું (P.) ને સ્થાપન કર્યું છે તેમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે કદાચ અને દૃશ્યના ઇતરેતરાધ્યાસ થઈ આ જગદ્વ્યવહાર ચાલે છે.

Phenomenon, ૧. પ્રત્યક્ષાંશ [બ. ક.]

વ. ૫, ૩૨૬: છંદરચનામાં જેમ ભાષાના છંદો અને તેમની અગણિત શક્યતાઓમાંથી કવિ તેની કેળવણી-તેના જમાના-તેની પરંપરાને અનુરૂપ અમુક રચનાઓને પસંદ કરે છે અને ખીલવે છે તેમ કવિતાના વિષયને માટે પણ કેળવણી-જમાના-પરંપરાને અનુરૂપ અમુક પ્રત્યક્ષાંશો (phenomena) જ તેને ગમી જાય છે.

૨. વ્યતિકર [ચં. ન.]

ખીજી પરિપદ્, “વિજ્ઞાનના અભ્યાસની આવશ્યકતા” પ: ને સ્થૂલ સૂચિના મહાન તેમ જ અદ્ય વ્યતિકરો (p.) આપણા આચાર વિચાર પર આટલી બધી અસર કરે છે, તે સ્થૂલ સૂચિના જ્ઞાનની સમજણી ઉપેક્ષા કરવી એ શું માનવ જ્ઞાનના ક્ષેત્રના એક અતિ ઉપયોગી અંગનાં દ્વારા પોતાની મેળે જ બંધ કરવા જેવું નથી?

૩. ઐહિક પદાર્થ [અ. ક.]

જુઓ Noumenon.

૪. દૃશ્ય જગત્, દૃશ્ય પદાર્થ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૬૮]

૫. પ્રતીતિ, લક્ષણ [ન. દે.]

જુઓ Metaphysics અને Noumenon

૬. ઘટના [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૮૧: જ્ઞાનમાત્ર-ઘટનામાત્ર-ની સમજૂતી મેળવવી અને આ સમજૂતીની સત્યતા વિષે પ્રમાણો મેળવવાં એ વિજ્ઞાનના કર્તવ્યમાં મુખ્ય છે.

૭. નામરૂપ [દ. બા.]

Philanthropist, લોકસખા, લોક-પ્રેમી [દ. બા.]

Philanthropic, જનકલ્યાણકારી [ન. ભો.]

Philosophy

૧૫૪

Ph ysical

વ. ૨૭, ૯૩: જનકલ્યાણકારી (p.) સંસ્થાઓમાં રમણભાઈની શાન્ત અને પ્રગટ સેવા અનુપમ હતી.

Philosophy, ૧. ફિલસુફી [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૪૪: પાઇથેગોરસ આપણા યોગી-ઓના જેવો હતો. તેના સંપ્રદાયે ગ્રીસ ઉપર પુષ્કળ અસર કરેલી; પણ તે શીખવવામાં તેની ફિલસુફીની અંદર ઉતરતું પડે છે; તેટલા માટે આ સ્થળે એ સંબંધી વધારે કહી શકાતું નથી.

૨. તત્ત્વશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૭૩: સહજ શ્રદ્ધાની મર્યાદા કેટલી માનવી એ પ્રશ્ન વિવાદાસ્પદ છે, અને તત્ત્વશાસ્ત્રમાં એ ઉપર ઘણો મતભેદ થયેલો છે.

૩. તત્ત્વજ્ઞાન [અજ્ઞાત-આ. બા.]

બુઝો Common sense.

૪. પર્યેષણા [ગિ. મા.]

સ. ચં. ૩, ૧૧: ઉલ્લાસમાં આવી આમ પર્યેષણા (શીલોસોરી) કરતો યોગી સ્વસ્વતી-ચંદ્રને કંઈક નવા જ લક્ષણવાળો લાગ્યો.

૫. તત્ત્વચિંતન [આ. બા.]

આ. ધ. ૧૭: તત્ત્વચિંતન (p.) એટલે પદાર્થના ભાસમાન સ્વરૂપથી પર તત્ત્વભૂત સ્વરૂપ શું છે, અને એ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ ભાસ-માન સ્વરૂપનો શો ખુલાસો છે એનો બુદ્ધિ દ્વારા વિચાર.

૬. તત્ત્વવિદ્યા [હી. ત્ર. સ. મી.]

Philosophical, પર્યેષક [ગિ. મા.]

સ. ચં. ૧, ૨૮૪: બુદ્ધિધન હર્યો; “ રાણાજી, ચિંતાનો અંત આવ્યો કંઈ દીડો છે ? સંસાર એટલે જ ચિંતાની પરંપરા; એક ચિંતા બીજા કે બીજી આવી જ છે ” અલ્પ અભાત્યને આમ પર્યેષક (“શીલોસોરી” વાળી, પર્યેષક, શોધક; Philosophical) રીતે બોલતો જેઈ નવીનચંદ્ર વિશેષ રસથી સાંભળવા લાગ્યો.

૨. તાત્ત્વિક, તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક [અજ્ઞાત]

Phonetic, ઉચ્ચારાનુસારી, વાગ-વ્યાપારસ્થ [ન. ભો.]

વ. ૧૧, (૧) ૨૫૪; સંસ્કૃત અને તેની પુત્રીરૂપ ભાષાઓનું જોડણીની બાબતમાં ઉચ્ચારાનુસારી (p.) લેખનસ્વરૂપ લેખને અસકય ભાસે છે. (૨) ૨૫૬: ગ કાર અને જ કારનો p. (વાગ્ચાપારસ્થ) સંબંધ આમ સરળ રીતે સૂચવાય છે.

Phonetics, વાગ્ચાપાર [ન. ભો.]

વ. ૪, ૩૨૮; વાગ્ચાપાર (p.) ની ચર્ચા કરી અનેક અપૂર્વ અને ગમ્ભીર વિચારો લેખણે બતાવ્યા.

Phonofilm, ધ્વનિયુક્ત ચલચિત્ર-ચિત્રપટ [રામચંદ્ર શુક્લ]

સ. ૧૯૨૭, જાન્યુઆરી ૪૨: ડો. લી. ડી. ફોરેસ્ટે ધ્વનિયુક્ત ચલચિત્ર; p...ની નવીન શોધ કરી. ધ્વનિયુક્ત ચિત્રપટ (p.) ની સમ-બુટી ડો. ફોરેસ્ટે આમ આપે છે....

Phrase, શબ્દગુચ્છ [બ. ક.]

અં. ૭૫: એક શબ્દ કહાડે અને સવાલ પૂછે—આ શબ્દના બે અર્થ નોંધ્યા છે, ક્ષણો ત્રાણે નોંધવો કે કેમ ? ક્ષણો અર્થને માટે ગુજરાતી કયા શબ્દ લખવો ? અમુક શબ્દગુચ્છ (p. ફ્રેઝ) અને તેનો અર્થ ઊમેરવા જેવો ખરો ? છત્યાદિ.

Phrenology, મસ્તકસામુદ્રિકશાસ્ત્ર [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૬૫: એણે ફ્રેનોલોજી—મસ્તક-સામુદ્રિકનું નવું શાસ્ત્ર શોધ્યું છે.

૨. મસ્તિકવિદ્યા [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૪: મસ્તિકવિદ્યાને આધારે મગજના ભાગના વધતા ઓછા ખીલવા ઉપરથી અમુક શક્તિના ન્યૂનાધિકત્વનો જે નિર્ણય કરી શકાય છે તેને, તેમ મુખમુદ્રા, સામુદ્રિકાદિયકી ચેતનશક્તિનું અનુમાન થાય છે તેને આ શાસ્ત્રમાં હજી સ્થાન મળ્યું નથી.

Physical, પ્રાકૃતિક [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૬: આવા પ્રાકૃતિક પદાર્થોના સંસર્ગ ઉપરાંત મનુષ્યે પોતે યોજેલા મંડળ-અવસ્થાના સંસર્ગનો પણ વિચાર મુખ્ય રીતે કરવાનો છે.

૨. ભૌતિક [આ. બા.]

Physical science

૧૫૫

Physiology

જુઓ Metaphysical.

૩. પાર્થિવ [દ. બા.]

Physical geography, ભૂતલ-વિદ્યા [મ. ન.]

ના. પ્ર. ૧૯: આસપાસના વિશ્વચમત્કાર સમજવા અને તે ઉપર વિચાર કરી, પોતે તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી બીજાને ઉપયોગ કરાવવો એ પણ આ ઠેકાણે જરૂરનું છે. ને આટલા માટે ભૂતલવિદ્યા (p. g.) નું જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે.

૩. પ્રાકૃતિક ભૂસ્થિતિ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૮૬૩: જર્મનીમાં આજના કાલ પ્રાકૃતિક ભૂસ્થિતિ એટલે શીઝીકલ ન્યૂઆઈની સાથે ભૂગોળમાં જાણવેલાં સ્થાનો વિષે પણ વ્યાપાર, ઇતિહાસ, કળા ઇત્યાદિની જે માહિતી હોય તે આપી વિષયને રસિક બનાવવાની યોજના થઈ છે.

૪. વિશ્વવર્ણન [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૮: વિશ્વવર્ણન તે પણ એવી રીતે શીખવી શકાય કે તાદ્દશતા અને ભવ્યતાની વૃત્તિઓ વિકસતી ચાલે.

Physical science, વિશ્વવિવેચન-શાસ્ત્ર [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૦૩: વિશ્વવિવેચનશાસ્ત્રો વ્યાપ્તિમય છે; તેમાં અવલોકન અને પ્રયોગ થઈ પ્રત્યેક વાતના નિયમનું સ્વરૂપ તપાસવામાં આવે છે.

Physician, ઔષધવેદ [આ. બા.]

વ. ૧૧, ૨૩૯. એક ફિઝિશિયન (ઔષધ-વેદ) ને દર્દીનું દર્દ તપાસતાં એમ લાગે કે આ કેસ સર્જન (શસ્ત્રવેદ) ને લાયક છે તેા તેને એકદમ પોતાના હાથમાંથી છોડી સર્જન-ને તેણે સ્વાધીન કરવો જોઈએ.

૨. કાયચિકિત્સક [દુ. કે.]

જુઓ Hospital.

Physicist, પદાર્થવિજ્ઞાનવેત્તા [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૮: પદાર્થવિજ્ઞાનવેત્તાઓ જુદાં જુદાં પ્રોત્સાહનના સામર્થ્યનું તોલન સારી રીતે કરી શકે છે.

Physics, પદાર્થવિજ્ઞાન [અસાત]

મ. ર. ઈ. મુ. ૬૫: અગ્રેજ, ફ્રેંચ, જર્મન વગેરે અર્વાચીન ભાષાઓ, અર્વાચીન ઇતિહાસ, ખગોળ, પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયનશાસ્ત્ર, વગેરે બાબતો શીખવી હોય તો તે શીખવે છે.

૨. ભૌતિકશાસ્ત્ર [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૯૦: ખરો પ્રશ્ન એ છે કે હિંદુ-સ્તાની ધ નાં આંદોલનોની સંખ્યાને નિર્ણય કોઈએ પણ ભૌતિકશાસ્ત્ર (P.) ની પ્રયોગ-શાળામાં યોગ્ય ચત્તવડે કસોટી વાપરીને કર્યો છે?

૩. આધિભૌતિકશાસ્ત્ર [હી. વ. સ. મી. ૧૬૯]

૪. પદાર્થવિજ્ઞાનવિદ્યા, ભૌતિક-વિદ્યા [દ. બા.]

Physiocracy, ખેડૂતવાદ [નહા. દ.]

ઉ. ઝ. ૧૩: પ્રોટેસ્ટન્ટવાદ જન્ય પછી પશ્ચિમ દેશોમાં ઇન્દ્રિયનિગ્રહની કે લક્ષ્મી-નિગ્રહની વાતો ઓછી થાય છે, ને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ લક્ષ્મીપૂજા ને સુખપૂજાને માર્ગ ચૂકી છે, પણ ખુદ યુરોપમાં એ અર્થ-શાસ્ત્રની વિરુદ્ધની ચળવળો તરત જ મંડાઇ. ફ્રાન્સમાં ફિઝિયોક્રેટસનો ખેડૂતવાદ ઉદ્ભવ્યો, ને વ્યાપારીઓ નહીં પણ ખેડૂતો જ સદા સર્વદા ખરા લક્ષ્મીજનકો છે એ સિદ્ધાન્ત સ્થપાયો. નફામાં હક (profit-sharing) સંઘમાલિકી (communism) ધનસમાનતા (Socialism) ના મહાવાદ પ્રગટી નીકળ્યા.

Physiocrat, ૧. ખેડૂતવાદી [નહા. દા.]

જુઓ Capitalism.

૨. નિસર્ગવાદી [વિ. કે.]

સં. પ: જે મતવાદીઓ માણસની નૈસર્ગિક વૃત્તિઓને ઉદ્યોગમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવાના મતના અને જમીન ઉપર થતી મહેનતને જ ઉત્પાદક માનવાના મતના હતા તેમને 'નિસર્ગવાદી' કહી શકાય.

Physiology, ૧. શારીર વિદ્યા [મ. ર.]

ચે. દ. ચ. ૯૫: હું એ વષ એડિનબર્ગમાં રહ્યો. તે વેળામાં મને શારીર વિદ્યા, શસ્ત્ર-

Picturesque

૧૫૬

Plagiarism

વૈદ્યવિદ્યા તથા વૈદક, એ વિદ્યાઓનાં પુસ્તકો વાંચીને જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા થઈ.

૨. અંગવિજ્ઞાન [ન.લ.]

જુઓ Anatomy.

૩. શારીરશાસ્ત્ર [મ.ન.]

એ. શા. ૪૯૭: રાગ અને રંગમિશ્રણમાં અમુક અમુક વાતને પૂર્વ અને પશ્ચિમ ઉભય દેશે। પસંદ કરે છે, તેમજ પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમયમાં પણ તે માન્ય છે એમ જણાય તો, આનન્દની જે સાદી સામગ્રી શારીરશાસ્ત્રાનુસાર કે ચેતનશાસ્ત્રાનુસાર મનાતી હોય તેની સાથે તે વાતને સંબંધ છે એમ સહજ સિદ્ધ થશે.

૪. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [હ.દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૧૦: ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન અને માનસશાસ્ત્ર એ જાહન અને વિશાળ વિષયો છે,

૫. શરીરવ્યાપારશાસ્ત્ર [આ.ખા.]

આ. ધ. ૪૧૮: ઓક્સફર્ડના એક પ્રોફેસર ખર્ડન સેન્ડર્સન નામના શરીરવ્યાપારશાસ્ત્ર- (p.) ના વિદ્વાને લોર્ડ કેલ્વિનની વિદ્વતાનાં ધણાં વખાણ કર્યાં.

૬. જીવનતત્ત્વશાસ્ત્ર [ન.ભે.]

વ. ૧૬, ૭૨૮: P. જીવનતત્ત્વશાસ્ત્રમાંથી રૂપક લઈએ તો કહેવાય કે ગીતિ તે protoplasmic cell unit દાદા જા (જા) છે.

૭. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનવિદ્યા [કે. હ. અ. નો.]

૮. શરીરવ્યાપારવિદ્યા, શરીર-વિદ્યા [દ. ખા.]

Picturesque, ૧. ચિત્રમય [ખ. ક.]

જુઓ Concrete.

૨. વિચિત્ર, ચિત્તાકર્ષક [દ. ખા.]

Picturesqueness, ચિત્રમયતા [ખ. ક.]

શાપસજ્જમ અને ખીજ કવિતાઓ, પ્ર-વેશક, ૬: પસંદ કરેલા પ્રસંગના નિરૂપણમાં ડગલે ડગલે મનોહર ચિત્રમયતા (p. પિકચર-સ્કનેસ) છે; દરેક ચિત્ર સુરેખ, ભાવવાળી, ખુલ્લી રોશનીમાં દીપતું અને અસરકારક છે.

Pioneer, ૧. અગ્રયાયી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૧૬-૭: સુભાગ્યે, એવા પ્રતિ-ફળ પવનોની સામે અવિચળ બનીને ઉભા રહેવાની હીંમત ને દરેક જાતની સાધનસંપત્તિ ને દરેક અગ્રયાયી (‘પાયોનીયર’) માં હોવી જોઈએ તે તેના ચાલકોમાં છે.

૨. પ્રથમ પુરુષ [ચ. ન.]

શારદા, ૧૯૩૧, જાન્યુ. ૯૪૨: પ્રથમ પુરુષ p. તરીકે નર્મદની શૈલી માટે જોડલી પ્રશંસા કરવી હોય તે કરવાની છૂટ છે.

૩. મુલકગીર, અગસ્તિ [દ. ખા.]

Pitch, સ્વરમાન [ગા. ખા.]

વ. ૧૮, ૪: પરિમિત તે વળી અપરિમિત જોડે એકસૂર શી રીતે થઈ શકે? થઈ શકે; શા માટે નહિ? જેનું અદ્વૈત નહિં પણ જેની વચ્ચે એકસ્વરતા સાધવી છે, તે બને; એકનું સ્વરમાન (p.) નીચું અને બીજાનું જાંચું તેથી બાધ નહિં આવે.

Plagiarism, ૧. કાવ્યચોર્ય, ગ્રંથચોર્ય [ન. ભે.]

ભે. જ. ૧૭૦: બીજે એક દોષ-દોષાભાસ-એમનાં કાવ્યોમાં કોઈ સ્થળે કેટલાકને જણાશે. તે જે અંગ્રેજીમાં Plagiarism ના શબ્દથી ઓળખાય છે અને જેનું ગુજરાતીમાં કાવ્યચોર્ય અથવા ગ્રંથચોર્ય એમ ભાષાન્તર થાય તે.

૨. તર્કચી [અજ્ઞાત]

સાહિત્ય, ૧૯૨૬, ઓગસ્ટ

૩. અપહરણ [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૩, ૧૦: સાહિત્યમાં અપહરણ (Plagiarism. ૨). એડમેડ ગોસના નીચેના શબ્દો ઉપરથી પર્યાયની યથાર્થતા સમજશે:—According to the Dictionaries, the original meaning of “plagiary” was a kidnapper, a person who steals away somebody else’s child and pretends it to be his own..... But very recently the term became confined to those who steal the children of other people’s brains whether by the borrowing of the general lines of invention, or by

Plasticity

૧૫૭

Pliancy

the actual adoption of language—
The Sunday Times, January 24,
1926: 'The Sin of Borrowing')' ૧

Plasticity, સંસ્કારયોગ્યતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૯૮: સ્વાભાવિક રસિકતા હોવા
પૂર્વે સાધારણ રીતે માણસોમાં હોય છે તેવી
સંસ્કારયોગ્યતા અને બુદ્ધિશક્તિ હોવી
નેમ્બએ.

Platonic love, ૧. અપાર્થિવ પ્રેમ
[ખન્યુસમાજ]

વ. ૬, ૧૭૪: સરસ્વતીચંદ્રને પોતાના
જ્ઞાન આગળ વિનમ્ર કરતી અને વિહારપુરીની
સાથે અપાર્થિવ (p.) પ્રેમમાં જીવન ગાળતી
ચન્દ્રાવલો.....

૨. માનસ સ્નેહ [કા. છ.]

શ્રી. ગો. ૪૮: માનસસ્નેહ (p. ૧.)
એટલે કે વિષયવિકાર કે સ્વાર્થની વાસનાથી
રહિત, શરીરની ઉપાધિથી તદ્દન સ્વતંત્ર અને
કેવળ મનમાં જ વાસ કરનાર એવો સ્નેહ,

૧. આંહી જરા શંકાનિવારણની જરૂર છે.
શંકા પહેલી:—ભોજાનાથ સારાભાઈનું જીવન-
ચરિત્ર સ્વ. કૃષ્ણરાવની કૃતિ હોવા છતાં તહેમાંના
“કાવ્યચૌર્ય—ગ્રંથચૌર્ય” પર્યાય રા. નર-
સિંહરાવને નામે કેમ? નિવારણ:—જે દસમા
પ્રકરણમાં આ પર્યાય વપરાયા છે તે પોતાનું
નહિ પણ અન્ય કોઈનું લખેલું છે એમ સ્વ.
કૃષ્ણરાવે જ પ્રસ્તાવનામાં જાહેર કર્યું છે, અને
અન્ય કોઈ તે રા. નરસિંહરાવ જ એમ લેખન-
શૈલી તથા અન્ય પ્રમાણને આધારે પ્રતીત
થયું છે, તેથી. શંકા બીજી:—“અપહરણ” સૌથી
પહેલો વિ. મ. ભટ્ટના મનનમાં આવેલો, અને આંહી
ઉદાહરણ પણ એમાંથી જ આવ્યું છે, છતાં કૌંસમાં
વિ. ક. નું નામ શા માટે? નિવારણ:—એ મન-
નનું લખાણ, વિચાર અને જવાબદારી સધણું
મારું હોવા છતાં “અપહરણ” શબ્દ તો તંત્રીએ
પોતાના ઉપયોગ માટે ચોછ રાખેલો તે જ મં.
સ્વીકારેલો, એટલે આંહી તે એના સાચા યોગદાને
નામે મૂક્યો છે.

સંગ્રાહક

તેની ભાવના ઓવર્ધનરામના હૃદયમાં આ
સમયે જન્મી હોય કે રિચર થઈ હોય એમ
લાગે છે.

૩. અફલાતૂની ઉરયોગ [ખ. ક.]

સ. કુ. ૨૫: નાયક સરસ્વતીચંદ્રનો બંને
સાથેના સંબંધ અફલાતૂની (p.)
ઉરયોગનો છે. કુસુમસુંદરીની સાથે એનું લગ્ન
યા પુનર્લગ્ન થતું જ નથી, એની સાથે સર-
સ્વતીચંદ્રનો ઉરયોગ સૌમનસચક્રા અને
તેમાંના સ્વપ્નમાં થાય છે; કુસુમસુંદરીની
સાથે એનું લગ્ન થાય છે તે વિરો બીજાઓ
ગમે તે આશા બાધે, પણ વર કે કન્યા
એકેએ તે લગ્નગાંઠને સંસારી લગ્ન તરીકે
સ્વીકારી જ નથી.

૪. નિર્વિષય પ્રણય, નિષ્કામ

કામુકતા [દ. બા.]

Plug (Arch.), ખૂટો [ગ. વિ.]

Pluralism, નાનાર્થવાદ, નાનાપદાર્થ-
સત્તાવાદ, અનૈકાન્તિકવાદ [હી. વ.
સ. મી.]

(૧) જુઓ Absolutism. (૨) ૧૬૮

Pluralistic, નાનાર્થવાદી

[હી. વ. સદર]

Plutocracy, ૧. ધનશાસન [મ. ૨.]

એ. ની. ૨૪૩: આ દાખલાઓમાં અધિ-
કાર યોગ્યતાના પ્રમાણમાં નથી, પણ ધન-
શાસનોની માફક દ્રવ્ય અને સત્તાના કારણથી
આપવામાં આવે છે.

૨. ધનંવજ [નહા. દ.]

હ. ઝ. ૧૨: અમેરિકાને કિનારે પિઝારો
ઉતર્યો, તેમ જે ફ્લાવર જહાજમાંથી
સાગરયાત્રાળુ પ્રેટેસ્ટન્ટો પણ ઉતર્યા. અમે-
રિકાના કોટીંવજ જગત્પ્રેરોને એમર્સન
ચેરો જેવા ધર્મપદેશકો એ પૂર્વજોના વંશજો
છે. Plutocracy ને Liberty-ધનંવજ ને
સ્વતંત્રતા અમેરિકાવાસીઓના ઇતિહાસની
ગળથૂંથીમાં જ છે.

૩. ધનિકશાસન [દ. બા.]

Pliancy, વલનશીલતા [ન. ભા.]

Poetic

૧૫૮

Polarisation

અ. ક. ૨૦: અને, પોતાની કલ્પનાશક્તિની ધન્ય વલનશીલતાને બળે, કોઈ પણ ગૌરવયુક્ત પદવી ધારણ કરવાની ઇચ્છા તહેમને હોય તહેની સર્વ લક્ષણરેખાઓ એઓ પ્રદર્શિત કરી સકે છે, પછી તે આપની પદવી હો, શાળાના શિક્ષકની હો, અથવા રાજાની હો. (મૂળ અંગ્રેજી:—and with the happy pliancy of their imagination, they can exhibit all the characteristics of any dignity they may choose to assume, be it that of a father, a school-master, or a king.)

Poetic,

Poetic diction, ૧. કવિતાની શૈલી [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૧૫૬: આ પંક્તિઓમાં ઉપમાઓની રચના નહોતી અક્ષરગણિતનાં સમીકરણ ગોઠવ્યાં ન હોય એમ જાણ થઈ શ્રવણને કાંઈક તાસ ઉત્પન્ન કરે છે, અને poetic diction (કવિતાની શૈલી) માં સ્પષ્ટ અસારસ્ય નાંખે છે.

૨. કવેતાઈ બાની [ર. વા.]

નિ. ૧, ૧૦૮: કવેતાઈ બાની (p. d.) નાં કીમતી વસ્ત્રાલંકારથી શણગારેલી એમની કવિતા કવિત્વહીન હોવા છતાં સારાં કાવ્ય તરીકે આદર મેળવે છે.

૩. કાવ્યભાષા [ર. ક.]

યુ. ૧૯૭૯, ઔપણ, ૩૮૦: કવિ પોતે કાવ્યની લખાવટમાં પણ તદ્દન પ્રભાવી આદર્શો ધરાવે છે; ખોટા પ્રચલિત ને કહેવાતા

૧. આ પારસીશાહ શબ્દ સામે એક વિવેચકે લીધેલો વાંધો નોંધવા જોવા છે:—

ગુજરાતી ભાષા પર મહેરબાની દાખલ મિ. ખીસ્તરી પાસે માગી લઈએ છીએ કે આ ‘કવેતાઈ’ શબ્દનો ઉપયોગ બંધ કરવામાં આવે તો સાહે. ઈંગ્રેજીમાં poetrical થતું હોય તો ગુજરાતીમાં ‘કવિતાઈ’ થાય, અને ભાગ્યેજી કોઈ ગામડિયાને હાથે એ શબ્દ નહીં ચડે તો તેનો ઉચ્ચાર ‘કવેતાઈ’ થાય. —કવિતા અને સાહિત્ય, ૧, ૧૩૧.

શિષ્ટ રિવાજોને પત આપ્યા વિના, પોતે વન-વેલીમાં (Blank verse) લખવાનું સાધારણ રીતે પસંદ કરે છે; તથા પોતાની કાવ્ય-ભાષા (Diction) કુદરતની સન્મુખ રહેતા, સંસ્કારી, ગરીબ, ઉશ્કેરાયેલી કાણે બોલે તેવી, સરળ સચોટ અને ધરગથ્થુ છતાં સંસ્કારી વાપરે છે.

૪. કવિત્વમય-કવિતામય-પદાવલિ [અ. ક.]

ક. શિ. (૧) ૯: Poetic Diction કવિત્વમય પદાવલિ ઉછરતા લેખકોને ખૂબ આકર્ષે છે. (૨) ૩૦: કૃત્રિમ કવિતામય પદાવલિ (p. d.) એ તો પ્રસાદ નહીં એટલું જ નહીં પરંતુ તેની જીવલેણ શોક્ય.

૫. કવિતાવેશધારી ભાષા [અ. ક.] જુઓ Monotony.

૬. લલિત શૈલી, કાવ્યમય શૈલી [દ. બા.]

Poetic justice, કલિકલ્પિત ન્યાય, રસસુષ્ટિની ન્યાયમયતા [ર. મ.]

ક. સા. ૫૬૯: કેટલાકે એવો મત દર્શાવ્યો છે કે કવિતામાં તો સુકૃત્ય કરનારને લાલ જ થવો જોઈએ અને કુષ્કૃત્ય કરનારને શિક્ષા જ થવી જોઈએ, અને : આને Poetic justice (કલિકલ્પિત ન્યાય) નો નિયમ કહેવામાં આવે છે.

૨. કવિકલાનો ન્યાય [ન. ભો.]

વ. ૧૪, ૧૮૧: કવિકલાનો ન્યાયની નીતિનો અહિં ભંગ નથી થતો ?

૩. શાહીરી ન્યાય, કવિમાન્ય ન્યાય [દ. બા.]

Point of order, નિઘડસ્થાન [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૩૦૮: વિવાદ કરતાં ખાસ કેટલાએક પ્રકારના દોષ થાય છે તેનું પણ આહિં જ નિરૂપણ કરવું જોઈએ. આવી દોષકથા કોઈ પક્ષકાર કરતો હોય તો તેનો નિઘડ કરવા સભ્યોએ સલાહપતિને સૂચન કરવું જોઈએ. આવા દરેક સ્થાનને નિઘડસ્થાન કહીશું.

Polarisation, સ્તંભન [કિ. ધ.]

જ. શો. ૧, ૧૫૮: તેજનાં જુદાં જુદાં

Policy

૧૫૯

Politics

રંગનાં કિરણો, તેજનું સ્તંભન (p.) વીજળી, એકસ-રે તથા બીજી ભતનાં વીજળીનાં કિરણો વગેરેની પરિમિતિ શૂન્યવત્ હોય તોયે તેમાં ગતિ અને વ્યવસ્થિતિના ભેદો સ્પષ્ટપણે નજી શકાય છે.

Policy, ૧. નય [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૨૧૯: ધૃતરાષ્ટ્ર એ રાજ્યોનો દેહ છે. દુર્યોધન એ રાજના દેહને હાથે ઉત્પન્ન થયેલો, રાજના શતપુત્રો-ભાયાતો અને મિત્રોના હાથમાં ગયેલો, રાજ-નય—Royal policy—છે.

૨. નીતિ [અગ્રાત]

૩. કાર્યપ્રણાલી [હિં. હિ.]

વ. ૨૦, ૪૭૦: અનેક પેટા ઠરાવો મળીને બનેલો એક મોટો ઠરાવ કેન્એસની કાર્ય-પ્રણાલી (p.) સંબંધી હતો.

૪. રાષ્ટ્રપેરવી, રાજનીતિ [ખ. ક.]

યુ. સ્ટે. (૧) ૧૧: એટલે યુરોપના આ પુનઃપ્રબોધકાળમાં એ અનુમાન ઉપરથી એક નવું લક્ષ્ય વિચાર વ્યવસાયને ઉશ્કેરવા લાગ્યું, જે પગલાટે 'પૂર્વદેશો' સુધી જવાય એમ નથી, અગર જવાય તોપણ વચલાં સમર્થ રાજ્યોમાંનાં સર્વેને છતાય નહીં, માટે દરિયા ખેડીને ત્યાં પ્હોંચી જવાનો જળમાળ શોધી કહાડવો, અને એ બહેપાર એકહત્યુ કરવો, એ જ વધતી જતી સમૃદ્ધિ મેળવવાની સર્વશ્રેષ્ઠ રાષ્ટ્રપેરવી (પોલિસી p.) છે. (૨) ૨૧-૨: ક્રાન્સનો બળવાન રાજ એનો કદો રાત્રુ હતો, અને તે પોતાની વસ્તીમાંના પ્રોટેસ્ટન્ટો ઉપર આંછો બુદ્ધિમ ગુજરતો નહીં, તથાપિ આલ્ર્સની સામે ઊઠતા જર્મન આદિ પ્રોટેસ્ટન્ટ માંડલિકો અને રાજ્યોને તો હરવખત મદદ કરતી, એ જ એની રાજનીતિ (પોલિસી p.) હતી.

Politics, ૧. રાજ્યનીતિશાસ્ત્ર, રાજ્ય-નીતિ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. (૧) ૩૩૨: સિસરોના ગ્રંથોમાં અલંકારશાસ્ત્રના ૭ ને રાજ્યનીતિશાસ્ત્ર, સંસારનીતિશાસ્ત્ર, માનસિક શાસ્ત્ર ને ઇશ્વરજ્ઞાન એ વિષયના ચાર છે. (૨) ૨૧૯: ફિલિપે તેને આરિસ્ટટિલ ન.મે પ્રખ્યાત તત્વ-

જ્ઞાનીને સોંપ્યા. એણે પોતાના શિષ્યને ઘણીક વિદ્યા ભણાવી, પણ રાજ્યનીતિમાં વિશેષ નિપુણ કર્યો.

૨. રાજ્યનીતિ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૩૬: રાજ્યનીતિમાં કાયદા ધડવા, અમલ કરવો અને ઇન્સાફ ચૂકવવો, એ ત્રણ કર્તવ્યો આવતાં.

૩. નય (શાસ્ત્ર) [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪: પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવિવેક કરનારાએ પણ આરંભ તો એ જ પ્રકારે કરેલો પણ ચર્ચાની વૃદ્ધિ થતાં થઈ આવતી વિચારની સૂક્ષ્મતાને લીધે એ બધી વાતનો વિષય-વિભાગ કરી કરી અનેક ભિન્ન ભિન્ન શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. જગત્ શું છે એ વિચાર પદાર્થ-વિજ્ઞાન અને રસાયન, ભૂસ્તર, ભૂગોળ આદિ શાસ્ત્રોએ ઉપાડી લીધો છે; સુખનો વિવેક નય, નીતિ, ધર્મ આદિ શાસ્ત્રોએ હાથ કર્યો છે.

૫. રાજ્યતંત્ર [આ. બા.]

૬. રાજ્યશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૩, ૩૭૦: 'સોશિયોલોજી' યાને સમાજ-શાસ્ત્રના અભ્યાસ વિશે બોલી એ શાસ્ત્રનાં બે સ્વરૂપો બતાવ્યાં; એક તાત્ત્વિક વિચારાત્મક (philosophical) અને બીજું વર્ણનાત્મક (Descriptive). પહેલા સ્વરૂપનો નીતિ (Ethics) તત્ત્વજ્ઞાન (philosophy) અને રાજ્યશાસ્ત્ર p. સાથે સંબંધ રહે છે, બીજાનો અર્થશાસ્ત્ર Economics મનુષ્ય-શાસ્ત્ર Anthropology સાથે.

૭. રાજકારણ [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૧૪: નમાલો દેશમાં આગેવાનને સન્ન કરવાથી પ્રભાવી શક્તિ ડોળે છે એ રાજકારણના અનુભવસિદ્ધ સૂત્ર તથા ન આવનાર પ્રાંતોમાં ગુજરાત અગ્રગણ્ય રહેશે.

૮. રાજ્યતંત્રશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૨૮૪: રાજ્યતંત્રશાસ્ત્રના વધારે વિદ્વાન અને નિષ્પક્ષપાત અને ગૌરવશાળી પડિતોએ પણ એ સિદ્ધાન્તના દોષો બતાવ્યા છે.

૯. રાષ્ટ્રવિદ્યા [ખ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૨: યુરોપી લોકોએ અમેરિકા-ખંડમાં રોપેલાં નવાં રાષ્ટ્રોના ઇતિહાસથી

Political

૧૬૦

Polyglot

પણ એ વિચારોનું સમર્થન થાય છે, અને રાષ્ટ્રવિદ્યા (પોલિટિક્સ p.) નાં અનેક સત્ય માહુમ પડે છે.

૧૦. અર્થશાસ્ત્ર [દ. બા.]

Politician ૧. રાજ્યનીતિજ્ઞ [ન. બા.]

સ. ન. ગ. ૪૦૭: એ સૈકામાં જર્મનીમાં કેનરોંધ ટચુફેન ડોર્ફ ને લીબનિટ્ઝ એ તત્વશાસ્ત્રી ને રાજ્યનીતિજ્ઞ થયા.

૨. રાજ્યશાસ્ત્રી, રાજ્યશાસ્ત્રચિંતક [મ. હ.]

સ. મ. (૧) ૮૬: એ (તુર્ગો) ઋષિ-ચરિત્ર, વિચારક, મંત્રી, રાજ્યશાસ્ત્રી અને અર્થશાસ્ત્રી ઉપર મોલ્લીએ એક નિબંધ પણ લખ્યો હતો. (૨) ૧૫૮: ઘણા શાળા પુરુષો ધારે છે કે રાજ્યશાસ્ત્રચિંતકનો મુખ્ય વ્યાપાર એવા સામાન્ય સિદ્ધાન્તો આલેખવાનો છે કે જે સિદ્ધાન્તોમાંથી લગભગ સીધી રીતે અતીવ દૂરગામી અને ચિરસ્થાયી વ્યાવહારિક સુધારાઓ પ્રયોજ શકાય.

૩. રાજપુરુષ [ચં. ન.]

જુઓ Sportsman.

૪. દેશહિતચિંતક-દેશચિંતક, રાષ્ટ્ર-હિતચિંતક-રાષ્ટ્રચિંતક [બ. ક.]

અં. ૧૨૨: ઓગણીશમાં સૈકામાં રાજ રામમોહનરાયથી માંડીને આપણા બધા જ રાષ્ટ્રચિંતકો (Statesman, Politician) માટે આપણામાં રાષ્ટ્ર જ નથી. દેશહિતચિંતક રાષ્ટ્રહિતચિંતક અને ટુંકામાં દેશચિંતક કે રાષ્ટ્રચિંતક રાષ્ટ્ર આ અર્થમાં ૩૬ થઈ શકે એવો બહુ સંભવ તો નથી, પણ થઈ શકે તો સારું.) ઈંગ્લાંડની સંસ્કૃતિ ઈંગ્લાંડના રાજ્ય-બંધારણ ઈંગ્લાંડના ઇતિહાસ અને ઈંગ્લાંડના સ્વતંત્ર ઉદાર માનવોત્પતિસાધક રાજપુરુષો અને વક્તાઓ કવિઓ અને ફિલસૂફો સૂબાઓ અને લેખકોથી મંત્રમુગ્ધ હતા.

Political, ૧. રાજકીય, રાજનૈતિક [અજ્ઞાત]

૨. રાજકારણી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૦૬: રાજકારણી (p. પોલિટિકલ) પ્રવૃત્તિઓમાં ખાનગી જીવન-

નાં ઉચ્ચ નીતિધોરણો અસ્થાને એ આખો વિચારકમ જાતે વિચારારાપદ અને વાદ-વિષય છે.

Political economy, અર્થવિદ્યા

[મ. ૩.]

ઈ. સુ. ૬૬: એક જાણુ ગુરુધર્મ, નિશાળ-પદ્ધતિ, ચિત્ર, ગાયન તથા વાજાંત્ર વગાડતાં શિખવે છે; ખીજો ખ્રિસ્તીધર્મ વ્યાકરણ તથા અંગ્રેજ ભાષા શિખવે છે; ત્રીજો ઇતિહાસ તથા અર્થવિદ્યા.

૨. અર્થશાસ્ત્ર [ન. કા.]

સ. ન. ગ. ૪૫૦: ફીલ્ડાનજીએરી (૧૭૯૮) એ અર્થશાસ્ત્ર વિષે લખનારો હતા.

૩. સંપત્તિશાસ્ત્ર [ગૂ. વિ. વિ. ૯૮]

Political spirit, વલ્લિકૃત્તિ, રાષ્ટ્રીય સ્વાર્થદષ્ટિ [મ. હ.]

સ. મ. ૧૩૭: વલ્લિકૃત્તિ એ રાષ્ટ્ર p's. માટે વાપર્યો છે. 'રાષ્ટ્રીય સ્વાર્થદષ્ટિ' પણ ક્યાંક વાપર્યો છે.

Polygamy, ૧. બહુસ્ત્રીપરિણય [મ. ૨.]

ઘનિષ્ઠ, ૧૭૬: જે બહુસ્ત્રીપરિણય ખીજ હેમીસીસના વખતથી ઐતિહાસિક રાજ્યોમાં પ્રચલિત થયો હતો તે સ્વાભાવિક રીતે જુડિઆમાં પણ પ્રસર્યો.

૨. પુરૂવિવાહ [ર. વા.]

જુઓ Monogamy.

૩. બહુપત્નીવાદ [સૌ. લીલાવતી]

રેખાચિત્રો અને ખીજ લેખો, ૩૮૯: બહુ-પત્નીવાદ કોઈક કાળે જરૂરીઆતને લીધે ઉત્પન્ન થયો હતો.

૪. બહુપત્નીકર્તૃ [દ. બા.]

Polyglot, બહુભાષી, અનેકભાષા-કેવિદ [દ. બા.]

Polyglot Dictionary, સર્વ-

ભાષાકોશ [ન. ભો.]

પાંચમી પરિવર્દ, ૩૯: Polyglot Dictionary—સર્વભાષાકોશ જેવા ભગીરથ પ્રયત્નનો લોભ તો હાલ નહિ જ કરીયે. હિન્દુસ્તાનમાં ક્રિશ્ચિન મિશનના આરંભ-કાળમાં રેવરંડ કેરિએ એ દિશામાં કરેલો પ્રયત્ન ફુર્લાંચે સિદ્ધિ પામી સક્યો નહોતો.

Polystyle

૧૬૧

Positivism

Polystyle, (Arch.) સ્તંભભદ્રુલ
[દ. બા.]

Polysyllabic, અનેકાક્ષરી [બ. ક.]

સ. ૨૫, ૪૦૫: આ નિયમ અનેકાક્ષરી
(p.) તદ્ભવો માટે છે.

**Polytheism, ૧. અનેકદેવવાદ, બહુ-
દેવવાદ** [અ. ક.]

સ. ૧૩, ૧૩૪: આને અનેકદેવવાદ અથવા
બહુદેવવાદ (પૌલીથીયઝમ) એવું નામ
આપે છે.

૨. અનેકદેવયજન [ન. દ.]

બુઓ Monotheism.

૩. અનેકેશ્વરવાદ [ચં. ન. ગુ.
ચ. ૧૨૧]

૪. દેવબાહુલ્યવાદ [દ. બા.]

Pose, ૧. અંગવિન્યાસ [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૩૫૬: અંદરની વૃત્તિ આખર એ
વીરને પોતાના પુણ્યમય આશ્લેષમાં જ રાખવા-
ની હોય એમ હેના pose (અંગવિન્યાસ)
મુખસુદ્રા, સ્નેહપૂર્ણ દયામય દષ્ટિ વગેરેમાં
પ્રકાશી નીકળે છે.

૨. સ્થિતિ [ર. વા.]

ર. કૃ. ૨૮૮: ખંડમાં નજર ફેરવી. પતિની
અનેક સ્થિતિની (p.) છળીઓ ભરાવેલી
હતી.

૩. અવયવસંસ્થાન [રા. વિ.]

પ્ર. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૯૧: મૂર્તિની બેઠક,
અંગવિન્યાસ ને અવયવસંસ્થાન (p.)
સ્વાભાવિક અને ઘણાં જ આકર્ષક હતાં.

૪. આસન, પવિત્રા, મુદ્રા [દ. બા.]

**Positive, ૧. adj. (Marked by pre-
sence of qualities).**

૧. સંસ્થાપક [પ્રે. ભ.]

૨. ભાવાત્મક [આ. બા.]

૩. ભાવસૂચક, વિધાનાત્મક [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૫૪: પ્રથમ વાંધો એ છે કે
'અસહકાર' એ શબ્દ જ 'અ' થી શરૂ
થતો હોવાથી 'અભાવસૂચક' છે, 'નિષેધ-
દર્શક' છે, 'negative' છે; એવો નિષેધાત્મક
શબ્દ પ્રભુનું મહાસૂત્ર, રાષ્ટ્રનો મહામંત્ર ન

હોવો જોઈએ. પ્રભુના મહાસૂત્ર તરીકે, રાષ્ટ્રના
મહામંત્ર તરીકે કોઈ વિધાનાત્મક ભાવસૂચક
(p.) શબ્દ થોળવો જોઈએ; (૨) ૫૪:
કોઈ પણ સિદ્ધાન્તનું ઉત્તમ સ્વરૂપ તે
વિધાનાત્મક (p.) મંડનાત્મક (Construc-
ctive) હોવું જોઈએ.

૪. વિધ્યાત્મ [હી. વ.]

૫. અસ્તિરૂપ [બ. ક.]

અહીં સુધીનાં અવતરણો માટે Negative
બુઓ.

૬. વિધિરૂપ [દ. બા.]

૧. આધિભૌતિક [ઉ. કે.]

બુઓ Metaphysical.

૨. (Dealing only with matters
of fact.)

અનુભવગમ્ય [બ. ક.]

બુઓ Constructive.

Noun, અસ્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૧: સાધર્મ્ય છે તે આ પ્રકારે
વસ્તુગત અસ્તિત્વ રૂપ છે, મનમાં વસ્તુઓને
જેનાથી ભેગી કરી શકાય છે તે એ છે.

Positive term ભાવશબ્દ [મ. ન.]

ન્યા. શા.]

બુઓ Negative term,

Positivism, ૧. નિરીશ્વરવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૮૦: ધર્મનો ખ્યાલ હુમ
થયા વગર, ઇશ્વરનો નાશ કર્યા વગર, ક્રોધ
અને લોભ ફાવી ન શકે, તેથી સ્વાભાવિક
રીતે 'મોહ' ની જરૂર પડી. આ દુનિયા બહાર
કશું નથી પારલૌકિક તત્ત્વ જેવું, ઇશ્વર એક
પુરાણો વહેમ છે, એવો મત ધરાવનાર નિરી-
શ્વરવાદ-જડવાદ (પૉઝિટિવિઝમ અને મટે-
રીએલીઝમ) આગળ આવ્યો, 'મોહ' મુક્ત
થયો.

૨. મનુકુલોત્પતિવાદ [બ. ક.]

અં. ૪૯: કોમ્ત (A. Comte.) અને
પૉઝિટિવિઝમ-ઇશ્વરને સ્થાને માનવ જાતિની
અસંખ્ય ભાવિ પેઢિઓની અમર પરમ્પરાને
સ્થાપો, પેઢી દરપેઢી માનવ વ્યક્તિસમૂહોને
વધતો અભ્યુદય એ ભાવનાના ભક્ત બને, એ
દષ્ટિબિન્દુ જ સદાચાર ફરાચાર નિર્દોષા-

Poster

૧૬૨

Pragmatism

ચાર એ આચારત્રિવર્ગનો ખરો વિવેક કરી આપનારી કરોડી છે, એ ફિલસૂફી. આને મનુકુંભના ભાવિ અભ્યુદયાધિક્યનો વાદ, મનુ-કુંભોત્તતિવાદ કહી શકાય.

૩. વ્યક્તવાદ [દ. આ.]

Poster, ઉદ્ઘોષણચિત્ર [ગૂ. વિ.]

૧૯૮૨ ની નિયામક સભાની પહેલી બેઠકનો અહેવાલ, ૪૦.

૨. દિવાલચિત્ર [વિ. ક.]

કો. ૧૯૩૦, એપ્રિલ, ૨૫૭: દિવાલચિત્રો (પોસ્ટરો) વાળી ટીકા

Post—graduate, ૧. અનુસ્નાતક [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૧૫: અભ્યાસક્રમ ત્રણ વર્ષનો છે. અને તે અરસામાં વિદ્યાર્થીને ઉદ્યોગોને લગતું રાસાયનિક જ્ઞાન એટલે દરજ્જે આપવા ઉમેદ છે કે જેથી એટલો અભ્યાસ કર્યા બાદ વિદ્યાર્થી સરળતાથી આ જ મંદિરનો ચોથા વર્ષનો અનુસ્નાતક (p. g.) અભ્યાસ કરી શકે.

૩. અતિસ્નાતક [આ. આ.]

વ. ૨૬, ૨૮૭: બંગાળમાંથી તેમ જ બીજા પ્રાન્તમાંથી તે તે વિષયના ઉત્તમ વિદ્વાનો એકઠા કર્યા અને એમનું Post-graduate studies માટે એક મંડળ રચ્યું, અને એમાં અતિસ્નાતક વર્ગનું શિક્ષણ નવીન જ્ઞાનોત્પત્તિને અનુકૂળ થાય તેવી બહોળી યોજના કરી.

Posthumate, અનુમરણ [વિ. ક.]

કો. ૫, ૧, ૨૯૬: એમનો એક અનુમરણ ગ્રંથ નામે 'મરાઠી દક્ષિણ: રમાલ ત્રીસરા' હમણાં જ પ્રગટ થયો છે.

Postulate, ૧. અભ્યુપગમ [આ. આ.]

વ. ૧૬, ૩૪૨: શું માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ લીધા છતાં, પરીક્ષા અંગ્રેજીમાં આપતાં ન આવડે? ન આવડે તો માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણનો પ્રયોગ તે વિષય માટે ગમે તેટલો ફતેહમંદ ગણાય, પણ અંગ્રેજીને હાનિકારક હોઈ આપણા વિવાદના પહેલા p. યાને અભ્યુપગમને વિરોધી છે; તે એ કે અંગ્રેજી તો સાદું આવડતું જ નેહાયે.

૨. સ્વીકૃત સિદ્ધાન્ત, અંગીકૃત સત્ય [ચં. ન.]

ભુએ Mythology.

૩. અંગીકૃત ક્રમ [ન. ભો.]

વ. ૨૪, ૩૧: આ નાટકનું હાર્દ સમજવા માટે પુનર્જન્મની કલ્પનાને આપણે અંગીકૃત ક્રમ (p.) તરીકે સ્વીકારી લઇને ચાલવાનું છે.

Posture, ૧. સંસ્થાન [કે. હ.]

મે. સુ. ૧૭: કવિની કળાની વિશિષ્ટતા પાત્ર-નિરૂપણમાં પરખાઈ આવે છે. બીજાં નાટકોમાં બહુધા એકલ પાત્રો હોય છે, જ્યારે મુદ્રારાક્ષસ માં જોડિયાં પાત્રો છે. આણ્ક્ય ને રાક્ષસ એક જ શાઠ્યનીતિનાં સિત્ત સિત્ત ઓળનાં પૂતળાં છે. ચંદ્રગુપ્ત ને મલયકેતુ એક જ બીબાનાં વર્ણચ્છાયાવાળાં ચિત્રો છે. બીજાં ભુદા સંસ્થાન (શરીરના અવયવોની વ્યવસ્થા (p.) નાં જોડકાં નિપુણક ને વિરોધ-ગુપ્ત, શકટદાસ ને ઇન્દુસર્મા વગેરેનાં છે.

૨. આસન [દ. આ.]

Power,

Power-complex, Psycho-ana.

શક્તિચેતિ [ભ.ગો.]

Power-house, શક્તિખાન [દ. બ]

Pragmatic, વ્યવહારપક્ષી, જીવનપક્ષી

[અં. આ. પૂ. થો. ૪]

Pragmatism, ૧. વ્યવહારિકસત્તા-

વાદ [અ. ક.]

સા. ૧. ૩૨: પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનમાં હાલ થોડાંક વર્ષ થયાં p. અથવા વ્યવહારિક-સત્તાવાદ વિષે બહુ સાંભળવામાં આવે છે. ...વધારે સારો શબ્દ નહિ જડવાથી p. ને માટે આ સહેલાઈથી સમજાય એવો શબ્દ મને વાપરવો ઉચિત લાગ્યો છે.

૨. વ્યવહારિકતાવાદ [અ. ક.]

ની. શા. ૩૧: આ મત ખાસ વ્યવહારિકતાવાદ (પ્રેગ્મેટિઝમ) સ્વીકારનારાઓનો લક્ષણરૂપ છે.

૩. ક્રિયાવાદ [મૂળજ્ઞાનથી હીરાવાલ ચોક્ષી]

વ. ૧૫, ૫૫૫: આવા ક્રિયાવાદ (p.) માં તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ સત્ય હોય કે ન

Precocity

૧૬૩

Probationar

હોય તો પણ કેળવણીના વિચાર માટે તે દષ્ટિબિંદુ ધણું ઉપયોગી છે.

૪. કૃત્યવાદ [મ. છ.]

સ. ૨૬, ૪૧૨: વીસમીસદીમાં કૃત્યવાદ (p.) ને લીધે ઉપયોગિતાવાદનો મહિમા વધી ગયો છે.

Pagmatist, વ્યાવહારિકસત્તાવાદી,
વ્યવહારદષ્ટિવાદી [હી. પ્ર. સ. મી. ૮, અને ૧૬૮]

Precocity, અકાળપરિણતિ [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૧૦૧: સ્મરણશક્તિ, અનુકરણવૃત્તિ, અને અકાળપરિણતિનાં પરિણામ સંબંધી યોગ્ય સૂચનાઓ પરથી માનસશાસ્ત્રના વિષયમાં કિલિન્ટિલિયનની સૂક્ષ્મદષ્ટિ સ્પષ્ટ થાય છે.

Prehistoric, પ્રાગૈતિહાસિક [ના. હે.]

વ. ૨, ૯૭: આજ સુધી પ્રાગૈતિહાસિક (p.) સમયના માનવ જીવનના સંબંધમાં જે શોધો થઈ છે તેના વિશે કંઈક લખવામાં આવે છે.

Prejudice, ૧. પૂર્વનિપાત [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૫: વૃત્તિની પ્રબળતા જે કરે છે તે એટલું જ કે અમુક પ્રકારના વિચારો, આતું વૃત્તિપ્રાબલ્ય ન હોત તો મનમાં આવી પ્રથમ પ્રકારના વિચાર કરતાં પણ અધિક થઈ પડત, તેમને વિદૂર રાખે છે. આવી મનઃસ્થિતિને પક્ષપાત, અથવા તત્ત્વપ્રવણતા, અથવા પૂર્વનિપાત, એવું નામ આપવામાં આવે છે.

૨. પૂર્વગ્રહ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૦૮: યૂરોપીઅન લોકોએ હિન્દુસ્તાન એક પતિત રાષ્ટ્ર છે તેથી તે ઓછું સુધરેલું છે અને તેથી ઓછા ઓછા સુધરેલા દેશોમાં પુરાતત્ત્વની કિંમત જે રીતે અકાચ છે તે રીતે ભારતવર્ષનું થયું જોઈએ એમ માન્યું. આ દૃષ્ટિ પૂર્વગ્રહને લીધે યૂરોપના સારામાં સારા યોગ્ય અને સમજન લેખકોએ પણ હિન્દુસ્તાનને અન્યાય કર્યો છે.

Premise—Premiss, ૧. સાધન

[મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૧૨૧: તેમની (સ્કૂલમેનોની) ન્યાયપદ્ધતિ માત્ર પરામર્શની હતી. સાધન

શંકારપદ હોઈ શકે એવી કોઈને કદપના પણ ન હતી.

૨. અવયવ [મ. ન.]

બુઓ Conclusion અથવા Fallacy of Composition.

૩. પ્રતિજ્ઞા [મ. સ.]

બુઓ Major premiss.

૪. આધારભૂત વાક્ય [ક. પ્રા.]

બુઓ Conclusion.

૫. હેતુ [આ. બા. સદર]

૬. ઉપન્યાસ, અનુમાનની કોટિ [કે. હ. અ. નો.]

૭. વિધાન [દ. બા.]

Presence of mind, ૧. સમય-સૂચકતા [અજ્ઞાત]

શુભરાતી વાંચનમાળા.

૨. પ્રસંગાવધાન [ન. ભો. ખાનગી નોંધમાંથી]

Presentative, પ્રત્યક્ષ [મ. ન. ચે. શા.]

Pretty, શ્લેષ્ણ [કે. હ. અ. નો.]

Privative term, શક્યાભાવશબ્દ
[મ. ન.]

ન્યા. શા. ૨૬: અભાવવાચક શબ્દોના પેટામાં કેટલાક લેખકો 'શક્યાભાવ' એવો વિભાગ માને છે. જે વસ્તુને જે કાંઈ હોય અથવા હોઈ શકે તેનો અભાવ બતાવનાર શબ્દને શક્યાભાવવાચક શબ્દ કહે છે. અંધ, બધિર આદિ શબ્દોને આ વિભાગમાં ગણવામાં આવે છે.

Pro & Con, (n.) સપક્ષ વિપક્ષ
(મુદ્દા)

[સમાલોચક ઓફિસ] સ. ૧૯, ૩૭: અનેક-વિધ પ્રશ્નો અને વિષયોની ભંડી માહિતી મેળવવી અને તેના સપક્ષ વિપક્ષ (Pros and cons) મુદ્દાઓને ટકાર કરવો એ તેનું કર્તવ્ય છે.

Probationar, વિનીત સેવક [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૧, ૧૦: તેની ઉમેદવારીનો ગણે સ્વીકાર કર્યો પછી જે વરસ લગી તે વિનીત

Problem

૧૬૪

Progress

સેવક તરીકે કામ કરે; ત્યાર પછી જ તેને સુપકવ સેવકની કોટિમાં લઈ શકાય.

Problem, ૧. મહાપ્રશ્ન [ચ. ન.]

૧. ૭, ૭૫: આ મન્યનદશાએ આપણી પ્રભુ સમક્ષ ભિન્ન ભિન્ન મહાપ્રશ્નો (p p.) ઉભા કર્યા છે.

૨. કૂટપ્રશ્ન [ગૂ. વિ. વિ. ૧૧૧]

૩. યક્ષપ્રશ્ન [ભાવે: નવજીવન]

૪. કૌયડો, પ્રહૃલિકા [દ. બા.]

Problem (Novel) ઉદ્દેશલક્ષી (નવલકથા) [અજ્ઞાત]

Problem of substance, અધિ-ધ્વાનપદાર્થવાદ [વ. એ.]

૧. ૪, ૪૦૯: બીજી સિદ્ધાન્તને એ અધિ-ધ્વાનપદાર્થવાદ (Problem of Substance) કહે છે.

Problem of vision, એકદર્શન-તર્ક [મ. ન. એ. શા.]

Sex problem, કામગીમાંસા [દ. બા.]

દ્વિતીય છાત્રાલય સંમેલનનું ભાષણ, ૨૦: જેને આજકાલ 'જાતીય પ્રશ્ન' કહેવામાં આવે છે તેની ચર્ચા આવે પ્રસંગે કર્યા વગર છૂટકો નથી. S. P. માટે 'જાતીય' શબ્દ ન ચાલે એમ નથી, પણ 'જાતીય પ્રશ્ન' નો જે પહેલ-વહેલો અર્થ મનમાં આવે છે તે 'કામગી સવાલ' છે. એટલા માટે હું તો S. P. માટે 'કામગીમાંસા' એ જ આપણા ૩૬ શબ્દ પસંદ કરું છું. એ સવાલની બધી જટિલતા કે ગૂઢતા, સ્વાભાવિકતા કે ઉદ્દાતતા 'કામ' શબ્દમાં આવી જાય છે.

Problematic, વિવાદાર્પક, અ-નિર્ણીત [દ. બા.]

Process, ૧. વિધિ, પ્રકાર, વિધાન [દ. બા.]

Process of abstraction, વિ-કલ્પનઠ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Process of abstraction in thought, વિચારનો વસ્તુશૂન્ય વિ-કલ્પનાઠ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Process of Concretion, કલ્પના-ઠ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Procession, મંડલપ્રયાણ [ન. ભો.]

૧. ૨૫, ૪૩: સ્ટેશનની બહાર દરરવાજેથી દૂર રાખેલી મોટરગાડી સુધી કાંઈક p. (મંડલ-પ્રયાણ) જેવી સફળ નિષ્ફળ રચના સ્વાર્થ.

૨. સમૂહયાત્રા [ન. ભો.]

અ. ક. ૨૫: નાટકનો વિકાસ નૃત્યમાંથી શરૂ થયેલો છે; સંગીત પ્રથમ નૃત્ય જેડે મળ્યું; પછી મૂકાભિનય, સમૂહયાત્રા (p.) અને ઉભાચાલપ, એ અંશે ભળ્યા.

Prochanger, ૧. ચલવાદી [હિં. હિં.]

જુઓ Nochanger.

૨. ફેરવાદી, પરિવર્તનવાદી, સં-જોગવાદી [દ. બા.]

Profile, એકપાર્શ્વ [બ. ક.]

ગુણસુંદરી, સરસ્વતીચંદ્રનાં સ્ત્રીરત્નો.

Profound, ૧. ભવ્યગંભીર [બ. ક.]

જુઓ Concrete.

૨. ગંભીર [દ. બા.]

Progress, ૧. સંવૃદ્ધિ [મ. સ.]

વિ. સા. પ્રસ્તાવના, ૧૪: આ સમયમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનેના તરી આવતા વિચારોમાં, મનુ-ષ્યોમાં સ્વતંત્રતા, સમતા અને બંધુતા (Liberty, Equality & Fraternity) સ્થાપન થયે બહુ સુખ મળશે; અને જગતનું કલ્યાણ, સંવૃદ્ધિ અને સફળતા અથવા સાર્થક-તા (Progress & Fruit or utility) માં રહ્યું છે એમ ગણાય છે.

૨. પ્રવૃદ્ધિ [મ. ન.]

ના. પ્ર. ૧૦: મનુષ્યનું કર્તવ્ય પ્રત્યેક જાતની પ્રવૃદ્ધિ કરવી એવું છે; અને દિન પ્રતિદિન પ્રેમવૃત્તિને પ્રબલ કરી નીતિમાં સંપૂર્ણ થવાનું, તથા સ્વાર્થબુદ્ધિને પરમાર્થબુદ્ધિના તાબામાં લેઈ અબાધ સર્વાધાર પરમ તત્ત્વમાં નિશ્ચલ થઈ મોક્ષ પામવાનું છે.

૩. ઉત્કર્ષ [ઉ. કે.]

૧. ૪, ૬૭: આ સ્થિતિ પ્રાણીમાત્રમાં માલુમ પડે છે તેથી ઉત્કર્ષ p. (૩૫ગુણમાં

Progression

૧૬૫

Pronoun

વધારો) એનો આ જ નિયમ હોય એમ આપણને સમજાય છે.

૪. પ્રગતિ [અ. ક.]

૧. ૮, ૪૭: હમાનાની પ્રગતિ (p.) માં અડચણકર્તા થવાને બદલે ઉલટી સહાયક થઈ પડે.

૫. વૃદ્ધિ [આ. બા.]

બુ. પ્ર. ૬૦, ૧૯૯: આ વિશ્વમાં જે વૃદ્ધિ (p.) નું તત્વ રહેલું છે તે જેમાં મૂર્તિમંત થાય તે જ 'બ્રહ્મણ'.

૬. વિકાસ [દ. બા.]

Progression,

Arithmetical progression,

ગણિતશ્રેણિ [મ. ન.]

એ. શા. ૧૦૬: જે પ્રત્યક્ષની વિપુલતાની વૃદ્ધિ ગણિતશ્રેણિના નિયમે કરવી હોય તો પ્રોત્સાહનની વિપુલતાની વૃદ્ધિ ભૂમિતિશ્રેણિના નિયમે કરવી જોઈએ.

૨. ગયશ્રેણી [હ. પ્રા. ગ. પ.]

Geometrical progression,

ભૂમિતિશ્રેણિ [મ. ન.]

જ્યોત્સો ઉપર Arithmetical progression.

૨ ઉત્તરશ્રેણી [હ. પ્રા. ગ. પ. ૧૬]

Progressive, ૧. ઉત્કર્ષશાલી [ઉ. ક.]

૧. ૪. ૯૮: ઉત્કર્ષશાલી (p.) પ્રજાઓ દરેક ઠેકાણે અમુક ખાસ લક્ષણો ધરાવે છે.

૨. પ્રાગતિક [અ. ન.]

લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર તિલકનું ચરિત્ર, આદિવચન, ૧: ધાર્મિક અને સામાજિક સુધારણાઓની દિશાઓમાં લેખના વિચારો અને લેખનું કાર્ય રાષ્ટ્રની ઉન્નતિને અર્થે જેટલે અંશે આવશ્યક છે તેટલે અંશે સમયોચિત અને પ્રાગતિક નથી.

૩. કંમંદ્યર્મી, કંમિકં [દ. બા.]

Progressiveness, પ્રગમિતા

[કૌશિકરામ વિન્નહરરામ મહેતા]

ત્રીજી પરિષદ, બ ૪૧: પૂર્વે જે પ્રગમિતા (આગળ વધવાનો સ્વભાવ(p.))તેમનામાં જોવામાં આવતી તેને બદલે ગળિયા બળદની બેઠેલ રિથિત તેમને વિશેષ રૂએ છે.

Projection, ૧. (Psychology)

આરોપણ [પ્રા. વિ.]

૨. Psycho-ana. પરદોષામર્ષ,

પરદોષપ્રકોપ [ભૂ. ગો.]

Prologue, અથલેખ [અ. ક.]

૧. ૮૦, ૪૦: એટલે રા. રા. નરસિંહરાવ ભાષાના "ઉત્સર્ગો" બેસાડે, રા. રા. કેશવલાલ જૂનાં કાવ્યો શાસ્ત્રીય સંશોધનથી પ્રકટ કરે, રા. રા. મોહનલાલ દલીચંદ જૂની જૈન યોથીઓના અથલેખ અને ઇતિહાસ યથાવત્ ઉતારી સંગ્રહો ને છાપે અને તે ઉપરથી કર્તા અને કૃતિઓની સાલવારી બેસાડે, તે ઉપરાંત વધતું આવતું સપ્રમાણ જ્ઞાન સરળ રીતે સામાન્ય પ્રજામાં પ્રસારે એવા નિબંધો પણ ઓછા જરૂરી નથી.

Prompter, પ્રેરકજન [ન. ભો.]

અ. ક. સૂત્રધારનું ગાયકમંડળ પ્રેક્ષક કે સાક્ષીરૂપે નહિ પણ સંગીતમય p.(પ્રેરકજન) ની પદવીએ રહેલું.

Musical prompter, ગાનકર પ્રેરકજન [ન. ભો.]

અ. ક. ૧૦૩: અને તેથી સૂત્રધારનું ગાયકમંડળ તે m. p. (ગાનકર પ્રેરકજન) બનવા કરતાં વધારે પદવી ભોગવતું.

Pronoun,

Demonstrative pronoun,

દર્શક સર્વનામ [ક. પ્રા.]

મ. બ્યા. ૬૯: દૂરના કે પાસેના પદાર્થ દર્શાવવા માટે જે શબ્દ નામને બદલે વપરાય છે તે દર્શક સર્વનામ કહેવાય છે.

Interrogative pronoun,

પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ [ક. પ્રા.]

મ. બ્યા. ૬૬: પ્રશ્ન પૂછવામાં જે સર્વનામો વપરાય છે તે પ્રશ્નાર્થક કહેવાય છે.

Personal pronoun, પુરૂષવાચક સર્વનામ [ક. પ્રા.]

મ. બ્યા. ૬૦.

Reflexive pronoun, સ્વવાચક સર્વનામ [ક. પ્રા.]

મ. બ્યા. ૬૯: 'પોતે' એ અર્થમાં જે સર્વનામ વપરાય છે તે સ્વવાચક સર્વનામ કહેવાય છે.

Propaganda

૧૬૬

Proterozoic

Relative pronoun, સંબંધી
સર્વનામ [ક. પ્રા.]

મ. વ્યા. ૬૬: 'જે' શબ્દને 'તે' ની સાથે અને 'તે' ને 'જે' ની સાથે સંબંધ છે. સંબંધ હમેશા બે પદાર્થમાં હોય છે. આ કારણથી 'જે' ને 'તે' એ બે સર્વનામ એક બીજાનાં સંબંધી સર્વનામ છે.

Propaganda, પ્રચારકાર્થ ૧. [અજ્ઞાત]

૨. પ્રચારણા [મ. ક.]

અં. ૮૨: આર્થિક ઇતિહાસને નામે દ્વેષી અને એકતરી નીલકાંઠા જેમ્સ મિલ (J. Mill) બર્ક (E. Burke), હાઇન્ડમાન (Hyndman), ડિગ્બી (W. Digby) આદિ પાશ્વિક અસ્મિતાવાળા લેખકોએ વાવેલાં બીજમાંથી બંગાળી લેખકોએ ઊછેરેલું "આટલું તો નાણું" "આટલું વિશેષ તો નાણું" આદિ "અસહકારી" પ્રકાશનો અને પ્રચારણાઓ (p. પ્રોપેગેન્ડા) દ્વારા થયું ફેલાયું છે.

Propagandist, ૧. પ્રચારક[નૃસિંહ ભગવાનદાસ વિભાકર]

સ. ૨૬, પદ: ન. સ્વરાજ્ય-સભા આ મહાન પ્રચારક (p.) નો ઉપયોગ ન કરી શકી.

૨. પ્રચારકાર્થી [વિ. ક.]

કો. ૧, ૪, ૬: બીજો તો ચરિત્રવિષયક પ્રચારકાર્થી ('પ્રોપેગેન્ડીસ્ટ') લેખ છે.

Propagandist work, ૧. પ્રચારકાર્થ [ચં. ન.]

સ. ૨૧, ૨૯૯: કોંગ્રેસે પ્રચારકાર્થ (p. w.) ની વ્યાવહારિક યોજના ઘડવાનું કાર્ય ઔદ્ય ઇન્ડિયા કોંગ્રેસ કમિટીને સોંપ્યું છે.

૨. પ્રચારકાર્થ [ચં. ન.]

સ. ૨૨, ૫૩૬: તે માટે પ્રચારકાર્થ (p. w.) ઉપર જેટલો ભાર મૂકાય તેટલો ઓછો છે.

Property, ધર્મ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૮: અસાધારણ ધર્મમાંથી ફક્તો, અનુમાનાતો, કે તેના ઉપર આધાર રાખતો, જે સ્વભાવ તે ધર્મ કહેવાય છે.

Geometrical property, ભૂમિતિ ધર્મ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૫૪: દિક્ સંબંધી યતા ધર્મોને "ભૂમિતિધર્મ" કહેવાય છે; તેમ જ કેવળ શુરત્વાકર્ષણન્ય ધર્મો, જેવા કે કકિનતા, ભાર ઇત્યાદિ તે "ચાત્રિકધર્મ" કહેવાય છે.

Mechanical property, યાંત્રિક ધર્મ [મ. ન. સદર]

Proposition, ૧. નિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૪: પ્રત્યેક નિર્દેશનાં બે મુખ્ય અંગ છે: (૧) ઉદ્દેશ અથવા કર્તા કે વિષય જેને માટે કંઈક વિધાન કરવાનું છે તે; અને (૨) વિષેય અથવા ઉદ્દેશ વિષે જેનું વિધાન તેના વાચકશબ્દ.

૨. વિધાન, કથન, વાક્ય [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૨૩: એમ કહેવામાં આવે છે કે સત્યને વસ્તુઓના-પદાર્થોના સ્વરૂપ સાથે કંઈ સંબંધ નથી, પણ તત્સંબંધી આપણાં કથનો વિધાનો-ઉક્તિઓ-નિર્દેશો વા પરામર્શો સાથે સંબંધ છે.

૩. વાક્ય [રા. વિ.]

ન્યુઓ Particular proposition.

Proprium, સ્વસાધ્યધર્મ, સ્વભાવ-સાધ્ય ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૪૦: આ સિવાય હજી કેટલાક એવા ધર્મો છે કે જે પદના સ્વાભાવિક ધર્મ ન હોય અને છતાં તેને આપણે આકસ્મિક ન કહી શકીએ, જેમકે 'ત્રિકોણના ત્રણ ખૂણોના સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર થયો' એ ધર્મ ત્રિકોણનો આકસ્મિક ધર્મ નથી જ, તેમ જ ત્રિકોણની ધર્મવ્યાપ્તિમાં આવતો નથી. આ ધર્મ ખરી રીતે ત્રિકોણના સ્વાભાવિક ધર્મમાંથી આપણે 'સાધિત' કરી શકીએ છીએ. માટે આપણે આ ધર્મોને 'સ્વભાવ-સાધ્ય' અથવા ટ્રેકોણની ખાતર 'સ્વસાધ્ય' કહીશું.

Protection, પ્રતિબદ્ધ વહેપાર [આ. બા.]

વ. ૨૮, ૮૨: આમ 'પ્રોટેક્શન' અને 'ફ્રી ટ્રેડ' ચાને પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ વહેપારની આર્થિકનીતિઓના ઝગડો શરૂ થયો.

Proterozoic, જીવનારંભિક [વિ. ક.]

કો. ૧૯૩૦ હિસેબર, ૩૪૫: એ વાત થઈ આજની સાડાસાત કરોડ વર્ષ પૂર્વની. સાડા

Providence

૧૬૭

Psychology

સાતથી માંડીને સાઠા ચાર લગીના ત્રણ કરોડ વર્ષોમાં, કાંસ ખડકોને માથે જ નવી ખડક-માઠા બંધાયેલી. આ નવા-એટલે કે 'પ્રોટરો-ઝોઈક' (જીવનારશિક)—ખડકોમાં રહેલા કેટલાક અવશેષો પરથી કહી શકાય કે તેમાં ઉપલી ત્રણ કરોડ વર્ષ દરમિયાન, 'અદ્દલ' નામે અતિ સાદી વનસ્પતિનો તથા 'રેશિઓ લારીઆ' નામનાં અતિ સૂક્ષ્મ જનુઓનો ઉદ્ભવ થયેલો.

Providence, ૧. વિધાતા [મ. સ.]

અ. ૧૬૬: એ જ કારણથી 'આપણી એક પૃથિવીને અખિલ સૂર્યમણ્ડલ પરિવર્તે છે એવો વિધાતા(p.)નો સંકેત છે એમ ન માનતાં એકા રવરૂપા પૃથ્વી તે જ સૂર્યમણ્ડલની ગતિમાં અનુવર્તે છે—અનુસરે છે' એમ ખગોળ-વેત્તા ગણે છે.

૨. વિશ્વંભરવ્યાપાર [મ. બા.]

બ. ૧૭, ૫૬૭: પરમ પુરુષ માનવ બાળની જીવિ શૈળોને ભલે હસતો હસતો જોતો હોય પણ પોતાની એ બાળકોને માટે કાળજી, પ્રત્યેકને માટે ભરણપોષણ, જીવનવર્ધન, સર્વ પ્રકાર માટે કાળજી રાખે છે ત્હેના વિશ્વંભર (વિશ્વવ્યાપકત્વના અર્થમાં નહિં) પણ વિશ્વનું ભરણપોષણ કરનાર એ અર્થમાં આ શબ્દ અહિં લેવાનો છે. પૃથ્વીનું નામ વિશ્વંભરા જે અર્થમાં છે તે રમણમાં આણું) વ્યાપાર (p.) નું કરુણામય લક્ષણ છે.

૩. દૈવ [મં. જ.]

સા. ૧૬૨૭, ફેબ્રુઆરી, ૯૧: તે કાળે દૈવ (p.) પ્રત્યેક જગજગનના કાર્યમાં માયું ધાલેલો.

૪. વિશ્વંભર [દ. બા.]

Prude, સતીમન્યા [દ. બા.]

Prudery, ૧. નીતિભીરતા [વિ. ક.]

કા. ૧, ૨, ૫: સાહિત્યમાં જે 'શિક્ષાચારની સુવાણી ભાવના' થી ને નીતિભીરતા (પ્રુડરી) થી, જે અસહ્ય ગૌરવના ભારે લગી પડતી લેખનશૈલીથી પૂર્વકાલીન નરસિંહરાવ ને સર્વ-કાલીન રમણભાઈએ આપણને પરિચિત કર્યા છે તેના વિના એક ઘડી પણ 'નવજીવન' સં-પ્રદાયના અતિરશીઓને ચાલે તેમ નથી,

૨. શુચિતાદંભ [દ. બા.]

Prudish, શુચિત્વદંભી [સૌ.]

લવંગિકા પ્રિયવદ્ મહેતા]

યુ., ૧૯૭૬, આસો, ૧૧: શુચિત્વદંભી લોકમત હાવી સંયુક્ત શાળાઓની સૂચનાથી એક વખત તો ભડકશે જ એ હું જાણું છું.

Psycho-analysis, ૧. ચિત્તાવગાહન, ચિત્તપૃથક્કરણ [ભૂ. જો.]

૨. માનસપૃથક્કરણશાસ્ત્ર [અગ્રાત]

Psychological hedonism, સુખ-

વાદનું માનસશાસ્ત્ર [અ. ક.]

ની. શા. ૨૫: મનુષ્યસ્વભાવનાં ઉદાત્તમાં ઉદાત્ત કૃત્યોની સમન્વૃત્તિ આપવા સુખવાદનું માનસશાસ્ત્ર (સાઇકોલોજિકલ હિડોનિઝમ) અસમર્થ નીવડે છે.

Psychology, ૧. માનસશાસ્ત્ર [અગ્રાત]

૨. ચેતનશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ચે. શા. ૨: અત્ર મન અથવા અંતઃકરણ શબ્દ ન લેતાં ચેતન શબ્દ શા માટે લીધો છે તેનો પણ કાંઈ ખુલાસો આપવો આવશ્યક છે. માનસશાસ્ત્ર અથવા અંતઃકરણશાસ્ત્ર એવો અર્થ 'સાઇકોલોજી' એ અંગ્રેજી શબ્દનો કર્યો હોત તો બાધ ન હતો, છતાં ચેતનશાસ્ત્ર એવું નામ આપવામાં થોડોક મર્મ છે. આપણા શાસ્ત્રોમાં પણ અંતઃકરણ એટલે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર વાત જ સમજાય છે, અને તે ઉપરાંત આત્મા જુદો રહે છે. પરંતુ 'સાઇકોલોજી' શબ્દનો વાચ્ય અર્થ આત્મશાસ્ત્ર એમ છે, એટલું જ નહીં, પણ જેને અંગ્રેજીમાં 'માઇન્ડ' કહે છે તેના રૂઢ અર્થમાં પણ અંતઃકરણ કરતાં અધિકનો સમાસ કરવાનો, તે ભાષામાં, પ્રચાર છે: જેને આપણે સત્તામાત્ર, ચેતનમાત્ર કહીએ, તેને પણ 'માઇન્ડ' માં ગણવામાં આવે છે. આમ હોવાથી અંતઃકરણશાસ્ત્ર એવું નામ આ શાસ્ત્રને આપ્યું નથી, પણ 'માઇન્ડ' શબ્દના મુખ્ય અર્થ ઉપર દષ્ટિ રાખી ચેતનશાસ્ત્ર એવું નામ આપવું યોગ્ય ધાર્યું છે. એમ કહેવાથી ચેતનમાત્રના જે જે વ્યાપાર છે તેનો આ શાસ્ત્રમાં સમાસ થઈ શકશે. માનસશાસ્ત્ર એ નામ તો નથી જ ઘટલું; કેમકે ન્યારે અંતઃ-

Psychology

૧૬૮

Psychosis

કરણશાસ્ત્ર એ નામ ન ચાલ્યું ત્યારે અંતઃકરણ-નો એક વિભાગ માનસ તેટલું જ નામ આ શાસ્ત્રને આપી ન શકાય એ સ્પષ્ટ છે.

૩. માનસિક શાસ્ત્ર [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૭૯૦; તમારા યોગ અને ચિરંજીવોનાં ઇદ્રેભળને હું માત્ર માનસિક શાસ્ત્ર p. ના ચમત્કાર માતું છું.

૪. મનોવ્યાપારશાસ્ત્ર [ર. મ.]

ક. સા. પદ્ય: વિજ્ઞાના ખુલાસામાં મનો-વ્યાપારશાસ્ત્ર (p.) નું વિશેષ અન્વેષણ થાય છે.

૫. માનસવિજ્ઞાન [ક. પ્રા.]

ઇંગ્લાંડની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ, ૮૨: પરિણામ એ થયું કે સાહચર્યના કેટલાક નિયમો તથા દૃષ્ટિ અને સ્પર્શ વિષેના સિદ્ધાન્તો ખાતલ કરીએ તો આખા માનસવિજ્ઞાનમાં કોઈપણ અગત્યનો સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત રહેતો નથી.

૬. મનઃશાસ્ત્ર [ચં. ન.]

જુઓ Metaphysics.

૭. મનસ્તત્ત્વવિદ્યા [હ. મા.]

સ. ૨૩, ૯૧: જે બધાં અનુસંધાન (Research) ની વાત મેં કહી તેમાં જૂદે જૂદે માર્ગો પદાર્થવિદ્યા, ઉદ્ભિજ્ઞવિદ્યા, પ્રાણીવિદ્યા અને વળી મનસ્તત્ત્વવિદ્યા (p.) એક કેન્દ્રમાં એકી થઈ છે.

૮. મનોવિજ્ઞાન [મ. છ.]

સ. ૨૯, ૭૯: તર્કશાસ્ત્ર સૌન્દર્યવિજ્ઞાન (Aesthetics) ને કર્તવ્યશાસ્ત્ર એ ત્રણે મનો-વિજ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

૯. ચિત્તશાસ્ત્ર [પ્રા. વિ.]

યુ. ૧૯૭૯, ફાગણ, પૃષ્ઠ: ચિત્તશાસ્ત્રીઓ (ચિત્તશાસ્ત્ર Psychology, ચિત્ત એ ગ્રીક psyche ના બરોબર લગભગ આવી રહે છે.) કહે છે, કે જ્યારે માણસ વૃદ્ધ થાય છે ત્યારે એની નજર ભવિષ્ય કે વર્તમાનથી વળીને ભૂતકાળ તરફ ફરે છે.

૨. ૧. માનસ સ્વરૂપ [આ. બા.]

જુઓ Emotion.

૨. મનોવ્યવસ્થા [ન. ભા.]

અ. ક. ૧૬૫: પછી એ પાત્રની મનો-

વ્યવસ્થાનો અભ્યાસ કરું છું. (મૂળ અંગ્રેજી:— Then I study his psychology.)

Faculty psychology, શક્તિ-વાદનું માનસશાસ્ત્ર [અ. ક.]

ની. શા. ૪૩: મનમાં બુદ્ધિ, સ્મરણ-શક્તિ, કલ્પનાશક્તિ ઇત્યાદિ નિરાળી નિરાળી સ્વતંત્ર શક્તિઓ છે, મન એ શક્તિઓની બાજુ પેટી હોય એવું જે માનસશાસ્ત્રમાં સ્વીકારવામાં આવતું હતું તે.

૨. માનસ પૃથક્કરણશાસ્ત્ર [અગ્રાત]

Group-psychology, સમુદાય-માનસ [અ. ક.]

અં. ૮૮: જુઓ Consciousness ના પેટામાં group consciousness.

Physiological psychology, શારીરચેતનશાસ્ત્ર [મ. ન. ચે. શા.]

Psycho-physics, ભૌતિક માનસશાસ્ત્ર, મનઃશારીરવિદ્યા [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૬ ને ૨૬૪: જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયોની રચના અને ક્રિયા, શારીરિક અને માનસિક ક્રિયા અને તેમનો સંબંધ (તેનું સંશોધન કરવાને સાયકો-શીઝીક્સ, મનઃશારીર-શાસ્ત્ર નામનું સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર જૂદું પાડવામાં આવ્યું છે,) ચાદશક્તિ અને બીજા માનસિક શક્તિઓનું સ્વરૂપ માનસ શક્તિનું અંતિમ સ્વરૂપ, વગેરે વિષયોનું અન્વેષણ અનેક રીતે લાભદાયક નીવડ્યું છે.

Psychometry, આત્મપરીક્ષા [મ. ન.]

જુઓ Clairvoyance.

Psycho-neuroses, નાડીક્ષોભ

[બાળકૃષ્ણ અમરજી પાઠક]

પ્ર. ૧૧, ૧૨૦: જ્યારે જે માનસિક રોગોમાં અંતઃક્ષોભ (Psychic reaction) થઈને તેનાં લક્ષણો શરીરના અવયવોની કાર્યક્ષમતા (Functional Derangement) માં પરિણમે છે, તેમનો બીજા વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. આ રોગોનું સામાન્ય નામ નાડીક્ષોભ (p. n.).

Psychopathology, વિકૃતમાનસ-વિદ્યા [ભૂ. ગો.]

Psychosis (Psycho-ana) ચિત્ત-બ્રાન્તિ, ચિત્તભ્રમ [ભૂ. ગો.]

Puberty

૧૬૯

Quantum

Puberty, પૌગણ્ડાવસ્થા [કિ. ધ.]

કે. પા. ૧૪૭: એક જ નતના પણ કદમાં અને આયુર્મર્યાદામાં ફરકવાળા પ્રાણીઓને શું તો માલમ પડશે કે મોટા અને દીર્ઘાયુષી પ્રાણીની વિકારને વશ કરવાની શક્તિ વધારે હોય છે, એમની પૌગણ્ડાવસ્થા (p.) મોડી શરૂ થાય છે અને દીર્ઘકાળ પર્યંત ચાલે છે.

Punctual, સમયપાલક [મ. સ.]

ગો. ઝા. ૮૬: તે કાળે સમયપાલનનો અભ્યાસ સુરાષ્ટ્ર દેશમાં બહુ ન હતો. ક. કીટિંગે પોતાના વારામાં લોકોને સમયપાલક થવાની અગત્ય પાડી. એક સમયે એક મહેટો અધિકારી વહેલો આવ્યો. તેને ક. કીટિંગે નણી નેઈ બહિર બેસારી રાખ્યો. બરાબર સમયે અંદર બોલાવી કાર્ય કરી રહ્યા પછી કહ્યું કે—“જેમ મોડા આવ્યામાં સમયપાલકતા નથી, તેમ વહેલા આવ્યામાં પણ સમયપાલકતા નથી, બરાબર સમય ઉપર આવવું તેનું નામ જ ‘વેળાસર’ આવવું અથવા ‘સમયપાલન’ કહેવાય.”

Punctuality, સમયપાલન, સમયપાલકતા [મ. સ. ઉપલું અવતરણ]

Purgatory, તપોભુવન [ર. ક.]

યુ. ૧૯૭૬, પૌપ, ૩૪૨: તેના પ્રભાવથી જે રાત્રીઓ, અમીરો તથા સરદારોએ ધર્મ, નીતિ અને ન્યાયનું સદા રક્ષણ કર્યું છે તેમને તપોભુવનમાંથી (p.) સહેલાઈથી પસાર થવા દેવામાં આવે છે.

Puritanitis, અતિશુદ્ધિવાયુ [વિ. ક.]

કૌ. ૧૯૩૧, માર્ચ, ૧૯૫: જે મનનાં દર્દો માટે દવાને બદલે પુસ્તકો આપી શકાતાં હોત, અને પસંદગી ગયા ત્રિમાસના સાહિત્યમાંથી કરવાની હોત તો, અમે અતિકામજવર (erotisis) ના દર્દીને રા. વિશ્વનાથ બક્ષેનો અનુવાદ ‘પ્રેમનો દંભ’ (ટોલ્સ્ટોયનું કુટુંબ સોનાટા) અને અતિશુદ્ધિવાયુ (p.) વાળાને રા. ચશવંત પંડ્યાનો ચાર પૌરાણિક નાટકોનો સંગ્રહ ‘મહનમંદિર’ વાંચવાનું નમ્ર ભાવે સૂચવત.

Q

Quality, ૧. ગુણ [મ. ન.]

બુઓ Impressiveness.

૨. ધર્મ, ભાવ [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૬

૨. (Logic) સ્વરૂપ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૮: નિર્દેશની આકૃતિ વિધિરૂપ હોય છે કે નિષેધરૂપ હોય છે, એટલે તે અનુસારે વિધિ અને નિષેધ એવા પણ નિર્દેશ માત્રના બે વિભાગ થાય છે. પ્રથમ વિભાગ જેમ પ્રદેશાનુસાર હતો તેમ આ વિભાગ સ્વરૂપાનુસાર છે.

Primary quality, મૂલધર્મ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૧૪૫: આકાર, પરિમાણ, અને ભાર એ ત્રણને પદાર્થોના “મૂલધર્મ” ગણેલા છે, અને બીજા બે “ઉપહિતધર્મ” ગણ્યા છે.

Secondary quality, ઉપહિતધર્મ [મ. ન. સદર]

૨૨

Quantity, ૧. પ્રચય [મ. ન.]

બુઓ Impressiveness.

૨. માત્રા, રાશિ [પો. ગો.]

વિ. (વ. (૧) ૧૪૧-૨; દ્રવ્ય અને શક્તિને અવિનાશી ગણવામાં આવતી. તેમનામાં વધઘટ થવા છતાં અને વૃદ્ધિ અને નાશ થવા છતાં પણ છેવટે તેમની એકંદર માત્રા q. રિથર રહે છે એમ ધારવામાં આવતું. (૨) ૩૭૬.

૨. (Logic) પ્રદેશ [મ. ન.]

બુઓ Particular.

Quantum, શક્તિપુંજ [વીરમિત્ર

ભીમરાવ દિવેટિયા]

પ્ર. ૧૧, ૩૩૬: શક્તિ સારા પ્રમાણમાં ભેગી કરીએ એનો અર્થ એમ સમજવાનો કે શક્તિનાં એક જ નતનાં અથવા તો બુદ્ધિ બુદ્ધા પ્રકારનાં શક્તિનાં પરમાણુ એમાં એકત્રિત કરેલાં હોવાં જોઈએ. આવા શક્તિપરમાણુને શક્તિપુંજ (Q.) કહીશું.

Quietism

૧૭૦

Rationalism**Quietism, નિવૃત્તિમાર્ગ-સંન્યાસમાર્ગ**

[ઉ. કે.]

જુઓ Optimist.

Quorum, કાર્યસાધક સંખ્યા [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૫: જે સમિતિ માટે કાર્યસાધક

સંખ્યા કરાવવામાં આવી ન હોય તેવી સમિતિ-
ના સભ્યોની ચતુર્થાંશ સંખ્યા કાર્યસાધક
ગણાશે.

Quotation, અવતરણ [મ. સૂ.]

કા. ચ. ૩: કાર્પસના લેખોમાં શૈક્ષ-
પીઅરની કવિતાનાં અવતરણો વારંવાર આવેછે.

R**Radiation, અંશુપ્રસરણ [વીરમિત્ર
લીમરાવ દિવેટિયા]**

કો. ૧૧, ૩૩૩: પ્રકાશનાં કિરણો જાતે
અદૃશ્ય છે એ વાત ઘણાને અદ્ભુત લાગશે,
પણ ખરી રીતે વસ્તુરિચિત એ જ છે. જેમ
પાણીમાંથી નીકળતી બાષ્પ (બાફ Steam)
એ દેખાતી નથી, અદૃશ્ય છે, અને ઉકળતા
પાણીમાંથી નીકળતી વરાળ (Vapour) તે
બાષ્પ નહિ, પણ આસપાસની ઠંડી હવાને
લીધે ઠંડી પડેલી બાષ્પમાંથી અનેલાં પાણીનાં
ડીણાં કણોનો જથ્થો હોય છે; તે જ પ્રમાણે
એક બારીમાંથી અંદર આવતી ઉષ્મા (ગરમી)
અથવા અંશુપ્રસરણ (R.) અંદર આવે છે
ત્યારે આપણે પ્રકાશ-કિરણ જોઈએ છીએ
એવો આપણને ભ્રમ થાય છે.

Radical, ૧. મૂલરૂપશી [આ. બા.]

આ. ધ. ૫૬: વ્યક્તિઓ મૂળમાં જ અનેક
હોય-અર્થાત્ એમનો ભેદ મૂલરૂપશી (r.)
અનંત્ય(ultimate) અને તાત્ત્વિક (essential)
હોય તો એ સર્વનો એક ભૂમિકા ઉપર
સમજાન્ય જ ન થઈ શકે.

૨. મૌલિક [ચં. ન. સ. ૨૦, ૪૫૫]

૨. ઉચ્છેદક [ન. લા.]

જુઓ Conservative.

Liberal radical, રક્ષકછેદક

[ન. લા.]

જુઓ Conservative.

Rational, ૧. કારણસિદ્ધ [હ. ડા. કે.]

શા. કે. ૧, ૩૨૭]

૨. વિચારાત્મક [ન. દે.]

જુઓ Emotional.

૩ બુદ્ધિસિદ્ધ [ગ. લ.]

પ્ર. ૧૯૮૩, આવણ: શારીરિક બદને બદલે
કોઈ ન્યાય, બુદ્ધિસિદ્ધ (r.) અને શાન્તિમય
માર્ગ મનુષ્યો કે રાષ્ટ્રોના મતભેદ ઉકેલવા
અને કલહોનું સમાધાન કરવા હોવો જોઈએ.

Rationalisation, (Psycho-ana.)

કારણાન્તરપ્રકાશન [ભૂ. ગો.]

Rationalism, ૧. બુદ્ધિવાદ [ન. લા.]

જુઓ Mysticism.

૨. કેવળ તર્કવાદ [આ. બા.]

આ. ધ. ૩૫૩:.....શાસ્ત્રોને ઠેકાણે નહોતું
'R.' યાને કેવળ તર્કવાદને જ હું સ્થાપિત
કરવા ઇચ્છતો હોઉં એમ એ વ્યાખ્યાનકારે
કહી લીધું છે.

૩. બૌદ્ધવાદ, હેતુવાદ [ર. વા.]

વ. ૬. ૨૨૪: ઇ. સ. ના ઓગણિસમા સૈકાના
છઠ્ઠા સાતમા દસકામાં આપણા દેશમાં સંગમ
-યુગની કર્તવ્યદિશાનો નિર્ણય કરવાનું કામ
સરળ ન હતું. આ વખતે પશ્ચિમમાં કેટલાક
કાળથી ઉત્પન્ન થયેલો નવીન બૌદ્ધવાદ (R.)
(Rationalism in Theology=બૌદ્ધવાદ,
in Ethics=હેતુવાદ) પરિણત કોટિએ
પહોંચ્યો હતો.

૪. બુદ્ધિભાવના [વિ. ધૂ.]

વ. ૧૨, ૧૩૬: આર્યધર્મમાં રહેલી બુદ્ધિ-
ભાવના Rationalism in Aryan Reli-
gions.

૫. બુદ્ધિમંડુમા [આ. બા.]

વ. ૧૨, ૧૬૪: યાશ્ચાત્ય નફાતોટાની
(Utilitarian) અને બુદ્ધિમંડુમા (R)
ની દૃષ્ટિએ જૂના સંપ્રદાયને નવીન યુવકોના
જીવનમાંથી હુમ કરી નાંખ્યો છે.

Rationalist

૧૭૧

Realism

૬ બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્ય, બુદ્ધિપ્રામાણ્ય-
વાદ [મ. હ.]

સ. મ. (૧) ૧૧૩: તે ઉત્પાતની સાથે જે વિટબણાઓ આવી તે તે બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્યના સિપાહીઓ કરતાં રૂઢિ અને પ્રમાણના હિમાયતીઓને વધારે આભારી હતી. (૨) ૧૪૯: તે કાળના બુદ્ધિપ્રામાણ્યવાદની તેના ઉપર જેટલી અસર થઈ હતી તેટલી તેના પક્ષના ખીબ કોઈના ઉપર પણ ન થઈ હશે.

૭. યુક્તિપરાયણતા [દ. બા.]

Rationalist, ૧. બુદ્ધિપ્રામાણ્યવાદી, હેતુક, તર્કપ્રામાણ્યવાદી, યુક્તિપ્રામાણ્યવાદી [મ. હ.]

સ. મ. (૧) ૧૮: 'તદ્વિદ્વિ પ્રણિપાત્તેન પરિપ્રેક્ષેન સેવયા' માં રહેલા શિષ્યભાવનું મહત્ત્વ સમજવાની ધર્મવૃત્તિ મોર્દોમાં હતી, પણ દરેક બુદ્ધિપ્રામાણ્યવાદી તે નથી સમજતો. (૨) ૨૩: આજે હૈતુક (તર્કપ્રામાણ્યવાદી), વેદની ટીકા કરનાર, બ્રાહ્મણોની સામે થનાર, નાસ્તિક કે સર્વશંકી આવતા જન્મે પોતે શૂળાદ જન્મશે એવો ભય નથી રાખતો. (૩) ૫: ભણું આત્મા ટુટી પડે પણ માણસે સત્ય અને ન્યાયથી ચળવું નહિ...શાસ્ત્ર પ્રમાણના અને રૂઢિના અવલંબીઓને તે જેટલો સામાન્ય લાગે છે તેટલો જ તે નર્ચો, અડગ, યુક્તિપ્રામાણ્યવાદીઓને પણ લાગે છે.

૨. પ્રત્યક્ષવાદી [બ. ક.]

કૌ. ૧૬૩૦, સપ્ટેમ્બર, ૧૫૪: લોહીના ટીપે ટીપામાં દુઃખે કળે વ્યાપી જાય એવા અનુભવે હાગતી જીવાનીમાં જ પતિદેવ દેવ નથી માણસ છે, ચારિત્રવાન માણસ પણ નથી, નિર્બળ ચિકાશ વિનાની માટી જ છે, એમ જોનારી મુશીલા અપ્રત્યક્ષમાં શ્રદ્ધા કેવી એમ માનનાર પ્રત્યક્ષવાદી (રેશનલીસ્ટ R.) જ બની જાય છે.

Rationalistic, ૧. હેતુવાદી [હ. કે.]

વ. ૬, ૭૨: યુનિવર્સિટીદ્વારા પ્રાપ્ત થતી અગ્રેજી કેળવણી અને તેમાં પણ તે ભાષાના વિશેષ અને સવિચાર પરિચયમાં આપણી પ્રકૃતિને હેતુવાદી (R.) કરવાનું સામર્થ્ય છે.

૨. તાર્કિક [આ. બા.]

આ. ધ. ૩૭૩: મિ. દત્ત જેને 'Rationalistic Age.' એટલે કે તાર્કિક યુગ કહે છે તેમાં હિન્દુસ્થાનનું તત્ત્વચિન્તન શ્રુતિથી ખસી તર્ક તરફ ઢળ્યું હતું એમ દર્શાવનારાં પૂર્વોક્ત બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રો ઉપરાંત—જૈન અને બૌદ્ધધર્મનાં પુસ્તકોમાં તથા એમના વિસ્તાર સંબંધી ઇતિહાસમાં અગણિત પ્રમાણો મળે છે.

૩. યુક્તિપ્રધાન [દ. બા.]

Reactionary, પુરાગંડુ [બ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૨૩: વળી તેણે ઇંગ્લાંડ વટલી ગયું હતું તે પાપ ધોવાને તેમ પુત્ર થવા માટે ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવા સારું પુત્રેષ્ટિ કર્યો!—યજ્ઞ પ્રોસ્ટેટોનું અગ્નિ દેવને બલિદાન દીધું! આ પુરાગંડુ (R. રીએક્શનરી) જીવમથી વસ્તીમાં રોમ સામે રોમન કેથલિક ધર્મ સામે અને ખાસ સ્પેન સામે ત્રાસ છૂટ્યો...

Real, ૧. ભાવાત્મક [હ. કે.]

જીઓ Ideal.

૨. સવસ્તુક, વસ્તુગત [કે. હ.]

અ. નોં.]

૩. વાસ્તવિક, સત્સ્વરૂપ, યથાર્થ

[દ. બા.]

Real proposition, વસ્તુનિર્દેશ

[મ. ન.]

જીઓ Analytic judgment.

Realism, ૧. (Metaph.) ૧. બાહ્યાર્થવાદ, જાતિવાદ [મ. ન.]

જીઓ Metaphysics અને Nominalist.

૨. ભાવાસ્તિત્વવાદ, જાતિવાદ

[મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૦: કેટલાક એમ માને છે કે જે જાતિ છે તે વ્યક્તિ થકી ભિન્ન રહે છે. પ્રાણીનું 'પ્રાણિત્વ' પ્રાણીઓ થકી ભિન્ન રહી શકે છે. આને 'રીઆલિઝમ્' ભાવાસ્તિત્વવાદ, કે જાતિવાદ કહે છે.

૩. અકલ્પિતવાદ [મન. રવ.]

૪. સર્વાસ્તિત્વવાદ, જ્ઞાનવ્યતિ-સ્તિપદાર્થસત્તાવાદ, સૃષ્ટિદષ્ટિવાદ,

Realist

૧૭૨

Realistic

આહ્યાર્થસ્તિત્વવાદ, વસ્તુતંત્ર પદાર્થ-
સત્તાવાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. (૧) બુદ્ધિ Absolutism (૨) ૧૯૮.

૫. વસ્તુવાદ [ન. દે.]

હિં. ત. ઈ. પૂ. ૨૪૫: ગંધાધિ ગુણો
મનના નથી, તેમ બુદ્ધિના એટલે જ્ઞાનના પણ
નથી, તેમ આત્માના નથી, પરંતુ પૃથિવ્યાદિ
દ્રવ્યમાં રહેલા છે, એ સિદ્ધાન્તમાં વસ્તુવાદ
(r.) નો પાયો છે. અને તેને લીધે વિજ્ઞાન-
વાદ (Idealism) નો આ સિદ્ધાન્ત પ્રતિ-
પક્ષી છે.

૨. (Arts and Literature)
તાદશતા [મ. ન.]

સુ. ગ. ૮૨૭: આ ગ્રંથ (સરસ્વતીચંદ્ર)
પાશ્ચાત્ય તાદશતાની રીતિએ લખાયેલું સંસાર-
ચિત્ર છે, તથાપિ તેમાં આર્થ સિદ્ધાન્તો
પ્રમાણે ઉચ્ચીકરણ એટલું બધું લખેલું છે, કે
તે જ વડે આખો ગ્રંથ રમણીય થઈ પડ્યો છે.

૨. વાસ્તવિકતા [ર. મ.]

૩. યથાર્થદર્શન [દ. ખા.]

૪. છબીરાગ [ખ. ક.]

કો. ૧૯૩૦, સપ્ટેમ્બર, ૧૪૭: છબીરાગ (r.)
નિખાલસતા અને સંગીનતાને જોઈ જ એમનો
વાચકવર્ગ ધીમે ધીમે વધતો આવે છે.

આંહી નહિ આપેલાં અવતરણો માટે
Idealism બુદ્ધિ.

Objective realism, આહ્યાર્થ-
સ્તિત્વવાદ [હી. પ્ર.]

બુદ્ધિ Absolutism.

Scientific realism, વિજ્ઞાનસિદ્ધ
આહ્યાર્થસત્યત્વ [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૮: વિશ્વના સ્વરૂપનિર્ણયમાં
(Ontology) ત્રણ ભૂમિકામાં હોય છે.
(૧) સામાન્ય જ્ઞાનવડે આહ્યાર્થસત્યત્વની
ભૂમિકા, (Natural realism), (૨) વિજ્ઞાન
સિદ્ધિ આહ્યાર્થસત્યત્વની (s. r.) અને (૩)
વિજ્ઞાનવાદ (idealism).

Realist, ૧. સર્વાસ્તિત્વવાદી, આહ્યાર્થ-
સ્તિત્વવાદી [હી. પ્ર.]

સ. મી. (૧) ડ: આ r. એટલે સર્વાસ્તિ-
ત્વવાદીનો મત છે. (૨) બુદ્ધિ Idealist.

૨. લૌકિક સદ્વાદી [ન.દે.]

હિં. ત. ઈ. ૧૪૫: સાંખ્ય બાહ્ય જગત-
નું કારણ પ્રકૃતિદ્રવ્ય છે એમ માને છે તેટલા
અંશમાં તે લૌકિક સદ્વાદી (r.) છે
અને જેટલા અંશમાં બુદ્ધિ ઉપરાંત
પરબ્રહ્મના પુરૂષપ્રકાશને સ્વીકારે છે તેટલા
અંશમાં અલૌકિક વસ્તુવાદી (Transcendentalist) છે.

૩. વસ્તુવાદી [બો. જ.]

સા. ૧૯૨૬, ડિસેમ્બર, ૯૪૬: પ્રખ્યાત
સાહિત્યરેવામી ગોપીચંદ્રે એક જીવનસૂત્રમાં
કહ્યું છે, કે માણસ શૈશવમાં વસ્તુવાદી (રીય-
લિસ્ટ), તારુણ્યમાં આદર્શવાદી (આઇડી-
અલિસ્ટ), મધ્યાવસ્થામાં શંકાવાદી (સ્કેપ્ટિક)
અને વૃદ્ધાવસ્થામાં અગમ્યવાદી (મિસ્ટિક)
હોય છે.

૪. છબીરાગી, વાસ્તવદ્રષ્ટા [ખ. ક.]

કો. ૧૯૩૦, સપ્ટેમ્બર, (૧) ૧૪૬: આ
પ્રમાણે ચિત્રકારની વાસ્તવિક અંશો-અંગોની
પસંદગીમાંથી, નરી વાસ્તવિકતાને આંખે ઉઠીને
વળગે એમ દેખાડવાની એની શક્તિમાંથી જ,
હિંદુ લક્ષ્મી સંસ્થા ઉપર એક જળરો કઠાક્ષ
ચિત્રમાંથી નીકળી જોનારના મગજમાં ધક્કો
મારીને પેસે છે. અને આમ જનવા પામે એ
જ એ ચિત્રની પૂરેપૂરી સફળતા અને સર્જકતા
છે. (“સર્જકતા” શબ્દનો અહીં ઉપલબ્ધ
પેરામાંનો ‘નવી સ્થિતિ ધડનાર શક્તિ’ એટલો
ભારે અર્થ ન લેવો. આવા રીયલિસ્ટ (r.)
કલાકારને માટે કલાક્ષેત્ર પૂરતો-છબીરાગી શબ્દ
ઠીક લાગે છે. ફિલસૂફીક્ષેત્રના realist-reali-
sm માટે એ શબ્દ ના ચાલે. (૨) ૧૫૩
કેટલાંક પ્રકરણુ રા. રા. કનૈયાલાલ મા. સુનશી-
ની એક નવલના કેટલાક ભાગ સાથે સર-
ખાલવાની ઈચ્છા થાય કદાચ. પણ સુનશી રહ્યા
રોમાન્ટિક (r.); રા. જોશી રીયલિસ્ટ (r.-
છબીરાગી વાસ્તવદ્રષ્ટા;) એ બેનો મેળ મેળવ-
વાના વ્યર્થ જેવા યતનમાં હું તો નહિ પડું.

Realistic, ૧. યથાર્થદર્શી [દ. ખા.]

કા. લે. ૧, ૫૭૬: સૃષ્ટિસંલક્ષ દશામાં કલા
બહિર્મુખી અને સૃષ્ટિકોપાસક હોય છે. તેને
યથાર્થદર્શી (R.) કહે છે.

૨. વાસ્તવિક [ખ. ક.]

Reality

૧૭૩

Recollection

વીણા, ૧૯૨૭ ૩૧: 'આનન્દમક' ભાવનામય કલ્પનાની જ ચૂંચણી છે. વાસ્તવિક વિધાન (realistic construction રીયલિસ્ટિક કનસ્ટ્રક્શન) ના નિયમો આને લાગુ જ નથી.

૩. વસ્તવાદર્શી [મરાઠી-શ્રી. ન. આપેકર]

કૌ. ૧૯૩૦; મે, ૩૦૫: મરાઠીમાં સામાન્ય જાક તથા વસ્તવાદર્શી (R.) નવલકથાઓના યુગનું પ્રવર્તન કરનાર પહેલવહેલા અને અગ્રેસર કે. હ. ના. આપટે જ હતા.

Reality, ૧. (Philoso.) ૧. વસ્તુસ્થિતિ
[મ. ન.]

ચે. શા. ૨૩: અતિ ગાઢ અને તાદૃશ વૃત્તિ-વૈભવવાળાં સ્ત્રી પુરુષ અસુક પ્રકારના બુદ્ધિ-વૈભવવાળાં પણ હોય છે; તેમને કલ્પનાદ્વારા વસ્તુસ્થિતિમાં તુરત પ્રવેશ કરવાની શક્તિ હોય છે.

૨. તત્ત્વ [આ. આ.]

બુઝો Appearance.

૩. વસ્તુતત્ત્વ, વસ્તુ [હી. વ.]

સ. મી. (૧) ૧૨: આ સંવિદ્ અનુસ્યૂત ક્ષણપરિણામી સતત ગતિમાન અનુભવપ્રવાહ એ એક પ્રકારનું વસ્તુતત્ત્વ થયું. (૨) ૧૨૨: જેને આપણે પ્રથમ દર્શને વસ્તુ રૂપે ગ્રહણ કરીએ છીએ, તે તે માત્ર આભાસ રૂપ-વસ્તુની છાયા રૂપ-એટલે મિથ્યા છે.

૨. (Arts & Literature) વાસ્તવિકતા [ર. મ.]

ક. સા. ૬૩૨: ('સરસ્વતીચંદ્ર'ના) પ્રથમ ભાગમાં ભાવનામય અંશ (ideality) વિશેષ છે. અને બીજા ભાગમાં સાંસારિક વાસ્તવિકતા (r.) ગુણસુન્દરીની સુવાવડની વિગતો સુધી જઈ પહોંચી છે.

Reason,

Practical Reason, વાસનાત્મક બુદ્ધિ [ઉ. કે.]

ટિ. ગી. ૧૩૫: કાન્ઠ આ વ્યવસાયાત્મિક બુદ્ધિને Pure Reason કહે છે અને વાસનાત્મક બુદ્ધિને Practical Reason એવું નામ આપે છે.

Pure reason, વ્યવસાયાત્મિક બુદ્ધિ [ઉ. કે. સદર]

The principle of sufficient reason, ૧. પૂર્યપિત સાધનનો નિયમ
[રા. વિ. પ્ર. પ્ર. પ્રસ્તાવના, ૨૩]

૨. લક્ષણશુદ્ધતા [કે. હ. અ. નો.]

Reasoning, ૧. અનુમાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૭૩: જ્યારે જ્યારે નિર્દેશ પૂર્વે અનુમાન (પરામર્શવ્યાપાર) થયેલું હોય છે ત્યારે મનોવ્યાપાર વધારે ગુચ્છવાયલો હોય છે.

૨. વિચાર [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૪]

૩. બુદ્ધિવ્યાપાર [હી. વ.]

બુઝો Conceiving.

૨. વાદ [મ. ન. ન્યા. શા.]

Receptivity, ૧. ગ્રહણશક્તિ [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૧૬-૨: સાચું સાહિત્યસર્જન ક્યારે થાય કે સંવેદન ('સેન્સેશન') સ્મૃતિ ને લાગણીના પાશમાંથી છુટે. તર્કશક્તિ મૂક થાય ને નરી ગ્રહણશક્તિ ('રીસેપ્ટીવીટી') કેળવાય એ જરૂરનું છે.

૨. ધારણાશક્તિ [દ. આ.]

Recognition, પ્રત્યભિજ્ઞાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૦૫: પદાર્થોનું પ્રત્યભિજ્ઞાન પામવાની શક્તિ, પદાર્થોની કલ્પનાશક્તિથી ભિન્ન છે.

Recoil, પરાપતન [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૮૭: ઇચ્છાનું પરાપતન અને ઇચ્છાની પ્રતિસ્પર્ધા એ બે વાત જે અત્રે ભિન્ન માની તે સર્વથા ભિન્ન નથી.

Recollection, ૧. સ્મૃતિકાર્ય [મ. ન. ચે. શા.]

૨. સંસ્મરણ [કે. હ. અ. નો.]

Active recollection, વ્યાપારવત્ સ્મૃતિકાર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૪૭: આવા સ્થિર સ્મૃતિ-કાર્યથી ઉલટું વ્યાપારવત્ સ્મૃતિનું પણ એક કાર્ય થઈ શકે છે. આ વ્યાપારવત્ સ્મૃતિકાર્યને સ્મરણ પણ કહે છે.

Passive recollection, સ્થિર સ્મૃતિકાર્ય [મ. ન. સદર]

Recreation

૧૭૪

Regress

Recreation, ૧. ૧. પુનરુદ્ધારક વિનોદ [નહા. દ.]

નવજીવન: “ પ્રજ્જીવનનો પ્રસારો ને નવપદ્ધતિ ” હાર્વિન જેને Struggle for existence જીવનસંગ્રામ કહે છે તેની કડકાઈ હિન્દમાં વધી છે. બ્રિટિશ પ્રજા જેને ૧. પુનરુદ્ધારક વિનોદો કહે છે તે હિન્દમાંથી થઈ ચૂકો છે.

૨. વિનોદ [દ. બા.]

૨. નવીકરણ [બ. ક.]

વિ. પ્રસ્તાવના, ૧૪: હુંકી યોજનાના આવા આવા ગેરલાભો છતાં રસનાં છાંટણાં હોય, સ્વાધ્યાય વ્યાયામ નવીકરણ (૧. રીફ્રેશન) આદિ માફકસર તે ઉત્તમ, એ ન્યાયે પાંચસો પાનાના પુસ્તક કરતાં પચાસ પાનાનો નિબંધ ઘણીવાર વધારે લાભ આપે છે, એ નજીવું છે.

Recusant, અપ્રતિજ્ઞાગ્રાહી [ન. લ.]

ઈ. ઈ. ૨૮૧: ધર્મજીવનું જાહેરનામું રાજ્યે કાઢેલું હતું. એ જાહેરનામામાં એમ લખ્યું હતું કે અપ્રતિજ્ઞાગ્રાહી (૧.) એટલે ધર્મસમાજની પ્રતિજ્ઞા ન લેનાર સઘળા પંથવાળાની સામે જે જે કાયદાઓ છે, તે હું રહેમનજરથી મોકક રાખું છું.

Reductio ad absurdum, ૧.

તર્ક [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૨]

૨. અનિષ્ટાપત્તિ [દ. બા.]

Reference section, ૧. આકર-અથવિભાગ [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૧, ૨૫૬: વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરીના ગુજરાતી આકરઅથવિભાગ (‘રેફરન્સ સેક્શન’) નો આગથી નાશ થયો.

૨. અધ્યયનવિભાગ [વડોદરા રાજ્ય]

પુસ્તકાલય, ૧૯૨૭, ફેબ્રુઆરી, ૫૪: અધ્યયનવિભાગને અંગ્રેજીમાં Reference Section કહે છે. પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો વગેરેના મુખ્ય જે વિભાગ પાડી શકાય. (૧) વાચનવિભાગ. વાચનવિભાગને અંગ્રેજીમાં Lending અથવા Circulating Section કહે છે. ‘વાચનવિભાગ’ અને ‘અધ્યયનવિભાગ’ એ બંને સજ્ઞાઓ વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી ડિપાર્ટમેન્ટે રૂઢ કરી છે.

Refined, સુસંસ્કૃત [બ. ક.]

વિ. ૩૦: અતિપરિચયને લીધે સરસ વસ્તુ પણ મામૂલી લાગે એ ન્યાયે “ સુસંસ્કૃત ” ની આવી કૃતિઓમાં “ સુસંસ્કૃત ” (૧.) વિદ્વાનોને કવિતા એટલે કાવ્યતત્ત્વવાદના અનુભવ કયાંય ના થાય, તો તેમાં હાનિ એ અતિ સંસ્કૃત (over-refined) દોષચતુરોને છે.

Reflex, પરાવર્તિત [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૪૬: પરાવર્તિત ગતિ, સહજ ગતિ કરતાં કાંઈક ભાગે સહેતુક વ્યાપાર જેવી દેખાય છે.

Reflex action, પરાવૃત્તિ વ્યાપાર

[સ્ત. બા.]

વ. ૨૩, ૨૮૬: તેમ થયા પછી એ સ્વરૂપે માનવ હૃદયને નવી છાપ પાડીને એક પ્રકારનો પરાવૃત્તિવ્યાપાર (૧. ઇ.) કરે છે.

૨. પ્રતિકૃત ક્રિયા [પ્રા. વિ.]

Reflex movement, પ્રતિચયાં

[કે. હ. અ. નો.]

Reformatory, ૧. બાળઅપરાધી-શાળા [મ. ર.]

ઈ. મુ. ૮૧: એ શહેરની પાસેના એક ગામમાં બાળઅપરાધીશાળા છે, તે જોવા અમે ગયા હતા. અહિં ભણાવવાના કરતાં ઉદ્યમ શિખવવા પર વધારે મહેનત કરે છે. નાની ઉંમરના છોકરા ચોરી વગેરે ગુનાહ કરતાં પકડાય, તેમને કેદખાનામાં મોટી ઉંમરના અપરાધીઓમાં રાખવાથી સુધરવાને ઠેકાણું ઉલટા બગડે છે, ને બંદીખાનેથી છૂટ્યા પછી મોટા ગુનાહ કરે છે. તેટલા સાર સુધરેલા દેશોમાં તેમને સાર ઉદ્યોગશાળા કહાડે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં એવી કેટલીક છે.

૨. ચારિત્રાલય [દ. બા.]

Registrar, (Indian Universities) મહાભાગ [ગ્ર. વિ.]

Regress ad infinitum, અન-વસ્થા [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૬૫: અનવસ્થા એક પ્રકારનો તર્કદોષ છે કારણ કે તેથી અમુક તર્કપ્રતિજ્ઞા ઓટી પાડી શકાય છે. ઘણીવાર કેમ સમાજના હિતનું કામ કરાવવા માટે કોઈને એ કામ કર-

Rehearsal

૧૭૫

Representative

વાનું કહીએ એટલે એ કહે કે કોઈ બીજો કરશે એટલે હું કરીશ. આ પણ અનવસ્થા છે.

Rehearsal, અભ્યાસપ્રયોગ [ન. ભો.]

સ્મ. જુ. ૩૦૫: ગ્રાન્ટ મેડિકલ કોલેજના ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓએ રમણભાઈનું 'રાઈનો પર્વત' નાટક ભજવવાનું ધાર્યું. નવિન દરેક r. (અભ્યાસપ્રયોગ) માં જતા લાગ્યો.

Relative, ૨. સાપેક્ષ [મ.ર. શિ. ઇ.]

૨. સવિકલ્પ [ન. ભો.]

અવતરણા માટે જુઓ Absolute.

The theory of relative motion, અપેક્ષાવાદ, સાપેક્ષગતિવાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૮૦: છેલ્લાં ચારપાંચ વર્ષમાં ભૌતિકશાસ્ત્રમાં એક નવા વાદની વા નવીન પ્રક્રિયાની ચર્ચા ચાલી રહી છે. આ વાદ 'અપેક્ષાવાદ' વા 'સાપેક્ષગતિવાદ' ને નામે પ્રચલિત થયો છે.

Relativity, ૧. ઉપાધિત-ત્વ [પ્રે. ભ.]

સુદર્શન, ૧૭, ૯: ઈરાનમાં એક કહેવત છે કે સમયને યોગ્ય ભાષામાં શબ્દ હોય છે અને ભાષાના દરેક શબ્દને યોગ્ય સમય પણ હોય છે. જ્ઞાનની, કર્તવ્યની, જીવનની ઉપાધિ-તન્ત્રતા (r.) નું મહાસત્ય એ કહેવતમાં છે.

૨. અનુબદ્ધત્વ, સાપેક્ષત્વ [કે. હ. અ. નો.]

Doctrine of relativity, અપેક્ષાવાદ, સાપેક્ષપ્રક્રિયા [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૮૫: આ નવીન 'સાપેક્ષપ્રક્રિયા' વા 'અપેક્ષાવાદ' થી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કુદરતી સંભવો, જેવા કે પ્રકાશના પ્રસરણનો વેગ, એમાં ગતિના એક વ્યૂહમાંથી અન્ય વ્યૂહમાં વિચરનારની દૃષ્ટિમાં ભેદ માલુમ પડતો નથી, દષ્ટાંત તરીકે પૃથ્વીની સૂર્યની આસપાસની ગતિના ઉત્તરોત્તર બદલાતા જતા વેગની ગતિમાં ધસડાતા જતા મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં પ્રકાશના સંચરણનો વા પ્રસરણનો ભેદ માલુમ પડતો નથી, તેનું કારણ એ છે કે દેશ અને કાળ વેગની અપેક્ષાએ બદલાતા રહે છે.

Renaissance—renascence, ૧.

પ્રયોગકાળ [ખ. ક.]

લિ. ચ. પ્રવેશક: યુરોપના મધ્યકાળ (the middle Ages) માં એ કલ્પના ઘગભગ ભૂલી જવાયલી, તે પાછી ઇ. સ. ના તેરમા ચૌદમા સૈકામાં શરૂ થયલા પ્રબોધ—કાલ (the Renascence) ને નામે ઓળખાતા મહાન વિચારપરિવર્તને અંગે લક્ષમાં આવી.

૨. પુનરુજ્જીવન [ક. પ્રા.]

જુ. શા. ૪૭, ૬૯: ખ્રિસ્તમાં ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્થપાયો ત્યારે, નોર્મન લોકો ઇંગ્લાંડ જત્યા ત્યારે, તેમ જ સોળમા સૈકામાં વિદ્યાનું પુનરુજ્જીવન થયું ત્યારે અંગ્રેજી ભાષામાં ઘણા લેટિન શબ્દો દાખલ થયા અને વિદ્યાને ઘગતા નવા શબ્દો લેટિન અને ગ્રીક ભાષામાંથી બનાવવામાં આવે છે.

૩. પુનર્જીવન [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, આશિન, ૧૩૮: એશિયાની કે પૂર્વખંડ (orient) ની કળા અને જીવન-ભાવનામાં જે કંઈ અવનવું રહસ્ય છે, જે મેળવતાં યુરોપ અને આખી જનતા પુનર્જીવન (r.) પામશે, તેની માતૃભૂમિ હિંદ જ છે.

૪. પુનર્જીવિત, પુનરુત્થાન [દ. બા.]

Respresentation, (abstraction)

ભાવના [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૬: “લોહું ઉખાવાહક છે” એમ કહેવામાં પણ આપણા મનમાં લોહાની જે ભાવના (સામાન્ય) હોય તેને ઉખાવાહકની ભાવના (સામાન્ય) સાથે ચોંટાળે છીએ.

૨. ઉપપાદન, પ્રતિરૂપજ્ઞાન [હ. દા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭]

Representative, ભાવનામિશ્ર

[મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮: હજી થકી જે પ્રાથમિક ક્રિયાઓ—શરોચાપારાદિ થાય છે તે સાદી અને બાહ્ય જ હોય છે, કેમકે તે તો ઇન્દ્રિય-સન્નિકર્ષથી થતા આધાતના પ્રત્યાધાતરૂપે જ પ્રવર્તે છે, તે પછીની જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની ક્રિયાઓ બને છે તે વધારે શુદ્ધિ અને ભાવનામિશ્ર (કેમકે અમુક માર્ગ લેવો, અમુક

Repression

૧૭૬

Responsible

નિર્ણય કરવો ઇત્યાદિ તેમાં બળે છે) હોય છે.

Representative development, ભાવવિકાસ [મ. ન. સદર]

Repression, (Psycho-ana.) નિયંત્રણ, દમન [ભૂ. ગો.]

Self-repression, આત્મનિયમન [દ. બા.]

દ. મૂ. ૧૯૩૧, ફ્રેયુઆરી, ૩૩૩: બાળપણ-
ને (S. r.) આત્મનિયમનમાં ગયું હોય,
(moody child) ધૂની બાળકની દશા હોય,
અને છતાં જીવનના બધા રસો ભગ્યત હોય તો
બાળપણ યાદ રહે એમાં નવાઈ નથી.

Reproduction ૧. અનુભાવન [પ્રા. વિ]

૨. પુનરુત્પાદન. પુનરુત્પત્તિ, ઉપ-
સ્થાપન, ઉપસ્થાન [કે. હ. અ. નો.]

Reproductive, પુનરુત્પાદક [કે. હ. સદર]

Republic, ૧. પ્રજાશાહી, પ્રજારાજ્ય, લોકશાહી [મ. હ.]

સ. મ. (૧) ૪૫ : નેપોલિયન ત્રીજો—
નેપોલિયન બોનાપાર્ટનો ભત્રીજો. ફ્રાન્સના
સને ૧૮૪૬ ના બીજા રાજ્યવિપ્લવ પછી
એને એના દેશવટામાંથી પ્રજાશાહીનો પ્રેસિ-
ડેન્ટ બનાવવામાં આવ્યો. (૨) ૧૦૫ : જોમન
પ્રજારાજ્યથી માંડીને તે આજ સુધી ઈંગ્લંડના
જેવો, ચોખ્ખો દેખાઈ આવતી નિર્ભેજ રાજ્ય-
પ્રકરણી વૃત્તિવાળો સમાજ બીજો કોઈ નથી
થયો. (૩) ૯ : અમેરિકા લો. લોકશાહીના એ
જભરા પ્રયોગને હાલ ધડીએ કાળપ લગાડ-
નાર રાજકીય અનીતિમાં પડેલા અમેરિકનની
કલ્પના પણ પોતાના દેશના વિસ્તાર અને
સાધનોથી ભગ્યત થયેલી જણાયો.

૨. પ્રજાતંત્ર [દ. બા.]

Repulsion, પ્રતિકર્ષણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૩૮ : જે સમીપ હોય તેનાથી,
આકર્ષણ કે પ્રતિકર્ષણ ઉભય પરવે, જે દૂર
હોય તેના કરતાં વધારે અસર થાય છે.

Research institute, ૧. શોધનશાળા
[અં. સા.]

ભા. લે. ૧૦૭: બાળમરણ વાસ્તે એક
શોધનશાળા કાઢી છે.

૨. શોધસંસ્થા [દ. બા.]

કા. લે. ૧૧૫૨: અર્વાચીન વિદ્યાપીઠો
(University) શાસ્ત્રીય શોધસંસ્થાઓ (R.
ii.) તથા પુરાતન કાળનાં સ્થળો સંબંધી
માહિતી આપવી.

Reserved, ૧. સ્વકીય [ઉ. કે.]

વ. ૧૭, ૨૮૯: સર્વ કાર્યપ્રપંચને : જે
ભાગમાં વહેંચી નાંખી એક વિભાગનું નામ
“ સ્વકીય (R.) ” અને બીજાનું નામ “ સ્વ-
રાજ્યનિષ્ઠ ” (Transferred). રાખવું.

૨. સ્વાધીન [હિં. હિં.]

વ. ૧૭, ૫૧૦: ‘ સ્વાધીન ’ (R.) અને
સોંપેલાં, (Transferred,) વિષયની વહેંચણી-
માં સરકારે જોઈએ તે કરતાં ઘણા વધારે
વિષયો ‘સ્વાધીન’ રાખ્યા છે.

૩. સ્વહસ્તક [હિં. હિં.]

વ. ૧૩૬: પ્રાન્તિક રાજ્યવહીવટ પણ
સંધળો સ્વરાજ્યના ધોરણ પર સ્થાપતાં એના
જે વિભાગ પાડવા-એક ભાગ ‘સ્વહસ્તક’
(R.) એટલે કે સરકારના પોતાના નીમેલા
અધિકારીઓના હાથમાં રાખવાના એવા વિષય-
નો, અને બીજો વિભાગ ‘સોંપેલાં’ (Tra-
nsferred) અર્થાત્ પ્રજાની સત્તામાં સોંપવા-
ના વિષયનો.

૪. અદક્ત [ચં. ન.]

Residential, એકાશ્રમી [જ. ભ.]

થોડાંક છુટાં કુલ ૯૧: એકરથ અને એકા-
શ્રમી (રેસિડેન્સીયલ) વિદ્યાપીઠનો આદર્શ
ઉત્કૃષ્ટ, મનોહર અને સચેતન છે.

Resistance, પ્રતિરોધ [મ. ન. ચે. શા. ૫૮૭].

Resonance, અનુનાદ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૧૩૪.

Responsible, ૧. જવાબદાર, જોખમ-દાર [ન. ભ.]

ઇ. ઇ. (૧) ૩૨૭: આ રિવાજફેરથી
પાર્લિમેન્ટની સત્તામાં પણ અપૂર્વ વધારો
થઈ ગયો; અને વખત જતાં પરિણામ એ
આજુબું કે મંત્રીઓ નામના જ રાજના સેવક
પણ વસ્તુતઃ તે પાર્લિમેન્ટને જ જવાબદાર
(r.) થઈ રહ્યા. (૨) ૩૫૬: હવે પછીના

Retention

૧૭૭

Revolution

જ્યોત ૧ લો અને જ્યોત ૨ નો એ બે રાજ થયા તે પણ બહુધા એવા જ હોવાથી ઈશ્વારમાં એવા દરતર પડી ગયા કે ખરે રાજ્ય તો જોખમદાર (r.) પ્રધાનોવડે જ ચાલવું જોઈએ અને બને ત્યાં સુધી રાજ્યે તેમના કામમાં વચ્ચે પડવું નહિ.

૨. લોકમતાધીન, લોકાધીન, પ્રજા-ધીન [ખ. ક.]

જુઓ Constitution.

Retention, અવધારણુ, ગ્રહણ [કે. હ. અ. નો.]

Retentiveness, ૧. ધારણશક્તિ, રમરણ [મ. ન. એ. શા.]

૨. ધારણ, રમૃતિ [હ. દા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮]

૩. ગ્રાહક શક્તિ [પ્રા. વિ.]

Retina, નેત્રદર્પણુ, પૂતળી, દર્કફલક [કે. હ. અ. નો.]

Retired, ૧. નિવૃત્ત [ગો. મા.]

ન. જ. ૭૨: આ ઉદાર મનના ગૃહસ્થોમાંથી શેક સોરાખજી નહેર કામકાજમાંથી નિવૃત્ત (R.) થયા છે.

૨. વાનપ્રસ્થ [ક. પ્રા.]

ગુજરાતી ભાષાનું મધ્ય વ્યાકરણ.

Retrospect, પ્રત્યાવલોક [કે. ઘ.]

જ. શા. ૧, ૨૬૦-૧: આમ યોગના બે માર્ગો પતંગદિએ સ્વીકારેલા જણાય છે તેમાં પહેલું સ્થાન એમણે અભ્યાસ-વૈરાગ્ય યોગને આપેલું છે; કારણ, એ યોગની શાસ્ત્રીયપદ્ધતિ છે. પ્રણિધાનયોગનુંયે અતે કળ એક જ આવે, પણ બે વચ્ચે એક ભેદ રહે. અભ્યાસયોગી પોતે શું સાધે છે, શું મેળવે છે અને ક્યાં છે એ જાણે છે. એ જ કરે છે તે જ્ઞાનપૂર્વક કરે છે. પ્રણિધાનયોગીને સાધનકાળે એવી સ્પષ્ટ ભાજ નથી લાગતી. છેવટ સુધી પહેાંચ્યા પછી પાછળથી ભલે એ પ્રત્યાવલોક (r.) થી શોધી લે.

Retrospective, પશ્ચાદર્શી [હ. દા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮]

Revealed religion, ઈશ્વરપ્રકાશિત ધર્મ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૩૩: ક્રૈડરિક ઈશ્વરપ્રકાશિત ધર્મને માનતો નહોતો ને ધર્મ સંબંધી વ્યવસ્થાકાર્યને ખુલ્લી રીતે ચિકારતો.

૨, ઈશ્વરપ્રેરિત ધર્મ [મ. હ.]

સ. મ. આમુખ: જોન મોર્લી ઇંગ્લેન્ડનો એક મહાન સત્યશોધક હતો. તેના સ્વભાવમાં સાચી ધર્મવૃત્તિ ભરેલી હતી. પણ ઇદ્રિયાતીત વસ્તુ વિષે કશું જાણવાને મનુષ્ય અશક્ત છે, એ સિદ્ધાન્ત તેણે પોતાના અનુભવમાંથી તારવ્યો હતો. એટલે ઈશ્વરપ્રેરિત કોઈ ધર્મમાં તેને શ્રદ્ધા ન હતી.

Review, વાર્તિક પત્ર [મ. સ.]

ફા. ચ. ૨૩: મુંબઈ 'ત્રિમાસિક વાર્તિક પત્ર' માં (Bombay Quarterly Review) પણ ફાર્બસ સાહેબના લેખો આવતા.

Revolution, ૧. ૧. ક્રાન્તિ [હુરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ]

અંજાવાતે ધુમાળી અતલ વિતલ

સૌ એક આકાશ કીધું !

ઉલ્કાપાતે ધુમાળી તિમિર મિહિર

સૌ ઘેરી એ ઘોળી પીધું !

રાક્ષાધાતે ચલાવ્યું શર-વહનિ

—અરે લોહીનું સોત સીધું !

ઝાલ્યું સિંહાસને રે તુપસુકૃત પડ્યો !

ક્રાન્તિએ રાજ્ય લીધું !

—જેની સામે ઝઘડતાં આવા સિંહના પણ ચૂરેચૂર ઉડી જાય છે તે ક્રાન્તિનું વર્ણન છે.—

R. વ્યુત્ક્રાન્તિ માટે ક્રાન્તિ આજે છેક સામાન્ય થઈ ગયો છે, એ શબ્દને એ અર્થમાં પ્રથમ પહેલો વાપરનાર આ કવિ છે.—ખ. ક. : આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ, પ્રસ્થાન, ૧૦, ૧૮૫.

૨. સમુચ્છેદ [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૧૭ : ક્રેન્ટે કહેલું કે શિક્ષણમાં સમુદ્ધારનો નહોં પણ સમુચ્છેદનો વખત આવ્યો છે.

૩. વ્યુત્ક્રાન્તિ [ખ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૧૪, અંબાલાલભાઈનો ખીલે મુખ્ય સિદ્ધાન્ત એ હતો કે ખરી પ્રગતિ વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓના આગ્રહી નિખાલસ અને યુક્તિપૂર્વક મથનથી કુદરતી રીતે

Revolutionary

૧૭૬

Rhetoric

અને થોડા સમયે પાકતી સમુત્ક્રાંતિ (evolution) ના રૂપની જ હોઈ શકે. આપણી સત્તાની આટઆટલી સૂગ હતી તે પછી લોઈ ડેલ્હાહરીએ રાજ્યોને ખાલસા કર્યા અને તેઓ સુલતાની વ્યુત્ક્રાંતિ (r.) ના કાબલા તરીકે ગણાવતા.

૪. પરિવર્ત [આ. આ.]

છઠ્ઠી પરિવર્ત, ૭: અંદ્રુએ રાજકીય અને સામાજિક પરિવર્ત કર્યો તે વારે સાહિત્યની વાડી ખીલી રહી હતી.

૨. ૧. રાજ્યવિસ્તાર [ન. સ.]

૭. ૭. ૩૧૮: રાજ્યવિસ્તાર (R.) એ નામથી આ મોટા ફેરફાર ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસમાં ઓળખાય છે. ફુનિયામાં ઘણાં રાજ્ય ભયથી જઈ નવાં થયાં છે, પણ ઇંગ્લાંડનો આ રાજ્યવિસ્તાર અપૂર્વ છે.

૨. રાજ્યપરિવર્તન [મ. સ.]

અ. ૧૬૨: રાજ્યપરિવર્તન (R.) કરવું એ અતિ કઠિન કાર્ય છે.

૩. વ્યતિક્રમ [લોર્ડ એસ્ટરરીફ્ડનો પુત્ર પ્રતિ ઉપદેશ]

૨૧૬: ક્રાંતિમાં જે મહાન વ્યતિક્રમ (રેવોલ્યુશન) થયો તેમાં અધિકાર અને સ્થાનને માટેના કલહ લેશ પણ ન્યૂનતાને પામ્યા નથી.

૪. રાજ્યક્રાંતિ [કે. હ.]

મ. મુ. ૨૦: નાટકમાં લીધેલા બનાવની પૂર્વેની હકીકત છે ખૂનરેણી મુકત નથી. કોઈ દગાઈકાથી, કોઈ કાવતારાથી, કોઈ ઘેરામાં, કોઈ સંઘાતમાં એમ એક પછી એક નવે નંદેનો ઘાણ નીકળી જાય છે, પણ તે તો રાજ્યક્રાંતિ અને વિગ્રહમાં બધે એ બનનારા બનાવો છે.

૫. વિસ્તાર [ક. મા.]

કે. લે. ૧, ૧૮૭: ૧૭૮૬ માં ક્રાંતિમાં થયેલા મહા વિસ્તાર ધર્મશુભ્યોની સત્તા તોડી ત્યારથી સુધરેલા સમાજોનું ચુરુપદ સાહિત્ય-કોના હાથમાં આવ્યું.

Revolutionary, ઉચ્છેદક [અ. ક.]

લિ. ૧૭૧: જે પદશાસ્ત્રી રૂઢિશાસ્ત્રી રૂઢિ-રક્ષક અને સંગીતના ચરમા દ્વારા જ કવિતાને

બેનારા, તે અનેકથા ઉચ્છેદક (r.) લાગે એવી નવી રચનાનું તત્ત્વ શોધવા અને જાણવા ઉચ્છેદ છે, એવો બનાવ અતિ વિરલ જ હોઈ શકે.

Rhetoric, ૧. વાચાલંકારશાસ્ત્ર

[ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૨૨: રાજ્યના ઉત્કર્ષ પેરી-કિલસની સાથે શોભતા મહાનનોમાં આનેક-સાગોરાસ (તત્ત્વજ્ઞાનીને પેરીકિલસનો ગુરુ) ફીડિયાસ (શિષ્યશાસ્ત્રીને પેરીકિલસનો મિત્ર) આસપાસિયા (વાચાલંકારશાસ્ત્ર જાણનારીને પેરીકિલસને સુંદર વક્તા કરનારીને પછવાડેથી તેની જી થયેલી) અને સોફિ-ટિસ એ મુખ્ય હતા.

૨. વાકપાટવ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦: માંડલિક સંસર્ગની અસરો-માંની કેટલીક સહેતુક હોય છે અને કેટલીક નિર્હેતુક હોય છે. સહેતુક અસરના અંગમાં જ શિક્ષણવ્યાપારને આડંબર, વાકપાટવના પ્રયોગ, નીતિ, ધર્મ, આદિના આદેશ, અધિકાર નય (કાયદા) આદિનાં સંબંધન, ઇત્યાદિનો સમાવેશ થાય છે.

૩. વાકસાહિત્ય [ર. મ.]

વ. ૬, ૫૦૪: એરિસ્ટોટલે R. (વાક-સાહિત્ય) ની વ્યાખ્યા એમ આપી છે કે- “the faculty of discerning in every case the available means of persuasion.”

૪. વક્તૃત્વકલા [ઇ. ક.]

સ. ૧૬, ૧૫૬: એરિસ્ટોટલે રચેલી વક્તૃત્વકલા (r.) વગેરે અનેક પુસ્તકોનું જ્ઞાન લેને આપવામાં આવ્યું હતું.

૫. કાવ્યશાસ્ત્ર [દ. આ. કા. લે. ૧]

૬. ઉક્તિવિલાસ [ર. મ.]

બુ. પ્ર. ૫૮, ૨૭૨: ઉક્તિવિલાસ (r.) ના નિયમો વ્યાકરણને અનુસરી અને અર્થને સાચવી તથા અર્થને ખાતર ભાષાને શોભાવી ભાષાનું સામાર્થ્ય વધારે છે.

૭. વાકશાસ્ત્ર [રં. હ.]

સા. ૮, ૮૬: કવિતા એટલે જે આત્માનો ઉચ્ચ સંવાદમય ઉદ્ગાર-આત્મિક આનંદની

Rhetoric

૧૭૮

Rhyme

અત્યંત મંજુલતાભરી ભાષા, એ હોય તો આ R. (વાકશાસ્ત્ર) નાં સર્વ લક્ષણ સમગ્રતાથી ખતાવતાં વાક્યોને કવિતા કહેનાર મનુષ્ય શોધ્યો. પણ નહીં જડે.

૮. વાગ્મિતા [આ. બા.]

વ. ૨૨, ૪૫: પશ્ચિમની સાહિત્યમીમાંસામાં Poetry અને Rhetoric કવિતા અને વાગ્મિતા વચ્ચે જે ભેદ પાડવામાં આવે છે તે ઓછો પણ સાચો છે.

૮ વાગ્વૈભવ [બ. ક.]

ગુણસુન્દરી, ૧૯૨૫, હિસેમ્બર, ૨૬૮: ગ્રે. મા. ત્રિ. વાક્યરચનામાં, વાગ્વૈભવ (r. હૅટરિક) ને ખેલવવામાં, અને રસમિશ્રણ, રસાનુપૂર્વ આદિમાં પાશ્ચાત્ય રસિકતાને વળગ્યા છે.

૧૦ વાણીછંદ [બ. ક.]

અભળનું ૧૯૨૭ મે, તા. ૨૨, પૃ. ૧૨: એમની સંગીતેતર કૃતિઓમાં અમને એમના “ચિત્રદર્શનો” માંની જ કેટલીક ઉત્તમ લાગે છે. અગર જોકે તેમાં જે કદપનાપ્રભાવ કે “નરી સરલતા” હોવાં જોઈએ ત્યાં એમને રોમે રોમે વ્યાપી ગયેલો વાણીછંદ (હૅટરિક r., ઉચ્ચ અને નીચ બંને પ્રકારનો) જ્યાં ત્યાં આવીને સુચ્ચિભંગ કર્યા વગર રહેતો નથી.

૧૧. વાક્ષ્ટા [બ. ક.]

આ. ક. સ. ૧૫-૬ હૅટરિક સાથે નીચ બે જાતનું તેમ પોએટિકડિક્શન પણ વખાણવા લાયક નિર્દેશ થાય બંને જાતનું હોય. પ્હેલી જાતને કવિતાચિત્ર પદાવલી કહું છું. બીજી જાતને કવિતાભાસી પદાવલી. પ્હેલી જાતના હૅટરિકને વાક્ષ્ટા અને વાગ્વૈભવ કહું છું, બીજી જાતને વાગ્ડંબર; બંનેના મનમાન્યા ઉદાહરણો રા. રા. નહાનાલાલની કૃતિઓમાંથી મળી રહેશે.

૨. (in a bad sense) વાગ્ડંબર [બ. ક.]

દિ. ૬૮: R. (હૅટરિક) બે જાતનું: ઉદાત્ત (noble) તે વાગ્વૈભવ, ને ભાષણ—લખાણ આદિમાં થાય રચણે ભૂષણરૂપ; અને ઉત્તરણ (mean), તે વાગ્ડંબર, તે જ્યાં હોય ત્યાં દૂષણ.

Rhyme, ૧. અનુપ્રાસ [અજ્ઞાત-પાછળથી બ. ક.]

દિ. ૩૪: વળી અનુપ્રાસ એટલે આપણમાં દરેક પંક્તિભેડના અત્યાકરનો સંવાદ; અંગ્રેજીમાં કડી ચાર પંક્તિની હોય એમાં જે અનુપ્રાસ (r.) ની રચના વિવિધ તરેહની હોય; અને વધારે લાંબી કડીઓમાં અનુપ્રાસની સુંદર કિનાર—વેલના જેવી ગુંથણી હોય છે. નિયમિત બાંધાની ગુંથણી તેમ અનિયમિત પણ.

૨. અન્યાનુપ્રાસ [ન. લા.]

૩. પ્રાસ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૩૭: Rhyme નો બરોબર અર્થ ખતાવે એવો શબ્દ સંસ્કૃતમાં નથી. ગુજરાતીમાં એ માટે ‘અનુપ્રાસ’ શબ્દ વપરાય છે. અને એ શબ્દનો એ અર્થ જાનભાષામાંથી આવેલો છે, પરંતુ, સંસ્કૃતમાં અનુપ્રાસનો અર્થ જુદો જ થાય છે; જુદા સ્વર છતાં એનો એ અંગન ફરી આવે તેને અલંકારશાસ્ત્રમાં અનુપ્રાસ કહે છે. તેથી સાહિત્યચર્ચામાં આથી બીજા અર્થમાં એ શબ્દ વાપર્યાથી ગરબડ થવાનો સંભવ રહે છે. એના એ શબ્દ કે વર્ણ ફરીને આવે તે માટે સંસ્કૃતમાં ‘યમક’ શબ્દ છે ખરો, પણ આકૃત ભાષાઓનો ‘અનુપ્રાસ’ તે જ ‘યમક’ નથી. ‘સમરના મરનારની સદ્ગતિ’ (‘પૃથુરાજરાસ’) એ યમક કહેવાય, પણ આકૃત અનુપ્રાસ ન કહેવાય. યમક માટે ‘મરના’ વર્ણસંઘાત બે વાર એનો એ ફરી આવવો જોઈએ. (આકૃત) અનુપ્રાસ માટે ‘રના’ પછી ‘મના’ આવે તો પણ ચાલે, અને વળી એ અનુપ્રાસ માટે તો એ બે મળતા શબ્દો જુદી જુદી લીંટીઓમાં આવવા જોઈએ. અને દરેક એક એક લીંટીને છોડે જ આવવો જોઈએ. દરેક લીંટીનો ઉપાંત્ય અંગન અને છેલ્લા બે સ્વરો એના એ આવે અને એવાં બન્ને લીંટીનાં ભેડકાં થાય, એવો જે આકૃત અનુપ્રાસનો અર્થ તે ‘યમક’થી ઉદ્દિષ્ટ થતો નથી. યમકમાં એના એ આવતા શબ્દ એક જ લીંટીમાં આવે તો પણ ચાલે, અને લીંટીના અંતરમાં, મધ્યમાં કે અંતમાં તે આવી શકે, સંસ્કૃત ‘અનુપ્રાસ’માં પણ એના

Rhythm

૧૮૦

Romance

એ આવતા બ્યંજનો બે જુદી લીંટીઓમાં અને લીંટીઓને છેડે આવે એ આવશ્યક નથી, તે માટે, Rhyme માટે 'પ્રાસ' શબ્દ પસંદ કર્યો છે. તે અર્થમાં એ શબ્દ બ્યંજ દ્વારા વપરાતો આવે છે અને સ્ફૂટમાં આ શબ્દાલંકારો સંબંધે તેનો ખાસ અર્થ થતો નથી. તેથી જૂલ થાય એમ નથી. તે છતાં વધારે યોગ્ય શબ્દ યોજવામાં આવે તો તેનો સ્વીકાર કરવાને હરકત નથી. 'અન્યત્ર ચમક' ચાલે પણ તે જરા લાંબો છે. સંપૂર્ણ સંતોષકારક નથી. નર્મદાશંકરે પોતાના અલંકારપ્રવેશમાં આ અર્થમાં 'અન્યાનુપ્રાસ' શબ્દ વાપર્યો છે પણ તે માટે કશો આધાર નથી. 'સરખા સ્વર અથવા સરખા બ્યંજન...નું સ્થાપન' એ અનુપ્રાસની નર્મદાશંકરે આપેલી વ્યાખ્યા જ ખોટી છે. સ્વરનું વૈષમ્ય હોય, સ્વર જુદા હોય, તે છતાં વર્ણના સામ્યથી અનુપ્રાસ બને છે.

૪. ચમક, અન્યત્ર ચમક [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, (૧) ૧૬૦: વર્ણસંગિત-એટલે વર્ણાનુપ્રાસ (અક્ષરસંગાઈ) અથવા પદલાલિત્ય, તથા ચમક (r.) જેને સામાન્ય રીતે પ્રાસ કહે છે તે. (૨) ૧૫૧: એ એક-તાનતા તોડવા માટે છન્દની રચના ચરણ બદલીને, યતિનાં સ્થાન નિર્માને, અન્યત્ર ચમક (r.) ને સ્થાન આપીને, ભિન્નતાનો અંશ દાખલ કરે છે.

Rhythm, શબ્દનૃત્ય [ન. ભો.]

વ. ૩, ૨૧૪: શબ્દનૃત્ય-R., ગદ્યમાં તેમ જ પદ્યમાં આવતું. વ. ૧૬, ૨૧૮ પણ જુઓ.

૨. વાણીનું ડોલન [નહા. દ.]

ઈ. કુ. ૧, ૪: વાણીનું ડોલન—R., દેહની સુન્દરતાની પેઠે, હૃદયના ધબકારાની પેઠે, કવિતાનું સહજન્ય છે.

૩. લય [હિં. જ.]

સંગીતમંજરી, ૧૨: તેમનો મુખ્ય આશ્રય અંગ્રેજીમાં જેને R. રિથમ-કહે છે, તેના ઉપર છે. ગુજરાતી વાંચનમાં આવાં રિથમ 'લય'નો અર્થ તાલાવ છે એમ તો કોઈ કહી શકશે નહિ.

૪. ડોલન [મન. હરિ.]

વ. ૧૬, ૧૧૩: પદ્યમાં ડોલન (r.) નો મુખ્ય આધાર ચરણાંગની ઘટના પર હોવાથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અદલાબદલીથી કવિ ડોલનવૈચિત્ર્ય આણી શકે છે.

૫. લયબન્ધ [ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૭૩૦: એટલે લય-લયબન્ધ એ r. માટે યોગ્ય જ શબ્દ લાગશે.

૬. લયપ્રવાહ [ખ. ક.]

આ. ક. સ. ૧૯૩: મધુર શબ્દના બે અર્થ:—(૧) ઉપર પ્રમાણે સંગીતમય (musical); (૨) અક્ષરમેળ પદ્યરચના વડે લયમય, લયવાણુ (rhythmical). આ લયપ્રવાહ (r.) સાથે સાથે પણ તાલરચના હોય. તથાપિ કવિતા=લયરચના, એ વ્યાખ્યામાં તાલરચનાના લક્ષણને સામેલ રાખવું આવશ્યક નથી. પ્લેન્ક વર્સ, અર્થાનુસારી લયપ્રવાહ, પદ્ય હોવો જોઈએ, અને તાલબદ્ધ નાથે હોય, બદલે ના જ હોય.

૭. તાલ, વીચિન્યાયરૂપ [દ. બા.]

Rhythmical ૧. લયવાહી [ખ. ક.]

કો. ૧, ૩, ૩૮.]

૨. સંવાદી [કે. હ.]

ખીજ પરિપદ્, "પદ્યરચનાના પ્રકાર" ૪૪.

૩. વીચિરૂપ, તાલબદ્ધ [દ. બા.]

Romance, ૧. ૧. ગાથા [નંદશંકર તુળશંકર, કરણધેલો, પ્રસ્તાવના.]

૨. અદ્ભુત કથા [છગનલાલ હરિ-લાલ પંડ્યા]

કાદંબરી, પ્રસ્તાવના, ૩૭: સાહિત્યની આ અદ્ભુતકથા (R.) રૂપી શાખાના અભ્યાસની થોડી ઘણી આવશ્યકતા છે ખરી.

૩. કદપનાત્મક વીરકથા [રં. હ.]

ગુ. ૧૯૭૬ જ્યેષ્ઠ, ૨૦૬: વચને લીધે તેનું (સરાહ બર્નહાર્ટનું) લાલિત્ય અને તેની કળા કેટલેક અંશે ખંડિત થયાં છતાં જનસમાજ તેની ઉપર એટલી ને એટલી જ મોહિત હતી અને જાણે કોઈ કદપનાત્મક વીરકથા (R.) ની નાયિકા હોય એમ તેને પૂજતી.

Romance

૧૮૧

Romantic

૪. અદ્ભુત વાર્તા [ર. મ.]

છઠ્ઠી પરિષદ, ૧૭: હિંદુસ્તાનમાંથી જંગલો કપાઇ ગયાં છે, પ્રાંતો વચ્ચેનાં યુદ્ધ બંધ થઈ ગયાં છે, પગરસ્તાની લાંબી મુસાફરીઓ અને વણઝારાની પોઠો નાબૂદ થઇ છે, તેથી અદ્ભુત વાર્તાઓના પ્રસંગ રહ્યા નથી. તેમ જ સાહસ ખાતર અભણ સમુદ્રની સફર કરવાને પ્રભને ટેવ બંધાઈ નથી, અને, એ રીતે પણ જીવનવ્યવહારમાં અદ્ભુતતાના અંશ આણી શકાય તેમ નથી. પણ, પ્રભનું હૃદય પ્રબળ ભાવનાઓથી ધબકારા મારી રહ્યું છે. રેલવેથી, ટપાલથી અને વર્તમાનપત્રોથી આખા હિંદુસ્તાનમાં એક નગર પેઠે સંકલ્પોની આપ લે થાય છે, પ્રેમના અને ચારિત્ર્યપ્રભાવના અનેક અવસર ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં નવલકથાની અસાધારણ મોહકતા દર્શાવવા માટે બેઠાં છે તેટલા પ્રસંગ મળે તેમ છે.

૫. અદ્ભુત કૃતિ [બ. ક.]

જુઓ Idealistic.

૨. ૧. રસિક ઉદાત્તભાવના, ઉચ્ચ રસિકતા [ગા. બા.]

વ. ૨૦, ૧૭૧: Romance શબ્દમાં જે ઊંડો અને સંકીર્ણ અર્થ ભરેલો છે તેનું ગુજરાતીમાં એક શબ્દમાં, પ્રકટીકરણ કરવું કઠણ છે. રસિક ઉદાત્ત ભાવના એ શબ્દો અનિર્વાહી મૂકે છે. વ્દાત્ત = વત્ + આ + વા નો ભૂત-કૃદન્ત, આતિ જે વૃત્તિ આપણને આપણા સ્વત્વબિન્દુમાંથી બહાર ખેંચી લઇ જાય, આત્મવિલોપન કરી અન્યમાં સમર્પણ કરે, ત્યેમાં રસિકતાનો અંશ ભળે, તે ભાવના Romance માં આવે છે. દ્વંકમાં હેને ઉચ્ચ રસિકતા કહીશું.

૨. ઉડાન [ગા. બા.]

વ. ૨૦, ૪૦૬

When I behold upon the night's
starred face
Huge cloudy symbols of a high
romance.

ઉચ્ચ અદ્ભુત અનુપમ ઉડાન
તણાં કંઈ ઝાંખા ભય નિશાન
નિરખી તારકમય રજનીમુખે

(રા. નરસિંહરાવે 'અનુપમ કો ગાન' એમ romance માટે શબ્દ આપી 'નૂપુર-ચંકાર'ની ટીકામાં એ શબ્દયોજનાની બિનતા સ્વીકારી છે. અહિં 'ઉડાન' શબ્દ મૂકીને એ બિનતા પૂરવાનો પ્રયત્ન થાય છે; પૂર્ણ સાધ્ય નથી.)

૩. અદ્ભુતતા [સૌ. લીલાવતી]

રેખાચિત્રો અને બીજા લેખો, ૧૧: ઘણાને મન નિર્જીવ લાગે એવી વસ્તુઓમાં એ (કાકાસાહેબ) અદ્ભુતતા (r.) પરખે છે અને અર્પે છે.

Romantic, કૌતુકભરેલી વિચિત્રતા-મય [ર. મ.]

વ. ૮, ૧૯૨: આપણા સંસારજીવનમાં R. (કૌતુકભરેલી વિચિત્રતામય) અંશ ઓછા છે.

૨. રંગપ્રધાન, અદ્ભુતરસાત્મક [અ. ક.]

મ. કા. ઉપોદ્ધાત, ૧૪: અદ્ભુત જીવનના અભિલાષ રસિકતાથી જ ભરેલા હોય છે તો આ કવિનું ઉછરતું બાળહૃદય અદ્ભુતરસાત્મક (r.) હોય કે બને, તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

૩. વીરકંપનાત્મક [રં. હ.]

ગુ. ૧૯૭૬, વૈશાખ ૧૪૧: ડેવીડ અને ઈઝીસના સમકાલીન અને તેમની પ્રશાંત પરિશુદ્ધ કળાની સામે સજ્જ ક્રુન્ડો કરનારા ક્રાન્સના વીરકંપનાત્મક (r.) ચિત્રકારોની કૃતિઓનો પણ એક ખંડ હુવ્રમાં છે.

૪. અદ્ભુતસુંદર [ર. ક.]

યુ. ૧૯૮૦, માગશર, ૨૧૮: દયારામને અક્ષરહેલ કોણ નથી પૂજવું? એ સૂચ દેહની નાગરિકતા, રસિકતા અને વિલાસ શતમુખ વખાણાયાં અને નિંદાયાં ! રમવા સરખા ચાણોદ કરનારીના કાંઠે અને નર્મદાજના ધીરગંભીર પુણ્ય નીરમાં એ રંગીલા કવિ-હંસના વિહાર, સમય જતાં અદ્ભુતસુંદર (R.) બનતા જાય છે.

૫. જીવનપદ્ધિવિત [ન્હા. દ.]

૬. મસ્ત, રંગદર્શી [વિ. ક.]

૭. ઉલ્લાસી [આ. બા.]

૮. આનંદલક્ષી [ક. મા.]

૯. રંગભોગી [બ. ક.]

Romantic

૧૮૨

Romanticism

માંહી નહિ આપેલાં અવતરણો માટે જુઓ Classical.

૧૦. કૌતુકપ્રિય [વિ. મ.]

કો. ૩, ૧, ૧-૩; સોષવપ્રિય અને કૌતુકપ્રિય (અનુક્રમે Classical અને Romantic) Chivalry ની પેઠે આ બે શબ્દોના પણ મૂળનો સઘળી કળાસમેત પૂરો અર્થ વહનારા પર્યાયો ગુજરાતીમાં યોજવા મુશ્કેલ છે. કારણ એ છે કે એ શબ્દોના સંકેત ધીમે ધીમે વિકસતો ગયેલો, એટલે એ આખી ઐતિહાસિક વિકાસપરંપરાને પરાભાષાના કોઈ એક જ શબ્દમાં સમાવવી અશક્ય છે. Romantic જે ઉપરથી બન્યો તે Romance શબ્દનો મૂળ અર્થ લેટિનમાંથી પ્રાકૃત થયેલી ઇટાલિયન, ફ્રેંચ આદિ પ્રાકૃત ભાષાઓ એવો હોતો. પછી એવી પ્રાકૃત ભાષામાં લખેલું પુસ્તક એવો અર્થ થયો. આવાં પુસ્તકોમાં મેળેલો લાગે વીર પુરુષોનાં પરાક્રમો વર્ણવાતાં તે ઉપરથી Romanceનો ભૂતકાલીન શૌર્યકથા એવો અર્થ નીકળ્યો. આ શૌર્યકથાઓમાં કલ્પનાનો ઘોડો પૂરપાટ દોડતો અને અત્યુક્તિનો પાર ન રહેતો. એટલે પાછળથી Romanceમાંથી બનેલા વિશેષણ Romantic નો કલ્પિત, તરંગી, અત્યુક્તિપૂર્ણ એવો અર્થ સમજાયો અને એ સર્વના સરવાળે દિલ ઉરકેરનાર કલ્પના સળગાવનાર એવો આજનો અર્થ રૂઢ થયો. Classical ના જૂના અર્થ બે હતા: (૧) ઉત્તમવર્ગીય, શિષ્ટ, જે આજે પણ ચાલુ છે; અને (૨) લેટિન, ગ્રીકઆદિ પુરાતની ભાષાઓ વિશેષ. આ ભાષાઓના સાહિત્ય સાથે મધ્યકાલીન Romanceસાહિત્યની તુલના કરતાં પ્રાચીન સાહિત્ય સંયમી, સ્વસ્થ, રૂપપ્રધાન જણાયું એટલે Classical નો એ આધુનિક અર્થ પ્રચલિત થયો. (De Maar's History of Modern English Romanticism, Vol. I. pp. 1-15) હવે આ શબ્દોના આ બંધા જુદા જુદા અર્થો અથવા એ અર્થોના સંયોગને પરિણામે આવેલો એક અર્થ આપણી ભાષાના એક જ શબ્દમાં પૂરવો અધરો પડે એ સ્વભાવિક જ છે. આથી જ રા. ખબરદાર વગેરેના પ્રયોગોથી સતોષ થયો નથી અને આ નવા પર્યાયો

યોજવા પડ્યા છે. Classicalમાં Romantic ના જેટલી અર્થસંકીર્ણતા રહેલી નથી, તેથી એને માટે વપરાયેલા “રૂપપ્રધાન” “સ્વસ્થ” અને “સંયમી” એ ત્રણે પર્યાયોથી મૂળનું ભાવગ્રહણ સ્પષ્ટ રીતે થાય છે, પણ Romantic ને બદલે “રંગપ્રધાન” “મસ્ત” કે “ઉલ્લાસી” એકે બરાબર નથી લાગતો. આમાંથી રા. ખબરદારને “રંગપ્રધાન” તો ચાલે જ કેવી રીતે? રંગ સદા રૂપની સાથે સંયુક્ત જ હોય, એટલે Romantic શબ્દનો રૂપથી ભિન્નતા બતાવવાનો મુખ્ય મુદ્દો તો એમાં માર્યો જાય છે. Romanticismની અંગ્રેજી સ્વર્ણમાં Colour શબ્દ વારંવાર વપરાય છે ખરો, પણ picturesqueની પેઠે એ Colourનો પણ ભાવ એના સીધા સાદા પર્યાયથી ગુજરાતીમાં કદી ન દર્શાવી શકાય. રા. ખુવનો “ઉલ્લાસી” ખીજી રીતે સૂચક હોવા છતાં Romanticismનાં રહસ્યો પરત્વે એનાં અર્થ અને વ્યાપ્તિ પરત્વે-એથી કંઈક ભ્રમ થવાનો સંભવ છે. કેમકે Romanticism માં કંઈક અને વિષાદની ઘાટી છાયા ધણીવાર નજરે પડે છે (જુઓ Maar, Vol. I) તે “ઉલ્લાસી” સાથે સંગત થઈ શકે નહિ. રા. વિજયરાયનો “મસ્ત” “આ બંને કરતાં વધુ નિર્દોષ છે, પણ એની વ્યંજના આપણી ભાષામાં કંઈક બગડી ગઈ છે, અને એ વિકૃતિનો અધ્યાસ (association) Romanticismના રસિક હૃદય ભાવોના વિચાર આગળ ખૂંચ્યા વગર રહેતો નથી. એટલે ખાસ જુદી યોજના કરવી પડી છે. એ નવી યોજનાના આધારભૂત શબ્દો નીચે આપ્યા છે:—

The classic character in art consists in the addition of restraint and flawlessness to beauty. The essential element of the romantic spirit is curiosity joined to a love of beauty (De Maar, Vol. I. p. 12.)

Romanticism, ૧. રંગદષ્ટિ [વિ. ક.]

૨. જીવનનો ઉલ્લાસ, આનંદ

[આ. બા.]

Routine

૧૮૩

Sceptic

૩. કૌતુકપ્રેમ [વિ. મ.]

કૌ. ૩,૧. ગોવર્ધનરામ એકંદરે કૌતુકપ્રિય વિધાયક છે, છતાં એમના વિધાનમાં કલાને એમણે નેટલે અંશે યોગ્ય કે જ્ઞાન કે બીજા કરાના હેતુની દારી બનાવી છે તેટલે અંશે તો એમની પ્રકૃતિમાં કૌતુકપ્રેમની સાથે ભળેલો છતાં એની તળે દબાઈ રહેલો સાહિત્યપ્રેમ જ પૂરી નીકળેલો.

બાકીનાં અવતરણો માટે Classicism જુઓ.

Routine, નિત્યકર્મ [મ. ન.]

ચે. શા. પદ્ય: આપણાં નિત્યકર્મ પણ અમુક પદ્ધતિ અનુસાર નેટલાં સુઘવસ્થિત થાય છે તેના પ્રમાણમાં તેમની પૂર્વે અમુક આગ્રહ હોય છે.

S

Sabbath, ૧. વિશ્રામવાર [આ. બા.]

ધ. વ. ૨૦૫: વિશ્રામવાર માણસ માટે કર્યો છે, માણસને વિશ્રામવાર માટે કર્યો નથી.

Sadism, (Psycho-ana.) પરપીડન-પ્રિયતા, પરપરિતાપપ્રિયતા [ભૂ. ગો.]

Sanguine, (Temperament) તરલ, [કે. હ. અ. નો.]

Sash, (Arch.) ગળ [ગ. વિ.]

Satire, ૧. કરાક્ષકથન [ર. મ.]

હા. મં. ૭૫: હાસ્યરસની કૃતિનો એક પ્રકાર એવો છે કે તેમાં ઉપહાસ સાથે આક્ષેપનો અંશ હોય છે; મૂર્ખતા, દુર્ગુણ, દુરાચાર, વગેરે દોષને હાસ્યમય રૂપે ચિતરી તે ઉપર તેમાં પ્રહાર કરેલા હોય છે, એવી કૃતિમાં અમુક નમુનાનાં માણસો, અમુક રીત રીવાજો અથવા અમુક કૃત્યો એવી વકોક્તિથી વર્ણવેલાં હોય છે કે તે હસવા સરખાં છે એવું ભાન થાય છે. તે ઉપરાંત તે અનિષ્ટ છે એવી પ્રતીતિ થાય છે. આવી રચનાને ઇંગ્લેન્ડમાં satire કહે છે, અને, આપણી ભાષામાં તેને 'કરાક્ષકથન' કહીએ તો ચાલે.

૨. સાક્ષેપિકા [મણિલાલ નારણજી તંત્રી]

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય, ૪૨: કૌતુક-મયત્વ એ નવલકથા, નાટક અને સાક્ષેપિકા (S.) ત્રણેનો અંતર્ગત અને પરિણામક ભાવ છે.

૩. કરાક્ષસાહિત્ય [ન. ભો.]

પાંચમી પરિષદ, ૩૯: કેટલાક વિભાગના સાહિત્યની વસ્તુતઃ બિનતા જ છે તે હવે જોઈએ.

Satire કરાક્ષસાહિત્ય તો છે જ નહિં એમ કહીએ તો ચાલે.

૪. અન્યોક્તિ [ખ. ક.]

જુઓ Gallantry.

૬. કરાક્ષીટીકા [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૨૧: અલબત્ત રાની બિલાડાની નિસર્ગ સેવનારી ફિલસુફી જાણી હશે; અને આ સરલ, અદ્ય શબ્દોમાં સમાયલી કરાક્ષીટીકા (S.)ને માનવબળિ પાત્ર હશે...

૬. શુદ્ધકરકાક્ષકથન [વિ. ક.]

જુઓ Invective.

૭. કરાક્ષ [કે. ધ.]

જુઓ Humour.

૮. ઉપહાસ, વાગ્બાણ [દ. બા.]

Scale, ૧. ૧. સ્વરમંડળ [ન. ભો.]

સ્મ. મુ. ૨૫૪: Would you have music ! Then listen to the Falls. The scale is infinite and God the organist. હમારે સંગીત જોઈશે ? તો આ જળધોધનું શ્રવણ કરો; હેતું સ્વરમંડળ અનન્ત છે; પ્રભુ એ મહાવાદ્યનો વગાડનારો છે.

૨. શ્રેણી [કે. હ. અ. નો.]

૨. માપપટ્ટી [ગ. વિ.]

Scale-drawing, સપ્રમાણ નકશો [શુ. વિ. વિ. ૮૩]

Sceptic, ૧. શંકાવાદી [બો. જ.]

જુઓ. Realist.

૨. સર્વશંકી [મ. હ.]

જુઓ. Rationalist.

Sceptical

૧૮૪

Science**Sceptical, સંશયવાદી [અ. ક.]**

ની. શા. ૬ : કેટલાક એવા તત્ત્વવાદો છે કે તેમાં આપણા જ્ઞાનમાત્રની સત્યતા લૂછી પાડવામાં આવે છે ને શાસ્ત્ર કે વિજ્ઞાનનાં સ્થપાયલાં સત્યોને માનસિક ભ્રમણાઓ અથવા તેા કલ્પનાઓ તરીકે ઉતારી પાડવામાં આવે છે. પણ વ્યવહારની રીતે જોતાં એવા વિચારો પદાર્થવિજ્ઞાનોના વિવેચન કરવાની પદ્ધતિ પર નહિ જોવી અસર કરે છે; ખૂદ તેવી સંશયવાદી (સ્કેપ્ટિકલ) કે ઉચ્છેદક ફિલસુફી ધરાવનારાને હાથે પણ તેમ થતું નથી.

Scepticism, ૧. સંશયવાદ [અ. ક.]

ની. શા. ૧૪૮ : સંશયવાદ-ને વિચાર-પદ્ધતિ મુજબ જ્ઞાનના સંબંધમાં માણસ શંકાળુ થાય જણી શકે તે સ્વીકારનાર વાદ.

૨. સંશયશીલતા [દ. આ.]**Scholar, ૧. પંડિત [આ. બા.]**

સુ. ગ. પ્રવેશક, ૧૬ : રા. મણિલાલનો ઉદ્દેશ પંડિત (S.) માં અપવાનો નહિ પણ ઉપદેશક (Teacher) થઈ ગુર્જર જનમંડળના આચાર-વિચાર ઉપર અસર કરવાનો હોતો,

૨. વિદ્વાન, વિદ્યોપાસક [દ. આ.]**Scholarship, ૧ ગ્રંથવિશારદતા**

[નહા. દ.]

સ. ૨૯, ૭૬૨ : ગોવર્ધનભાઈની S. ગ્રંથ-વિશારદતા સરસ્વતીચંદ્રમાં થે ઠામઠામ છલકાઈ જાય છે.

૨. ૧. પાંડિત્યવેતન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૧, ૨૧૩ : ધણીક પરીક્ષાઓમાં અને ધણાક નિબંધો લખી પારિતોષિકો (છનામો) પાંડિત્યવેતનો (સ્કૉલરશીપ) ચંદ્રક (ચાંદ) વગેરે તેણે મેળવ્યાં હતાં.

૨. છાત્રવૃત્તિ, વિદ્યાર્થીવેતન [મ. સુ.]

ગો. આ. ૨૪૯ : ઉપરાજ-વાઇસરાય-હાર્ડ નાર્થશુકે આરંભમાં લોકપ્રિય હાર્ડ કૅમ્બ્રિજના જેવો ઉદાર સ્વભાવ અને કુલીન વિચાર દર્શાવ્યા હતા તેવું સ્મરણ રાખવા તેઓના નામની (સ્કૉલરશીપ)-છાત્રવૃત્તિ વા વિદ્યાર્થીવેતન ખુ.

નવાબ સાહેબે સ્થાપીને વિદ્યાર્થીઓને આશ્રય આપવા ઠરાવ્યું.

૩. વિદ્યાકલોત્તેજનવૃત્તિ [મ. સુ.]

હ. આ. ૭૪ : અહુણ પછુ વિદ્યાશાળા, પુસ્તકશાળા, ઔષધઉપચારશાળા, વિદ્યાકલોત્તેજનવૃત્તિ (દ.) આદિ થાય છે, એ પણ ધર્મવિચારમૂલક છે.

૪. શિષ્યવૃત્તિ [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૪૮૪ : ગમે તેટલી શિષ્યવૃત્તિઓ મેળવી હોય તેને હું થોડામાં થોડી ધાર્મિક ઉચ્ચતાના પ્રમાણમાં પણ છેક નિર્માલ્ય ગણું છું.

૫. વિદ્યાવેતન [ન. ભો.]**૬. વિદ્યાર્થીવૃત્તિ [નહા. દ.]**

ચિ. દ. ૫૫ : શ્રીશિક્ષણના સદ્ગુણને પરિણમે શ્રીશિક્ષણના ઉત્તેજન કાળે S. વિદ્યાર્થીવૃત્તિ સ્થાપેલ છે.

૭. વિદ્યાવૃત્તિ [દ. આ.]**School, ૧. શાળા [ન. લ.]**

ન. ગ્રં. ૨, ૨૨૯ : હાલ આપણા પ્રાંતમાં કવિતાની જે ત્રણચાર શાળાઓ (S.) ચાલે છે તેમાં કોની જોડે આ કાવ્ય સંબંધ ધરાવે છે તેવું કાંઈક નિરાકરણ આ વિવેચનમાં થતું જ નેહાયે. એ આખું કાવ્ય ધ્યાન ફાળેને વાંચતાં અમારો એવો નિશ્ચય થાય છે કે એ દલપતશાળાનું તો નથી જ.

૨. ચરણ [૨. વા.]

વ. ૬, ૨૧૦ : સરસ્વતીચંદ્ર ઉપર લીટન અને તેના ચરણ (S.) ના લેખકોની અસર છે.

૩. સંપ્રદાય [નહા. દ.]

સા. મં. ૧૬૬ : વીરજી, રત્નેશ્વર, વલ્લભ-દ્વારકાદાસ પ્રિય શિષ્યો હતા. વિધવિધ રસનાં કાવ્યો રચવા શિષ્યોને સોંપાતાં; અનેક કાવ્યો રચાય, વંચાય, ચર્ચાય ને પ્રચાર કરાવાય. પણ -પણ એ પ્રેમાનન્દનો સંપ્રદાય હતો, પ્રેમાનન્દની શારદાપીઠ—University ન હતી.

૪. કલ્પમ, પક્ષ, મત [દ. આ.]**Science, ૧. સૃષ્ટિજ્ઞાન, સૃષ્ટિવિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [૨. મ.]**

Sculptor

૧૮૫

Self

ક. સા. (૧) પ: મોકાલે તો એટલે સુધી કહે છે કે જેમ પ્રજના આચારવિચારમાં સુધારો થતો જાય તેમ તેની કવિતા ઉતરતી પદ્ધતિની થતી જાય એવો નિયમ છે. સૃષ્ટિ-જ્ઞાન (ક.) આગળ ધણું થોડું હતું અને હાલ ધણું વધારે છે. પણ સંગીતશાસ્ત્ર, ચિત્રકળા, કે શિલ્પવિદ્યાના જ્ઞાનમાં તેમ નથી એવો તેનો અભિપ્રાય છે. (૨) પ: તે કહેતો કે ખરે-ખરો વિરોધ ગદ્ય અને કવિતા વચ્ચે નથી પણ કવિતા અને સૃષ્ટિવિજ્ઞાન (ક.) વચ્ચે છે. (૩) ૨૬૪: કોલેરિજ કહે છે કે 'કવિતા ખરી રીતે વિરોધી છે' તે ગદ્યની નહિ, પણ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રની.

૨. શાસ્ત્ર [મ. ન.]

ના. પ્ર. ૧૦: જે મહાવૃત્તિ—પ્રેમ-ના અભાવે અનેક જાતનાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રબલ કરવા ઉપર સર્વથા લક્ષ હોતું જોઈએ. ને તેની સાથે જ શાસ્ત્રનું (ક.) જ્ઞાન એવું આપતું કે જેથી કરીને ઉછરતી સ્ત્રીઓ પોતાનાં સર્વ કર્તવ્યમાં સુખથી પ્રવૃત્તિ કરી શકે.

૩. વિદ્યા [ક. પ્રા. ગુ. શા. ૪૫, ૩૧૪]

૪. વિજ્ઞાન [અજ્ઞાત]

Sculptor, મૂર્તિકાર [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, ફાગણ, ૧૦૩: જાણીતા મૂર્તિકાર (S. ૨૬૯૫૨) શા. શા. મહાત્મેને શિવાજી-સ્મારકનું અતિકાય બાવલું સર્જવાનું કામ સોંપાયું છે.

Sculpture, ૧. શિલ્પ [મ. ન.]

જુઓ Fine art.

૨. મૂર્તિવિધાન [ર. વા.]

નવજીવન અને સત્ય. ૧, ૪૬૩: રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ રાષ્ટ્રીય મૂર્તિવિધાન (ક.) રાષ્ટ્રીય કળાઓ અને રાષ્ટ્રીય કીડાવિનોદને ઉત્તેજન આપવા પ્રત્યે આન્ધ્રનો ધર્મ છે.

૩. તક્ષણ [બ. ક.]

સ. ૨૬, ૭૫૧: શરીરરચનાના વિજ્ઞાન (anatomical knowledge) વગર તક્ષણ (ક.) નથી, આકૃતિઓ રેખાઓ ઉપર પ્રભુત્વ વિના ચિત્રકળા નથી.

૪. મૂર્તિકળા [બ. ક.]

જુઓ Decorative art.

Secular, ૧. સંસારી [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૩૦૭: હાલ સાધારણ લોકોની કેળવણી પણ કેવળ સંસારી જ (ક.) હોવાથી ઘણાં નુકસાન થાય છે એમ જોઈ કેટલાક સમજી માણસો ધર્મયુક્ત (religious) કેળવણીની વાંચીના કરવા લાગ્યા છે.

૨. ઐહિક [ચં. ન.]

સ. ૨૦, ૪૫૩: હાલનું શિક્ષણ કેવળ ઐહિક છે અને તેથી સંપૂર્ણ મનુષ્યત્વ વિકસાવવા અસમર્થ છે.

૩. લૌકિક [બ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૫૨: સરકારે તો સર્વ ધર્મનું એક સરખું પાલન કરવાની રાજધિ-રાજની મહા નીતિ સ્વીકારી છે, અને તેને દૃઢતાથી વળગીને સરકારી કેળવણીને તમામ અંગમાં લૌકિક (ક.) રચી છે.

૪. વ્યાવહારિક [દ. બા.]

Secularism, ઐહિકતા [વ. બા.]

જુઓ Individualism.

Seer, ૧. દ્રષ્ટા [બન્ધુસમાજ]

વ. ૬, ૧૬૭: ભારતીયોને મહોટામાં મહોટો દ્રષ્ટા (ક.) પુત્ર, 'પાંચાલી'ના સુખને માટે અહોરાત્ર ચિન્તામય જીવન ગાળતો સહ-દેવ જણાવે છે: આજ જે વિચાર માત્ર તર્ક તરંગ ભાસે છે તે આવતી કાલે મૂર્તિમાન થશે એવી આશા પણ રાખી શકાય.

૨. ઋષિ, કવિ [દ. બા.]

Self, આત્મા [અજ્ઞાત]

Self-assertion, સ્વપ્રતિપાદન

[સૌ. શારદા સુમંત મહેતા]

બુ. પ્ર. ૬૪, ૩૫૦: તેને લીધે સ્વમાન અને s.a. (સ્વપ્રતિપાદન)ની લાગણીનું પુનરજીવન થઈ શક્યું છે.

Self-centred, આત્મપર્યાપ્ત

[કિ. ઘ.]

સાબરમતી, ૧૯૮૩, હેમન્ટ, ૧૩૪, સત્વશુદ્ધિ એટલે માણસાઈ ભર્યું જીવન; જે જીવનમાં આપણી ભાવનાઓનો અને બુદ્ધિનો વિકાસ

Self

૧૮૬

Self

એવી રીતે થયો હોય કે આપણું જીવન આપણા પોતાનામાં જ સમાયેલું આત્મપર્યાપ્ત (S. C.) જ ન હોય, સ્વસુખને જ શોધનારે ન હોય...

Self-conscious ૧. સાક્ષિપ્રત્યક્ષ, સાક્ષિભાસ્ય [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૩૬].

૨. આત્મભાની [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૬૩: કદા એ જીવનનો આવિર્ભાવ છે અને જીવન ન્યાં સુધી S. C. આત્મભાની યાને પોતાનું મુખ જેવું ન થાય ત્યાં સુધી કળા પ્રકટતી નથી.

Self-consciousness, ૧. આત્મ-ભાન [ગો. મા.—કાં. છ.]

શ્રી. ગો. ૧૫૭: આત્મશ્રદ્ધા તે અહંકાર કે મિથ્યાભિમાન નહિ, પણ, જોવર્ધનરામના શબ્દોમાં આત્મભાન. (S.-C.) નું જ પરિણામ હોય છે.

૨. સ્વસંવિત [આ. બા.]

૩. અસ્મિતા [બ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૨૮, ૧૮૬૨ થી માંડીને દશ પંદર વર્ષ સુધી થતારા ઝેન્યુએટોમાં પોતાની સરસાઈની અસ્મિતા (S. C.) હોય, એ પણ કુદરતી છે.

૪. આત્મચૈતન્ય [હસમનરાવ કેપૂર-રામ મહેતા]

યુ. ૧૯૭૬, માહ, ૪૮૪: આત્મચૈતન્ય (S. C.) કે જે માત્ર મનુષ્યમાં જ મળી આવે છે. પશુઓ હીલચાલ કરે છે, કંઈ વિચાર કરી શકે છે, પરંતુ ‘હુ’ નો ભાવ તેઓમાં માલુમ પડતો નથી. ‘હુ’ નો ભાવ તો માત્ર મનુષ્યમાં જ જણાય છે.

૫. સ્વસંવેદી ચેતના [પ્રા. ત્રિ.]

વીણા, ૧૯૨૭, ૧૮૪: જીવનવ્યાપારોનું પ્રેરક બળ ચેતનામાંથી મળે છે કે કેમ એ પ્રશ્ન પણ ત્યાં ભાગ્યે જ ચર્ચામાં આવે છે અને જે સામાન્ય ચેતનાને સ્થાન ન હોય તો સ્વસંવેદી ચેતના (S. C. Subconsciousness) unconsciousness આંતરિક કે અર્ધ-ચેતના, નોચેતના વગેરેને તો એમાં સ્થાન હોઈ જ ન શકે એ સ્વાભાવિક છે.

૬. આત્મસંવેદન [ન. ભો.]

અ. ક. ૨૫૦: (૧) પણ એથી ઉલટું, એ નટને એમ લાગે કે પ્રેક્ષકવર્ગ મહારી સાથે સંલગ્ન નથી તો નટનામાં આત્મસંવેદન સ્ફુરે છે. અને એ કશું કરી શકતો નથી. (૨) પોતાને અન્ય કોઈ ધારીને બુલે છે એમ જ્ઞાન થાય તો આત્મસંવેદન ઉત્પન્ન થઈ કૃત્રિમતા ફલિત થાય છે.

૭. અહુમસ્મિતા [બ. ક.]

આ. ક. સ. ૯૨: કવિપ્રાણિની વિચિત્રતા તેની અહુમસ્મિતા (S. C. સેલ્ફકોન્સાયસનેસ)ને લીધે જ નથી, જે લોકોત્તર પ્રેમ (ન્યાય; સત્ય વફાદારી; આદિ સર્વ પ્રેમહીરકના જ બુદ્ધાબુદ્ધા પાસા છે) તે માગે છે અને બદલામાં જતે દેવાને તૈયાર છે તે આ દુન્યવી અવહારમાં તો સ્વપ્ને સાંપડવાનો નહીં, એ પણ કવિપ્રાણિની વિચિત્રતાનું હાર્દ છે.

૮. આત્મસંવિદ્ [કે. હ. અ. નો.]

Self-condemnation, આત્મ-વિડંબના [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૨૫: અ, બ ને કાંઈક હાનિ ઊપજાવે છે; પણ પોતાને જ અનુકરણનું શીલ બંધાયું છે તેથી બ ને જે દુઃખ થાય તે પોતાને પણ થાય છે. જેને હાનિ થઈ છે તેને સ્થાને તે પોતાને મૂકે છે અને ત્યાંથી એ ઊપજવનાર જે પોતાની જાત તેના ઉપર જુએ છે અને નીતિવૃત્તિન્ય કોઈ અથવા આત્મ-વિડંબનાપૂર્વક જુએ છે.

Self-conservation, આત્મ-પ્રપોષણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૫૬: પોતા ઉપર પ્રીતિ, પોતે અને પોતાનાં કાર્યાદિને સારાં ગણવાની રુચિ એ તો સાહુલિક હોય છે, અને આત્મપ્રપોષણ સાથે તેનો સંબંધ છે.

Self-contained ૧. સ્વપર્યાપ્ત [આ. બા.]

૨. સ્વયંસંપૂર્ણ [દ. બા.]

Self-control, સ્વસંયમ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૯૬: સ્વસંયમ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે વિકસિત ઈચ્છા અમુક સમયે સ્વવિરુદ્ધ એવા વેગમાત્રનો પરાભવ કરી તેમને યોગ્ય મર્યાદામાં રાખી શકે એવી શક્તિ.

Self

૧૮૭

Self

Self-denial, સ્વાર્થનિષેધ [ન.]

ભો. ખાનગી નોંધપોથી]

Self-determination, ૧.

આત્મનિર્ણય [ચં ન.]

વ. ૧૭, ૧૧૪: અંગ્રેજ વર્તમાનપત્રો વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચાયા સિવાય ભાગ્યે રહ્યું હશે કે એક નવીન શબ્દપ્રયોગ હાલમાં વિશેષ પ્રચલિત બનતો જાય છે. તે શબ્દપ્રયોગ આ છે: The Right of Self-determination આત્મનિર્ણયનો અધિકાર.

૨. સ્વયંનિર્ણય [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૩૪: સામાન્યને યુગ પલટાઈને આજ સ્વયંનિર્ણય—(S. D.) ના યુગની આજ વર્તો રહેલી દેખાય છે.

Self-determinism આત્મનિર્ણયતા

[અ. ક.]

ની. શા. ૧૨૫: નૈતિક ફરજમાં માનવા માટે જે આવશ્યક છે જ તે એ છે કે મારું ચારિત્ર્ય મારાં કર્મોનું ખરું કારણ ગણાવવું જોઈએ, પ્રવૃત્તિસ્વાતંત્ર્યના આ (પ્રમાણેના) મતને આપણે આત્મનિર્ણયિત પ્રવૃત્તિમાં માનનાર વાદ તરીકે ઓળખી શકીએ (આત્મનિર્ણયિતતા-સંદ્ધિ ડિટર્મિનિઝમ-તરીકે ઓળખી શકીએ.)

Self-effacement, આત્મવિલોપન

[ન. ભો. વ.]

Self-esteem, અહંતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૫૭: જેમ પોતા વિષે અન્ય જનોએ કરેલી વાર્તાથી બાળકને પોતા ઉપર વિચાર કરવાનું થઈ આવે છે, તેમ અન્યે કરેલી સ્તુતિથી “ હું કાંઈક છું ” એવી અહંતાની વૃત્તિ પણ પોષાય છે.

Self-evident, સ્વસિદ્ધ [મ. ન.]

ચે. શા. આવાં સ્વસિદ્ધ સત્યોનું મૂળ નિદાન શોધવાની તાર્કિક ચર્ચામાં ઊતર્યા વિના એટલું તો કહી શકાય કે પાકી વયે સહજ રૂપે જણાતા આવા નિર્ણયોમાંના ઘણાક, પ્રથમે તો કોઈ પ્રકારના અનુમાન દ્વારા જ થાય છે.

૨. સ્વતંત્રિસિદ્ધ [દ. બા.]

Self-government, ૧. સ્વરાજ્ય

[દાઃભાઈ નવરોજી]

૩. સ્વયંશાસન [દ. બા.]

Self-importance, આત્મમહિમા

[ન. ભો.]

વ. ૨૭, ૮૮; પ્રમાણુમાન (sense of proportion), આત્મમહિમા (s. i.) નો અભાવ એ મૂળ પાત્ર તરફ સહાનુભૂતિ (sympathy) અને માનવલક્ષણ અને જીવન-સ્ત્રોતનો સૂક્ષ્મ દર્શનથી અભ્યાસ; આ મુખ્ય સામગ્રી જેને લક્ષ્ય હોય તે હાસ્યરસની રમત રમી સકે છે.

Self-love, ૧. આત્મપ્રિયતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૫૬: બાળપણની એક ઘણામાં ઘણી ઉપયોગી વૃત્તિ સ્તુતિપ્રિયતાની છે, ખીજાંના અભિપ્રાય, ખીજાંની સ્તુતિ, તેથી સંતોષ માનવાની વૃત્તિ છે તે છે. આ વૃત્તિ આત્મેતર અથવા પારમાર્થિક વૃત્તિ નથી, જ્યારે બાળકને અન્યની સ્તુતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પોતાનો જ વિચાર આવે છે. આમ જોતાં આ વૃત્તિ આત્મપ્રિયતા અથવા આત્મગુણ-નુવાદનું રૂપાંતર છે

૨. પોતાસ્નેહ [મ. ર.]

૩. અહંપ્રેમ, સ્વયંદાસ્ય, અહં-

કામના [દ. બા.]

પ્ર. ૧૧, (૨) ૨૬૦: S. L. માટે જૂન-રાત્રી શબ્દ કયો? પહેલે વિચારે શબ્દ સુઝે છે ‘આત્મરતિ’, પણ એ પવિત્ર શબ્દનો પવિત્ર ભાવ મારીને એને આવા અપવિત્ર ભાવ માટે વાપરવો એ બરાબર નથી. અને એ શબ્દનો દુરુપયોગ કરવો જ હોય તો એને પોતાનો કરવા માટે અંગ્રેજ શબ્દ Auto-erotism ઉમેરવાર બેઠો જ છે એટલે ‘આત્મરતિ’ શબ્દ નહિ ચાલે. S. L. ને માટે આપણે ‘અહંપ્રેમ’ શબ્દ વાપરીએ, અને એ રોગ જેને વળગ્યો છે એને ‘અહંપ્રેમી’ કહીએ, અહંકામ કહીએ. ‘બુદ્ધગરજ’ની માફક ‘બુદ્ધ-આશક’ શબ્દ તૈયાર કરાય કે નહિ તે આપણે નથી જાણતા પણ એના જેવો શબ્દ જોઈએ છે ખરો.

સંસ્કૃતમાં વચન છે કે સ્વયંદાસાસ્તપસ્વિનઃ તપસ્વી લોક તપસ્થાના અહંકારમાં અત્યંત સ્વાર્થી, અહંકારી અને અહંપ્રેમી બને છે,

Self

૧૮૮

Semantics

એક રીતે દેહરખા પણ બની નય છે એટલે 'સ્વયંદાસ્ય' શબ્દ S.I. ને માટે વપરાય.

અહંપ્રેમ એ દોષ દુનિયામાં પહેલાં આટલો ન હતો. દહાડે દહાડે તે વધતો જોવામાં આવે છે. એ અસામાજિક વૃત્તિ છે. તે જેમ જેમ વધે તેમ તેમ સંસ્કૃતિનો નાશ થતો નય છે એમ નાણી લેવું. (૨) ૨૯૧: પણ જ્યારે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં આ અહંપ્રેમ, આ અહંકામતા ડોકિયું કરે છે ત્યારે એ ભારે ચિંતાનો વિષય છે.

૩. આત્મભક્તિ [દ. ખા.]

દ. મુ. ૧૯૩૧ ફેબ્રુઆરી, ૩૩૫ : ખાળકોમાં અભિમાન, હુંપણું, અને આત્મભક્તિ (S. I.) ખૂબ હોય છે.

Self-loving, અહંપ્રેમી, અહંકામ, અહંકામી [દ. ખા.]

પ્ર. ૧૧. ૨૬૦-૧: (૧) જુઓ ઉપર Self-love. (૨) વિભૂતિપૂર્ણના દિવસોમાં જો અહંકામી શિક્ષકના પરિચયમાં તેઓ આવે તો અહંકામીને સ્વભાવિક રીતે પોષણ મળે છે અને એ વિદ્યાર્થીઓને ચાહે છે.

Self-realisation, ૧. આત્મસિદ્ધિ [ચં. ન.]

ગુજરાતી: જ્યાં સુધી હિન્દનું રાજ્યતંત્ર હિન્દની પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના હસ્તમાં આવશે નહિ ત્યાં સુધી હિન્દની સર્વદેશીય અને સંપૂર્ણ આત્મસિદ્ધિ (S.R.) અશક્ય છે.

૨. સ્વરૂપાનુસંધાન, આત્માનુભવ

[ખ. ક.]

સા. જ. ટિપ્પણ, ૩૦૧: માત્ર પાશવ વાસનાઓને અધીન પામર જીવનમાંથી હંચે અહીં આત્માનુભવ વા સ્વરૂપાનુસંધાન (સેલ્ફરીઆઇલીઝેશન S. R.) સિદ્ધ કરવાનાં સાધન.

૩. આત્મસાક્ષાત્કાર [૨. વા.]

૨. ફ. ૨૯૩: સહવાસથી મંગળાને લાગ્યું કે મગનલાલમાં સારા સંસ્કારનાં બીજ છે. શક્તિ છે પણ ભાવના નથી. આખું જીવન જવલંત કરે એવો આદર્શ નથી. આદર્શના અભાવે આત્મસાક્ષાત્કાર (S. R.)ની તીવ્ર આકાંક્ષા નથી.

૪. સ્વરૂપસિદ્ધિ [આ. ખા.]

વ. ૨૨, ૧૬૨: એ ભાવાત્મક પદાર્થ તે હું નિર્વિવાદરૂપે યાને આપની સંમતિ કલ્પી લઈને, માની લઉં છું કે સ્વરૂપસિદ્ધિ.

૫. સાક્ષાત્કાર, આત્માનુભૂતિ

[દ. ખા.]

Self-regard, પોતા-સ્નેહ [મ. ૧.]

કાં.મા. ૩૫૮: આગલા એક કાગળમાં લખ્યું હતું, 'સ્વતંત્ર' શબ્દ સારો નથી, એમાં 'પોતાને-પોતાપણુને વશ કરવાનો અર્થ આવે, "અનધીન" વધારે સારો છે". અને તે પહેલાના એક કાગળમાં છે: "ધણાના સ્નેહો અશુદ્ધ અને અધોગામી છે...દુનિયાના સ્નેહમાં પોતાસ્નેહનું કેટલું બધું સામ્રાજ્ય છે. "પોતા-સ્નેહ" self-regard, self-love એ ફિલસુફીના નાણીતા પારિભાષિક સમાસનું શબ્દરૂપ: ગુજરાતી છે. "પોતાપણું" એટલે આ અર્થમાં egoism; હિંદુ ધર્મ અને ફિલસુફીની પારિભાષામાં આના પર્યાય અહંકાર, મમત્વ. મામ વગેરે નાણીતા છે; પોતાપણું; પોતાસ્નેહ આદિ આ અર્થમાં મલિનશંકર યોગે છે. સ્વાર્થ self-interest ના સામાન્ય અર્થમાં નહીં.

Self-sacrifice, ૧. સ્વાર્થસંન્યાસ

[ગા. મા.] સ. ચં. ૧.

૨. સ્વાર્પણ [મ. સ.]

અ. ૧૭૮, સ્વોપકારાર્થ સ્વાધ્યયની તથા તથા પરોપકારાર્થ સ્વાર્પણ (S.S.) ની મતિ-કૃતિ રાખવી.

૩. સ્વાર્થત્યાગ [અજ્ઞાત]

૪. આપભોગ, આત્મભોગ [અ-જ્ઞાત]

૫. આત્મઅભિદાન [ખ. ક.]

લિ. ૭૧: દુનિયા પોતાની મૂર્ખતામાં જોને આત્મઅભિદાન (S. C.) કહે છે, તે તો આત્માનો જોયો અને સાધુ વિનય અને ઉત્કર્ષ અને મોક્ષ છે.

૬. સ્વાર્થબલિ [ન. ભો. ખાનગી નોંધપોથી]

Semantics, અર્થસંક્રાંતિશાસ્ત્ર

[રાધરાય રંગીલદાસ માંકડ]

Seniority

૧૮૯

Sensationalism

કૌ. ૧૬૩૦ માર્ચ ૧૦૫: શબ્દના અર્થમાં ફેરફારોનું શાસ્ત્ર (S. અર્થસંક્રાન્તિશાસ્ત્ર) પણ આને ઠીક ખેડાય છે.

Seniority, વયોવૃદ્ધતા [ચં. ન. પ્રગતિ]

Sensation, ૧. ૧. પ્રત્યક્ષ [મ. ન.]

જીઓ Innervation અને Nervestimulation.

૨. ઇન્દ્રિયગોચર [હ. દવા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૦૮: જીવ સાંચર્યા પછી જે માતાના પેટના કોઈ ભાગ ઉપર દબાણ થાય, તો છાકરું હાલે છે, તે ઉપરથી સમજાય છે; કે તેનામાં લાગણી શરૂ થઈ છે. એ લાગણી ઇન્દ્રિયગોચર કહેવાય.

૩. સંસ્કારવેદના [આ. બા. વ. ૩, ૩૬૩]

૪. ઉપલબ્ધિ [વિ. ધ્રુ.]

વ. ૭, ૫૦૮: માનસિક સ્થિતિનું પ્રાયમિક લક્ષણ બાહ્યસંપર્કની ઉપલબ્ધિ (S.) એટલે લાગણી છે.

૫. ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, ઇન્દ્રિયસંસ્કાર, સંસ્કાર [હ. વ.]

મા. શા. ૧: આપણી પ્રત્યક્ષ આવેલી કોઈ પણ વસ્તુનું ઇન્દ્રિયો વડે જે જ્ઞાન થાય ત્યારે ઇમેજમાં ૮. કહે છે. ગુજરાતીમાં આ અર્થ સૂચવવા માટે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ અથવા ઇન્દ્રિય-સંસ્કાર અથવા એકલા પ્રત્યક્ષ કે સંસ્કાર શબ્દો વાપરીશું.

૬. વેદન, સ્ફુરણ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૧]

૭. ઇન્દ્રિયાવજ્ઞાન [ન. દે.]

જીઓ. Law of associations.

૮. નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન [ક. પ્રા.]

જીઓ Perception.

૯. સંવેદન [વિ. ક.]

જીઓ. Receptivity.

૧૦. ઇન્દ્રિયાવગ્રહ [પ્રા. વિ.]

૧૧. ગ્રહેવાપણું, વિષયપ્રત્યક્ષ [કે. હ.અ. નો.]

૧૨. વિષયગ્રહણ [દ.બા.]

૨. ૧. ધોંધલ [૨. મ.]

પહેલી પરિપદ ૧૦: કોલાહલ માટે અમારો ઉત્સાહ નથી પણ સાહિત્યની સેવા માટે અમારી ઉત્કંઠા છે. સાહિત્યના વિષયમાં ધોંધલ (S.) સર્વથા ત્યાજ્ય છે એ અમારી પ્રતીતિ છે.

After sensation, અનુગત પ્રત્યક્ષ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૧૧૨: સંઘર્ષ અથવા પ્રોત્સાહનના અભાવે, એટલે તે થઈને બંધ પડી જાય તે પછી પણ પ્રત્યક્ષ થોડી વાર રહે છે. એ પ્રત્યક્ષને અનુગત પ્રત્યક્ષ કહે છે.

૨. વાસનાજૂત પ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Complete sensation, સંયુક્ત પ્રત્યક્ષ [કે. હ. આ. નો.]

Mixed sensation, મિશ્ર પ્રત્યક્ષ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૧૧૧: જે પ્રત્યક્ષ ઉપર વિચાર કરતાં તેનું આગળ પૃથક્કરણ થઈ સ્વકલ્પ હોય તેને મિશ્ર પ્રત્યક્ષ અને બીજાને શુદ્ધ પ્રત્યક્ષ કહેવાં.

Muscular sensation, સ્નાયુ-પ્રત્યક્ષ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. સ્નાયુકૃત પ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Organic sensation, ૧. જીવન-વ્યાપારનાં પ્રત્યક્ષ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. સંસ્કરણ શારીરિક લાગણી [હ. દા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૯]

૩. આંતર-અંગકૃત પ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Simple sensation, ૧. શુદ્ધ પ્રત્યક્ષ [મ. ન.]

જીઓ Mixed sensation.

૨. કેવળપ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Sensational, કોલાહલબાજ [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૫: એ સુનશીની આખી સ્ફુલ્લ જ 'સેન્સેશનલ' (કોલાહલબાજ) છે.

Sensationalism, ૧, ઇન્દ્રિયવાદ [હ. વ.]

Sense

૧૮૦

Sense

મા. શા. ૯૦: એક મત પ્રમાણે મનનું અન્તર્નિરીક્ષણ કરતાં ઈન્દ્રિય કલ્પનામાં લાવી શકાય ત્હેવા સંકાન્તિવ્યાપારો દૃષ્ટિગોચર ન થવાથી આવા વ્યાપારોનું અસ્તિત્વ છે જ નહિ અને મનના જે કંઈ વ્યાપારો આપણને જણાય છે તે સર્વે એક બીજાની માનસિક નકલોના જ બનેલા હોય છે અને આ વ્યાપારો વચ્ચે જે કંઈ અંત સંબંધ હોય તે આપણે જાણી શકતા જ નથી. આ મતને ઇન્દ્રિયવાદ (s) નું નામ અપાયેલું છે.

૨ ઇન્દ્રિયજ્ઞાનવાદ [અ. ક.]

ની. શા. ૪૬, જે ફિલસુફી અનુભવવાદ (એમ્પિરિસિઝમ) કે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનવાદ (સેન્સેશનલિઝમ) વલણ ધરાવે છે—જેઓ જ્ઞાનમાત્રને અનુભવમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું દર્શાવે છે તે અનુભવ એટલે જેને મન વ્યાવહારિક રીતે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન એમ થાય છે—તે લોકોએ આપણા નૈતિક નિર્ણયોને કોઈ પ્રકારની લાગણી કે ભાવના તરીકે ગણવાને વલણ ધરાવ્યું હોય છે.

Sense,

Sense cell, ઉપલબ્ધિકણ [વિ. કુ.]

જીઓ Ganglionic cell.

Sense-centre, ઉપલબ્ધિમિન્દુ

[વિ. કુ.]

વ. ૭, પૃષ્ઠ: મગજમાં આ ઉપલબ્ધિઓ કાં તો તેમાં આવેલાં ઉપલબ્ધિમિન્દુઓ (s. cc.) ઉપર ખાસ ઉપલબ્ધિ તરીકે પ્રવર્તે છે અને કાં તો તે ઉપલબ્ધિ બીજા ચાંત્રિક પ્રદેશોમાં (motor regions) પાછી ધકેલાય છે ત્યાં જીદી જીદી ગતિમાં તે પ્રત્યુત્તર આપે છે.

Sense of beauty ૧, સૌન્દર્યવૃત્તિ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮૮: કેન્ટ કહે છે તેમ સૌન્દર્યવૃત્તિનો આનંદ વિશુદ્ધ હોવા માટે એટલું આવશ્યક છે તેમાં પ્રાપ્તિની આશા જેવું સ્વ-સંબંધ તત્ત્વ લેશ પણ જોઈએ નહીં.

૨. સૌન્દર્યેન્દ્રિય [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૩૫૪: સૌન્દર્ય-ભૌતિક તેમ જ આધ્યાત્મિક સૌન્દર્ય-ની છાપ મનુષ્ય ઉપર પડે છે તે છાપ લેવા માટે ઇન્દ્રિય વિશિષ્ટ

પ્રકારનું છે જેને s. o. b. (સૌન્દર્યેન્દ્રિય) નું નામ અપાય.

૩. લલિતભાવ, સૌન્દર્યદૃષ્ટિ

[દ. બા.]

Sense of humour,

જીઓ humour ના પેદામાં.

Sense of proportion ૧. ગુરુ

લાઘવની સમજણ [આ. બા.]

૨. પ્રમાણની સમજશક્તિ

[ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૩૧૩: હાસ્યરસની એ પરા-મર્શશક્તિનું જીવું બીજા પ્રમાણની સમજશક્તિ (s. p.) ઉપર આધાર રાખે છે.

૩. પ્રમાણબુદ્ધિ [અજ્ઞાત]

૪. તારતમ્ય [કિ. ધ.]

જી. શો. ૧, ૧૬: બીજી ધર્મની અસર આચરનાર કરતાં વધારે મોટા ક્ષેત્રને આપનારી હોવાથી એ ક્ષેત્રની વિશાળતા કઈ બાબતમાં કેટલી હોય ત્યાં સુધી યોગ્ય ગણાય તેનીયે મર્યાદા રહે છે. એ મર્યાદા ન સમજવાથી તારતમ્ય (s. o. p.) નો ભંગ થાય છે અને પરિણામે ધર્મ આચરનાર પોતે પંચ બની ન્તયછે.

૫. તારતમ્યભાવ, ઐચિત્ય [દ. બા.]

Sense of sin, પાપારિમતા [અ. ક.]

વિ. ૧૦૫: આ ભાવનાગ્રહણ જેટલું જામે, તેટલા પ્રમાણમાં માણસ જેવા ક્ષુદ્ર જન્મને અશાન્તિ અને કર્તવ્યચ્યુતિની પાપારિમતા (s. o. s.) વધારે ડાંગે, ડાંગ્યા જ કરે.

Sense organ, ૧. ઇન્દ્રિયસ્થાન

[મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૬: કોઈ ઇન્દ્રિયસ્થાનના સંધર્ષ થકી ઉત્પન્ન થતા અસુક પ્રકારના ચેતન-પરિવર્તનો સમૂહ તે ઇન્દ્રિય, એમ હવે કહી શકાય.

Sense perception, ઇન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૫: સામાન્ય જનસમૂહની માન્યતા પ્રમાણે કેટલાક તત્ત્વવિદો એમ માને છે કે, ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમાં બાહ્ય ભૌતિક પદાર્થો નિમિત્તભૂત છે.

Sensibility

૧૯૧

Sensuous**Sensibility, ૧. પ્રત્યક્ષયોગ્યતા**

[મ. ન.]

ચે. શા. ૨૨૫: શ્રવણેન્દ્રિયની આવી સંસ્કૃતતા સાથે સ્વસ્થચત્રમાંના સ્નાયુની પ્રત્યક્ષયોગ્યતા પણ ઉત્તમ પ્રકારની હોવી જોઈએ.

૨. વેદન [વિ. ૨.]

કો. ૧, ૩, ૧૧૧: Exceptional openness to emotional impressions એ અર્થની સ. વેદન તે નર્મદ મનુષ્ય અને નર્મદ કવિને પ્રથમ ગુણ. નર્મદથી નાનાલાલ સુધીના સાહિત્યકારોનું વિશિષ્ટ લક્ષણ વેદન સ.

૩. ભાવક્ષમતા [ન. ભો.]

અ. ક. ૧૫૩: નટમાં ભાવક્ષમતાના સાચા રણકા વિનાનો હૃદયવેધક વૃત્તાન્તનો અભિનય કોઈને પણ અસર નહિ કરી સકે.

General sensibility, અલૌકિક-સામાન્ય-પ્રત્યક્ષયોગ્યતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૫: પ્રથમ પ્રકારની પ્રત્યક્ષયોગ્યતાને સામાન્ય અને દ્વિતીય પ્રકારની તે વિશેષ પ્રત્યક્ષયોગ્યતા કહેવામાં આવે છે. વિશેષ પ્રત્યક્ષયોગ્યતાને લૌકિક પ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિયદ્વારે થયેલું પ્રત્યક્ષ એમ પણ કહે છે, અને સામાન્ય પ્રત્યક્ષને સાક્ષાત્ ઇન્દ્રિયદ્વારે નહીં પણ અન્યથા થયેલું અલૌકિક પ્રત્યક્ષ પણ કહે છે.

Particular Sensibility, લૌકિક-વિશેષ-પ્રત્યક્ષયોગ્યતા [મ. ન સદર]**Sensitive, ૧. પટુકરણ [બ. ક.]**

કો. ૨, ૧, ૧૨૭: સમાજના આચારવિચારમાં અને પટુકરણ (સ. સેન્સિટિવ) વ્યક્તિઓના હૃદયમાં જે અસંખ્યવિધ ઘડભાંગ, ગડમથલ અને આશનિરાશા હોય તે સર્વ કળાના સર્જક મુકુરમાંથી જોવામાં આવે.

૨. અર્થગ્રાહી, ગ્રહણપટુ, તેજદાર, વિષયગ્રાહી [કે. હ. અ. નોં.]**Sensitiveness, ૧. સૂક્ષ્મ પરામર્શ-શક્તિ [ન. ભો.]**

વ. ૧૮, ૩: આપણા સંગીતના ઉસ્તાદોની સ્વસ્થતાની ઘાગળી કેવી તીવ્ર હોય છે !

સ. - સૂક્ષ્મ પરામર્શશક્તિ કેવી કેશિકી હોય છે !

૨. અર્થગ્રાહિતા [કે. હ. અ. નોં.]**Sensorium, મસ્તિષ્ક, ચેતનાશય [હ. ડા.]**

કે. શા. ક. ૧, ૬૮: મગજના વચલા પ્રદેશમાં મસ્તિષ્ક અથવા નાનું મગજ છે, જેને આપણે ચેતનાશય કહીશું.

Sensory, મનોવહુ [ન. દે.]

જુઓ Motor.

Sensory, area, સંજ્ઞાપ્રદેશ [ખાલ.]

કૃષ્ણ અમરજી પાઠક]

પ્ર. ૧૧, ૪૩: મગજના જુદા જુદા પ્રદેશો, જેવો કે સંજ્ઞાપ્રદેશ (s. a.) ચેષ્ટાપ્રદેશ (meter area) તથા તેમને પરસ્પર જોડી દેતા સંયોજક તંતુઓ (Association fibres) તેને માન્ય છે.

Sensory motor, ૧. ઐન્દ્રિય કર્મ, ઇન્દ્રિયકૃત કર્મ, ઇન્દ્રિયપ્રેરિત કર્મ [કે. હ. અ. નોં.]**૨. સંવેદનાત્મક, પ્રેરણાત્મક [દ. ખાં.]****Sensual gratification, ઐન્દ્રિય પરિતોષ [મ. ન.]**

ચે. શા. ૫૩૪: ઇચ્છાનું આટલે સુધી જે પૃથક્કરણ કર્યું તેમાં “જેથી સુખ સંભવે તેની ભાવના ” સાથે ઇચ્છાને સંબંધ છે એવો જે પ્રાકૃત જોનોનો વિચાર છે તે જ સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. આ વાત ઘણે પ્રસંગે સત્ય પણ જણાય છે; ઐન્દ્રિય પરિતોષ શોધતાં, માંડલિક સંસારનું સુખ ઇચ્છતાં, કોઈ ઉત્તમ કલાકાર્યને વિલોકતાં, એ વાત સમજવામાં આવે છે.

Sensuous, ૧. ઇન્દ્રિયગમ્ય, વિષયગત [૨. મ.]

ક. સા. (૧) ૧૦૫: પૃથ્વીપરના વિષયોમાં ઇન્દ્રિયગમ્ય સુન્દરતાનો અનુભવ કરી ઉલ્લાસ પામવાની વૃત્તિ ભોળાનાથની કવિતામાં બહુ ઓછી છે. (૨) ૧૦૫: શ્રવણેન્દ્રિય સુખ અનુભવવાનો એમને વિશેષ અભિલાષ રહેતો, અને આ ઇન્દ્રિયગમ્ય સુન્દરતાની અભિરુચિએ

Sentiment

૧૯૨

Serf

એમના જીવનમાં તેમજ કવિતામાં એક વિશેષ-તા ઉત્પન્ન કરી છે. ભક્તિનિમગ્ન અને ધ્યાન-પરાયણ હૃદયનો સંગીતદ્વારા વિષયગત સૌન્દર્ય સાથે સંબંધ થયો.

૨. ઇન્દ્રિયગ્રાહી [અજ્ઞાત]

Sentiment, વાસના [બ. ક. ભા. લે. પ્રવેશક.]

૨. ભાવના [ર. મ.]

વ. ૨૩, ૧૩૩: પરિષદ તે માત્ર ઇ. (ભાવના) છે અને કાયદાની દૃષ્ટિએ ચાલુ રહેલું મંડળ નથી.

૩. રુચિગ્રાહી [બ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૩૯: કવિતા વિશેના પંદર—સોળમા સૈકાથી માંડીને આજ સુધીનાં વિવરણો, વર્ણનો અને વ્યાખ્યાવાક્યોમાં લાગણી, ઊર્મિ, ચિદ્રસ, ભાવ, હૃદયપ્રવૃત્તિ અને રિયતિ, ઉરનાં આંદોલનો અને વિકારો, શ્લોક જુરસા અને રુચિગ્રાહી (ઇ. સેન્ટિમેન્ટ), શ્રોતા અને વાંચનારના હૈયા ઉપર અસર એ વિશિષ્ટતાઓ વર્તીઓછી આવ્યાં જ કરે છે.

૪. વૃત્તિ [કે. હ. અ. નો.]

૫. રસ [દ. બા.]

Sentimental, ૧. વાસનામૂલ, વાસના-પ્રધાન [બ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, (૧) ૪૭: એક ક્ષિપિ અને એક ભાષાની ભાવનાનું વ્યવહાર તેમ વાસના-મૂલ (ઇ.) મહત્ત્વ તેઓ સારી રીતે સમજતા હતા. (૨) પણ: રનેહ, સુખી લગ્ન, પરસ્પરની માયા મમતાથી ભરેલાં છલાછલ ભરેલાં કુટુંબ-જીવન, એવા એવા વિષયોને સ્પર્શ કરતા મ્હેં એમને કદાપિ સાંભળ્યા નથી. પણ તેનો ખુલાસો જુદો છે. આપણો જમાનો વાસનાપ્રધાન (ઇ.) હોઈ એવી બાબતોમાં આપણે લવલવ ફરીએ છીએ વધારે: ત્યારે એ જમાનો કૌટુંબિક જીવનને સ્પર્શતી લાગણીઓને વિશે મૌન પાળનારો હતો.

૨. રેતલ [ધ્રુમકેતુ]

તલુખા, ૨૧: એ પ્રલિપ્ત સેન્ટિમેન્ટલિસ્ટ (મૂર્ખ રેતલ.)

૩. લાગણીમાંડું [અજ્ઞાત]

૪. ઊર્મિલ [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, અષાઢ ૧૧૫: ઊર્મિલ (ઇ.) અમાનો ચાલે છે એ દેખીતું છે.

૫. તરંગી [કે. હ. અ. નો.]

૬. વેવલું, ભાવનામુલભ [દ. બા.]

Sentimentalism, ૧. હૃદયદૌર્બલ્ય [ચં. ન.]

સ. ઔવર્ધનરમારક, ૮૯: કેવલ તત્વશાસ્ત્ર-નો જ અભ્યાસ કરવાથી વિરાગભાસ શુષ્ક હૃદયહીનતા સંભવે છે, તો કેવળ કાવ્યશાસ્ત્રના જ વાંચનથી રસાભાસ હૃદયદૌર્બલ્ય (ઇ.) - ના સામ્રાજ્યનું ભય રહે છે.

૨. ઊર્મિદાસ્ય [વિ. મ.]

કૌ. ૩, ૨, ૧૭૩: એ (તલુખા) માંનાં સઘળાં પાત્રોને જીવ કાઢી નાંખવો એ તો રમત વાત લાગે છે. આજના બુદ્ધિપ્રધાન યુગને એ વાત એટલી સહજ નથી લાગતી એટલે એવું ઊર્મિદાસ્ય એને ખૂંચ્યાં કરે છે.

૩. રેતલવેડા [વિ. ક.]

કૌ. ૩, ૩, ૧૭: કુણું જગર એટલે રેતલવેડા (સેન્ટિમેન્ટલીઝમ) નહીં.

૪. અપોર્મિલતા [બ. ક.]

ઇ. દિ. આર્થસમાજ માનસ ન્યાં લગી બાલિશ અપોર્મિલતા (childish.) નું ભરેલું ચાલ્યા કરશે, ત્યાં લગી એ સંઘમાં શાસ્ત્ર દિલસૂફી કે છતિહાસ બાંધનારી વિદ્વતા ખીલી શકશે નહીં.

Sequence, પૌર્વાપર્ય [આ. બા.]

આ. ધ. ૩૬૯: મારા ભાષણમાં મેં દર્શનો-નો જે અંતરંગ (internal) સંબંધ બતાવ્યો છે તે રીતે એમના ઉપત્તિકમનું પૌર્વા-પર્ય (Historical sequence) વિચારમાં બંધનેસતું થાય છે.

Serf, કૃષિદાસ [મ. હ.]

સ. મ. ૨૬૩: ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચારને પરિણામે શુદ્ધાત્મીનાં અનિષ્ટ ઓછાં થવા પામ્યાં તથા માલિક અને શુદ્ધાત્મ વચ્ચેના અને કૃષિ-કાર અને કૃષિદાસ (સર્ફ) વચ્ચેના, સંબંધ જરા માણસાદ્ય ભરેલા થયા.

Sermon

૧૯૩

Short story

Serfdom, કૃષિદાસત્વ [મ. ક.]

સ. મ. ૨૬૫: નવમા અને દશમા સૈકામાં રોગ અને કુકાળથી સ્વતંત્ર લોકોની સંખ્યા ઘટવાને લીધે, કૃષિદાસત્વ વધારે નાણુદ થઈ ગયું.

Sermon, ૧. પ્રબોધન [ન. લ.]

ઈ. ઇ. ૧૨૫: સધળા પાદરીઓના એણે મોં બંધ કરી દીધાં, એટલું જ નહિ પણ એ કહે તે મતનાં અને ઢપનાં જ પ્રબોધનો (૩૬.) આપવાની તેમને ફરજ પાડી.

૨. પ્રવચન

ત્રીજી પરિષદ ૧૪૪: આ વિભાગમાંની બીજી બધી ચોપડીઓ રાજકોટના રેવરંડ મિ. સ્પિટવન્સને ખાસ પ્રયાસથી એકઠી કરીને મોકલેલી. બાઈ-બલના જુનામાં જુના ગુજરાતી તરજુમા, ઈ. સ. ૧૮૩૭ (સં. ૧૮૬૩) માં સુરતની મોટી આગને સમયે કરવામાં આવેલું પ્રવચન (૬.) એ એમણે પ્રદર્શિત કરેલાં પુસ્તકોમાં ખાસ જોવા જેવાં હતાં.

Sex, (Psycho ana.) ૧. કામવૃત્તિ, કામના [ભૂ. ગો.]**૨. જિન્સ [વિ. ક.]****Sex-psychology, કામમીમાંસા**

[ગૂ. વિ. વિ. ૧૧૨.]

Sexual, ૧. લિંગી [બ. ક.]

નવજીવન અને સત્ય, ૧, ૨૨૫: પ્રેમની ભાવનાના ભક્ત છીએ એમ બંને કહેનારા છે, પણ તે કયા પ્રેમ? લિંગી (૬.) પ્રેમ, શુદ્ધ પ્રેમ નહીં.

૨. જાતિગત [૨. વા.]

૨. ક્ર. ૪૬: પિતા પુત્રીના સ્નેહનો સવાલ નથી, સ્ત્રી પુરુષના જાતિગત (૬) પ્રણય સ્નેહ વિશે સવાલ છે.

૩. જિન્સી [વિ. ક.]

કો. ૧૯૩૦, ઑગષ્ટ, ૧૧૮, પશ્ચિમના હાદરમતવાતી વિચારકોએ જિન્સી ('સેક્સ્યુઅલ') વિષયને અમુક મર્યાદામાં છતાં પહેલાં કરતાં વધુ છૂટથી ચર્ચાવાનું સ્વીકાર્યું છે અને તે જનહિતાર્થે જ એ આપણે જાણીએ છીએ.

૨૫

Sexual impulse, ૧. સ્ત્રીપુંસા-કર્ષણ [બ. ક.]

સા. જ. પ્રવેશક, ૨૭: ભૂખ, તરસ, નિદ્રા, રનાધુચાંચલ્ય, સ્ત્રીપુંસાકર્ષણ, બન્ધુતા...એ હાજરો અને વાસનાઓ પ્રાણીમાત્રને સામાન્ય છે.

૨. કામવિકાર [દ. બા.]**Sexual selection, પ્રણયપક્ષ-**

પાત [મનુભાઈ નંદશંકર મહેતા]

જુઓ Natural selection.

Shaking hands, ૧. કુરસિંગન [મ. સ.]

ગો. ઝા. ૨૩૯: (ગવર્નર સાહેબે) સર્વની સાથે સ્નેહથી કરાવિંગન કર્યું.

૨. કુરસિંગવાહન [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૩૭૫: જો મારાથી સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તી શકાવું હોય તો હમણાં હું એક ગાડી લઈ સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડમાં પેસ્ટેલ્લાઝીને મળવા જઈ, તેનું ઉત્સાહથી કરસિંગવાહન કરું, અને આંખનાં આંસુથી મારો ઉપકાર માનું.

૩. હસ્તમેલન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૪૭: તેણે વિદ્યાચતુર સાથે હસ્તમેલન (Shaking hand) કર્યું.

૪. નમસ્કાર, હસ્તાંદોલન [દ. બા.]**Short story, ૧. ટૂંકી વાર્તા [અગ્રાત]****૨. લઘુવાર્તા [આ. બા.]**

વ. ૧૪, ૩: 'short story' (ટૂંકી વાર્તા) કોઈક રૂપે તો બહુ પ્રાચીન કાળથી સર્વ દેશોમાં જાણીતી છે. એકી બેઠકે વંચાઈ શકે એવી વાર્તા એ લઘુવાર્તા.

૩. નવલિકા [બ. ક.]

(૧) મ. ૨. ભટ્ટ અનુવાદિત પ્લોટોક્રીટ ફીડસનું પરિશિષ્ટ, ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ ભંડોળકમિટી, ૧૮૮: રા. રા. કેનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીકૃત મહારી કમળા અને બીજી વાર્તાઓ. આ રસીલી સચોટ અને વિવિધ ચિત્રમય સાંસારિક નવલિકાઓ ઘણી લોકપ્રિય નીવડી છે. (૨) દર્શનિયું, નિવેદન, ૭: દર્શનિયું, બહેરખો, અને માળા : ટૂંકી વાર્તા

Silhouette

૧૯૪

Sincerity

ઉર્ફે નવલિકા, નવલ, અને મહાનવલ ઉર્ફે કથા કે આખ્યાન. એક પલાંડીએ, ધ્યાનના એક જ કાર્યમાં જોઈ લેવાય તે નવલિકા, ત્રણેક કલાકથી આખા દિવસ સુધીની એકાગ્રતા માગે તે નવલ, એથી લાંબી તે મહાનવલ.

૪. ખંડકથા [વિ. મ.]

અધનવનીત, નિવેદન, પ: ખંડકથા (ક. ૪.)-ઓમાંથી થોડીને માટે પણ અવકાશ નહિ રહેવાથી એ અતિ રસિક અંગને પણ તદ્દન અરપૃષ્ઠ રાખવું પડ્યું છે.

૪. કથાપ્રસંગ [દ. બા.]

Silhouette, છાયાચિત્ર [‘ત્રજમોહન’]

કૌ. ૨, ૧, ૨૩૩: છાયાચિત્રો-૪. શું છે એની પિછાન યુજ્જરાતને રાવળે જ કરાવી છે.

Silver jubilee, ૧. રૂપકોત્સવ [ચં. ન.]

સ. ૨૭, ૨: સમાલોચક પોતાની કારકીર્દીનું પાશતક પૂરું કરવા ભાગ્યશાળી થઈ શક્યું તે નિમિત્તે તહેને રૂપકોત્સવ (S.J.)ની ઉજવણીનું માન આપવું.

૨. રજતમહોત્સવ [અગ્રાત]

Simple proposition, શુદ્ધ નિર્દેશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૫૦: શુદ્ધ નિર્દેશ તેનું નામ કે જેમાં એક ઉદ્દેશ અને એક વિધેય સંયોજકથી કે તે વિના સંયુક્ત હોય. ‘સૂચ્ય ઉચ્ચો છે’ એ શુદ્ધ નિર્દેશ છે.

Sincerity, ૧. આત્મપ્રતીતિ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૩૭૭-૮: પોતાના મતમાં પ્રભુમતને કેળવવા એક અનુભવી, ખંતી, ને વિદ્વાન અગ્રણી જે જે કરી શકે તે તે સધળું કવિએ હાલ સુધારા વિરક્ત કરવા માંડ્યું છે. નૂના વિચારમાં ગયા તે ઉપરથી જો કોઈ કવિની બુદ્ધિ કે શક્તિ ક્ષીણતાએ પહોંચી છે એમ ધારતા હશે તો તે મોટી ભૂલ કરે છે. અમને તો ઉલટું પૂર્વના આપલ્યની સાથે કાંઈક ગાંભીર્ય (depth) તથા વૈશાલ્ય (Breadth) વધેલું દેખાય છે. ખીબું કાંઈ

નહિ તોપણ કવિની પોતાના નવા મતમાં આત્મપ્રતીતિ તો અક્ષરે અક્ષર જણાઈ આવે છે.

૨. હૃદયની વિશુદ્ધિ [કા. છ.]

શ્રી. ગા. ૧૪૨: વીરપૂજનો પરમ આચાર્ય દોમસ કાલોઈલ કહે છે કે “હું એમ માનું છું કે હૃદયની વિશુદ્ધિ-બાંધી, અકૃત્રિમ વિશુદ્ધિ-એ, જેમનામાં કોઈ પણ નતની વીરતા છે એવા સર્વ મનુષ્યોનું પ્રથમ લક્ષણ છે.”

૪. હૃદયશુદ્ધિ [ચં. ન.]

ગુ. ચ. ૧, ૪૦: તેઓ જે કાંઈ બોલતા તેમાં હૃદયશુદ્ધિ અને ઉત્સાહનો રણકો જણાઈ આવતો.

૫. નિખાલસતા [બ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૫૧: “દિલ્લરિયામાં હુબકી દીધી”-એ પ્રમાણે તે તે ભર્મિના તાનમાં એકરસ થઈ જાય એવી નિખાલસતા (ક. સિન્સેરિટી) વડે જ એ સાધ્ય છે.

૬. સત્યનિષ્ઠા [મ. લ.]

સ. મ. ૧૯૫: એક કડકશાને આખર ભરેલા ધર્મની ધૂન લાગી છે માટે જગતે ધાર્મિક સત્યનિષ્ઠા વિનાનું બનવું, એ તો પામર વચન છે.

૭. આત્મપ્રત્યય [વિ. મ.]

કૌ. ૩, ૧, ૧૦: કૌતુકપ્રેમ વણસીને જુહારે કૌતુકવેલમાં પરિણમે છે ત્યારે એની અધમતા તો વળી સૌષ્ઠવવેલજાને પણ આંટી જાય છે. ઠંગધડા વિનાના તરંગો, આત્મપ્રત્યય (ક.) વિનાના ઉદ્દગારો, દર્દ વિનાના પછાડા, ...એ પછી એનાં લક્ષણો બને છે.

૧. ઉપર ન. લ. ને નામે “આત્મપ્રતીતિ” આપ્યો છે તે ઉપરથી જ આ “આત્મપ્રત્યય” વપરાયેલો. લખતી વખતે ન. લ. નું સ્મરણ સ્પષ્ટ હતું, પણ “પ્રતીતિ”ના વિસ્મરણને લીધે કે “પ્રત્યય” વધુ ગમવાને લીધે આ પદ વપરાઈ ગયેલું તે જેવું છે તેવું, કર્તૃત્વના લેશ પણ દાવા વિના, અર્થવાહક લાગે તો ન. લ. નું જ ગણી લેવાનું એવી સૂચના સાથે આંહી મૂક્યું છે-વિ. મ.

Sketch

૧૯૫

Socialism

૮. નિષ્ઠા [વિ. ક.]

કો. ૧૯૩૦, જાન્યુ. ૧૨૯: વિદ્યાર્થી માનસે કરી તેવી જ ઉત્સાહી પ્રશંસા પ્રોઠા માનસ પણ ખુશીથી કરી શકે, અને તે ત્રણ ગુણોને કારણે: વક્તાની ઊંડી પ્રજ્વલિત નિષ્ઠા (સિન્સેરિટી), પ્રાણવાન વિદ્વત્તા, અને ભાષણશૈલી.

૯. આસ્થા, તત્પરાયણતા [દ. બા.]

Sketch, ૧. રેખાચિત્ર [મ. ન. ચે. શા.]

Slang, ૧. અપભ્રાંશ [ન. બો.]

મ. મુ. ૧. ૫૪૦: “આપલું”ના અર્થમાં “ફતલું” એમ કાંઈક અડધી મશકરીની ભાષામાં અને Slang (અપભ્રાંશ) રૂપે વપરાય છે. વ. ૧૦, ૪૪૪ પણ જુઓ.

૨. અશિષ્ટ [ખ. ક.]

ઉ. જુ. ૧૮૬: રુસ્તમજની બોલી ખુંખાઈ-ખીરી પારસીશાહ બોલી છે, ડેકડેકાણે ઇમેજ શબ્દો અને અશિષ્ટ (ક.) પ્રયોગોનું જે મિશ્રણ ખુંખાઈખીરી પારસી બોલીનું મોટું કલંક છે... તેમાંથી તો રુસ્તમજને મેં બહુ ભાગે સુક્ત રાખ્યો છે.

૩. ગ્રામ્યભાષા [દ. બા.]

Slave-mentality, પરપ્રત્યયનેય

બુદ્ધિ [કાલિદાસ- દ. બા.]

જુઓ Journalism.

Slogan, ભૂગળવાક્ય [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૦૧: ભૂગળવાક્યો (Sb. સ્લોગન), ભાંડણ છાંટણાં, આ લખાણો મુડીવાન સામેના નકારામાં નકારા કિસ્સામાં મરીમસાદા ભભરાવીને તેમનું રોજનું રોજ પીરસણ.

Snapshot, ૧. ઝડપીચિત્ર [રવિશંકર મહાશંકર રાવળ]

સુ. ૧૯૭૯, ભાદરવો, ૪૯૮: વર્તમાનપત્રના રીપોર્ટો, પુસ્તકોમાંનાં ચિત્રો, કંમેરાથી લીધેલાં ઝડપી ચિત્રો—snapshots-વગેરે કૃતિઓ ઉપયોગ પૂરતી જ મનુષ્યના સ્વીકારને પાત્ર થાય છે.

૨ ક્ષણચિત્ર [દ. બા.]

Social, ૧. માંડલિક [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૨૮: શાળાના અનુભવથી બાળકના સમજવામાં આવે છે કે હું સમગ્ર મહામાનું એક છું, અને શૈથિલ્યવાન કે સત્યપરાયણ થવાની આજ્ઞા અમુક વ્યક્તિ તરફથી થઈ છે એમ નથી, પણ આખી સમજૂતી તે આજ્ઞા છે. આ પ્રકારે માંડલિક નિયમ અને વર્તનના સર્વમાન્ય ધોરણ પ્રમાણે, પોતાના કાર્યને બાળક નિયમતાં શીખે છે.

૨. સામાજિક [અજ્ઞાત]

Social democracy, સમહિત-વ્યવસ્થા [વિ. કા.]

સં. ૫. જે સમાજવ્યવસ્થામાં દરેકના હક સરખી રીતે જળવાતા હોય, આગળ વધવા માટે દરેકને સરખી તક હોય અને કોઈની પ્રગતિમાં સ્વાર્થી માણસોને આડે આવવા અવકાશ ન હોય તેવી વ્યવસ્થાને સમહિતવ્યવસ્થા કહી શકાય.

Social democrat, સામાન્યલોક-ધનવાદી, સમહિતસ્વામિત્વવાદી [આ.બા.]

વ. ૧૧, ૯૧: એક એમ આશા રાખવામાં આવતી હતી કે દરેક પ્રજાના જુદા જુદા માર્ગો વચ્ચે જે આંતર કલહો છે તે પ્રજા પ્રજા વચ્ચે શાન્તિ રાખવામાં સહાયબૂત થશે. દાખલા તરીકે ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ અને જર્મનીના જે ‘S. d.’ યાને સામાન્યલોક-ધનવાદી વા સમહિતસ્વામિત્વવાદી પ્રજાપક્ષના જનો છે, તેઓ સૌ એકત્ર થઈ, પોતાનો હેશ બીજા હેશ સાથે લઠાઈમાં બેસવા જતા હશે ત્યારે પોતે એ લઠાઈમાં ભાગ લેવા સ્પષ્ટ ના કહેશે, એટલે લઠાઈ એની મેળે અશક્ય થઈ પડશે.

Social Dynamics, સામાજિક વ્યવસ્થાશાસ્ત્ર [ન. બો.]

જુઓ Dynamics.

Social gathering, સનેહસંમેલન [અજ્ઞાત]

Socialism, ૧. સમાનભાવ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૩૬૮: સોશિઆલિઝમ એટલે શું? એનો સરળમાં સરળ અર્થ સમાન ભાવ

Socialist

૧૮૬

Sociology

એવો થાય; જો કે તેથી એ શબ્દમાનો અર્થ પૂરેપૂરો તો દર્શાવી શકાય નહિ.

૨. સમષ્ટિભાવના [આ. બા.]

૩. સમાજસ્વામિત્વવાદ [ન. ભો.]

૧૬, ૪૮૬: બીજું દષ્ટાન્ત S. (સમાજ-સ્વામિત્વવાદ)માં જડે છે.

૪. ધનસમાનતા [ન. હા. ૬]

જીઓ Physiocracy.

૫. સમાનસત્તાવાદ [દ. બા.]

કા.લે.૧, ૪૫૯: સુખલાદ—આ તો તમે સોશ્યાલિઝમ (સમાજસત્તાવાદ) લઈ આવ્યા.

૬. સમતાવાદ [કિ. ધ.]

જીઓ Socialist.

૭. સમષ્ટિહિતસાધક રાજ્યતંત્ર [આ. બા.]

૧. ૨૬, ૨૮૬: આમ Democracy અર્થાત્ પ્રજાતંત્ર રાજ્યતંત્રને મિ. વેલ્સ 'ડ.' અર્થાત્ સમષ્ટિહિતસાધક રાજ્યતંત્રરૂપે પરિણીત થયેલું જોવા ઈચ્છે છે.

૮. સમષ્ટિહિતવાદ [આ. બા.]

૧. ૨૯, ૬૭: 'સોશ્યલિઝમ' યાને સમષ્ટિ-હિતવાદ આપણા રાજ્યતંત્રમાં દાખલ ન કરવો એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી—પણ તે રૂશિયાની રીતે જ—એટલે કે બોલ્શેવિકની રીતે જ થઈ શકે એમ શા માટે માનવું?

૯. સમષ્ટિવાદ [આ. બા.]

૧. ૩૦, ૩૪: બંને પક્ષને નિષ્પક્ષપાત રીતે અવલોકતાં જણાય છે કે આત્યન્તિક વ્યષ્ટિ-વાદ (Individualism) અને આત્યન્તિક સમષ્ટિવાદ (S.) બંને ખોટા છે, અને સત્ય જોમ હમેશાં બને છે તેમ મધ્યગિન્દુમાં જ વિરાજે છે.

Socialist, ૧. સમષ્ટિવાદી [આ. બા.]

૨. સમાજસત્તાવાદી [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૧૭: યુરોપના મોટા મોટા સમાજસત્તાવાદી પંડિતો ગર્જના કરી કરીને કહેવા લાગ્યા કે યુરોપમાં એ જ શબ્દ છે: એક શ્રીમંતનું અને બીજું ગરીબનું.

૩. સમતાવાદી [કિ. ધ.]

કે. પા. ૧૫૭: એકાગ્રતા, વૃત્તિનિરોધ વગેરેના અભ્યાસથી પ્રજ્ઞા તથા તર્કની સૂક્ષ્મતા કરી ફાલ્ગુભર સમતાવાદી (સોશિયાલીસ્ટ) થાઉં એથી હું સમતાવાદ પર ગ્રંથ રચી શકું, પણ મારા નોકરને મારી જોડાજોડ બેસવા દેવામાં તર્કશક્તિ કે પ્રજ્ઞાથી કરી રાખેલાં કે માનેલાં વિચારો કે કલ્પનાઓ ઝાઝાં મદદ કરતાં નથી.

૪. સમાજવાદી [બ્યો. જ.]

અભિવ્યક્ત ૧૪: સમજવાદીઓ ખાનગી મિલકત વિરુદ્ધ પોષાર કરી રહ્યા છે.

Society, ૧. જનમંડળ [ન. લા.]

સ. ન. ગ ૧૯: 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ' એ નીતિનો જે મૂળ પાયો અને જનમંડળનું બંધારણ છે તે વિચાર પ્રમાણે વર્તનારા જીવંત સુખ કેમ ન ભોગવે?

૨. મંડળ [મ. ન. એ. શા.]

૩. સમાજ [અત્તાત]

૪. જનતા [આ. બા.]

આ.ધ.૫૬: જનતાનાં શાસ્ત્રો (Sociology અને Politics)ના અભ્યાસકોને સુવિદિત છે કે જનતા (s.) એ જનરૂપી પરમાણુઓના સમુદાય (aggregate of individuals). નથી, પણ જનતા એ જ પ્રથમસિદ્ધ પદાર્થ છે, અને જનો-વ્યક્તિઓ (individuals) એ જનતાના અવયવો (fractions, manifestations) છે.

Sociology, ૧. જનસમૂહવિવેક [મ.ન.]

ન્યા. શા. ૪: ઇતિહાસને આધારે "જન-સમૂહ-વિવેક" એ નામનું એક શાસ્ત્ર આજ-કાલ રૂપેન્સર જેવા સમર્થ વિદ્વાનેને હાથે ઘડાવું ચાલે છે.

૨. સંસારશાસ્ત્ર [પ્રે. ભા.]

સુદર્શન, ૧૭, ૬: આજથી લગભગ પચાસ વર્ષ થયે "અંગકથારનો ઝગડો" અને "હુન્નરખાનની ચુડાઈ" નામનાં કાવ્યોમાં અર્થશાસ્ત્ર (economics)ના અને પરિણામે સંસારશાસ્ત્ર (S.) ના કેટલાક સિદ્ધાંતો આપણા પ્રાન્તમાં ચર્ચાયા.

૩. સમાજવિદ્યા [ઉ. કે.]

Solidarism

૧૮૭

Source=book

વ. ૪, પૃષ્ઠ: પશ્ચિમના તત્ત્વચિંતકોની પ્રવૃત્તિમાં સમાજવિદ્યા (S.) એ આજ કેટલાંક વર્ષ થયાં સર્વોપરિ સ્થાન ભોગવે છે.

૪. સમાજશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૧૬, ૩૯૭: વસ્તુતઃ વર્ણ્યવસ્થા એ સમાજશાસ્ત્ર (S.)નો પ્રશ્ન છે, ધર્મનો નથી.

Solidarism, સંગઠનવાદ [વિ. કે.ા.]

સં.પ.: સામ્યવાદીઓની પેઠે હાલનું આધો-ગિક તંત્ર ઉચ્ચાવી નાખવાને બદલે મૂડીદારો અને કામદારોની વચ્ચેનો સંબંધ પરસ્પર સંપ્રમય અને સહાયકારી કરવો જોઈએ અને વ્યક્તિત્વવાતંત્ર્ય ઉપર થોડો ધણો અંકુશ મૂકીને પણ સમસ્ત પ્રાણનું હિત સાધવું જોઈએ એ મતને 'સંગઠનવાદ' (S) કહી શકાય.

Solution, ૧. દ્રવણ [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૨૨૮: ત્રાણું, રૂપું, કે સોનું એમાંથી કોઈપણ ધાતુના ક્ષારનું પાણીમાં દ્રવણ લઈને તેમાંથી વિદ્યુતપ્રવાહ પસાર કરવાથી વિદ્યુતના તારના છેડા ઉપર આ ધાતુ છૂટી પડે છે.

Somnambulism, ૧. નિદ્રાભ્રમણ

[દ. બા.]

૨. નિદ્રાચર્યા [ભૂ. ગો.]

Somnambulist, ૧. નિદ્રાચર

[ઓ. જ.]

Sophist, ૧. હેત્વાભાસવાદી [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૫૩: સોક્રેટીસના વખતથી તે આજ સુધી 'સોક્રિસ્ટ' શબ્દ હેત્વાભાસવાદીના અર્થમાં વપરાતો આવ્યો છે, અને એ અવગણના છેક અયોગ્ય નથી.

૨. જ્ઞાની, યાની, તાર્કિક [દ. બા.]

Sophistry, વાક્યલ [ન. ભો.]

અ. ક ૨૫૯: ઉમદામાં ઉમદા અને ઉત્તમ કાર્યને અર્થે એક જણ નિઃસ્વાર્થ રીતે લોકોને ઉત્તેજિત કરે, તો બીજો માણસ વાક્યલના કપટમય પાશમાં હેમને ચૂંચવી દે, અને ખોટી ઉદારતાના ઝગઝગાટથી ઝંખાવી નાખે. (મૂળ અંગ્રેજી: As one may disinterestedly animate them for the noblest and best of purposes, so another may entangle them in the deceitful

meshes of sophistry and dazzle by the glare of a false magnanimity.....)

Sorites, ૧. ન્યાયશ્રેણિ, પરામર્શશ્રેણિ [મ. ન.]

ન્યા. શા.(૧) ૧૫૩:(૨) ૧૩૪: પરામર્શજન્ય અનુમિતિનો મુખ્ય ઉપયોગ અનુમિતિ ઉપર જેમનો આધાર છે તેવાં શાસ્ત્રોમાં થાય છે. તેવાં શાસ્ત્રમાં અનેક વાર્તાઓની યોજના હોય છે, તેમાં પહેપહે ત્રણ ત્રણ અવયવનાં ન્યાય જુદા પાડીને આપેલા હોતા નથી; પણ એક ઉપરથી બીજું, બીજા ઉપરથી ત્રીજું એમ ઉત્તરોત્તર નિગમનો, અવયવો જણાવ્યા વિના પણ, ઉપબંધો હોય છે. એ પ્રકારે વિચાર-વ્યાપારના ઉત્તરોત્તર સંક્રમને સહાયબૂત જે ન્યાયપ્રકાર તેને પરામર્શશ્રેણિ કહે છે. ઉદાહરણ અવ છે, વ ક છે, ગ ચ છે ∴ અ ચ છે. આનું રસ્કપ જ એવું છે કે એક ન્યાયનું જે નિગમન તે બીજા ન્યાયમાં સાધ્યાવયવ થાય છે, અને એમ ઉત્તરોત્તર પરામર્શશ્રેણિ ચાલે છે.

૨. માલાનુમાન [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૪૩: એક અનુમાનનું સાધ્ય તે બીજા અનુમાનનું સાધન બની એક જ પક્ષ વિષે અનુમાનપરંપરા ચાલે તેને માલાનુમાન કહે છે.

૨. સંધાનશૂંખલા [મ. ર.]

અ. ન્યા.: કેટલીએક વાર સંધાનશૂંખલા એ (S.) નો પણ ઉપયોગ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે બધા અ વ છે, બધા વ ક છે, બધા ક ડ છે, બધા ડ ફ છે ∴ અ ફ છે.

૪. અનુમાનશૂંખલા [દ. બા.]

Source=book, ૧. સાધનસંગ્રહ [હી. ત્રિ.]

યુ. ૧૯૭૯, આસો, ૩૦: ઉંચી કેળવણીનો એક આશય અભ્યાસીમાં ઉદાર ભાવનાઓ રોપવા સાથે એકાદ વિષયમાં સંશોધન અને શોધખોળનું શિક્ષણ આપી તેની વિવેચક અને ગ્રાહક શક્તિ કેળવવી એ છે. તે માટે

Spacing

૧૯૮

Spirit

કેટલીક પ્રસિદ્ધિઓ સાધનસંગ્રહ (s. b.) તરીકે છપાવવી જોઈએ.

૨. આધારગ્રંથ [દ. બા.]

Spacing, વિસ્તરણ [રવિશંકર મહારાજે રાવળ]

કૌ. ૫, ૧, ૨૨૨: આવી કદર કરવાની શક્તિ મેળવવા રેખા અને રૂપનો આખો કોષ, તેના પ્રબંધના અને વિસ્તરણ (s.)ના નિયમો જાણવા જોઈએ.

Spade work, ૧. પ્રારંભકામ [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૧. ૯: કાર્યક્રમમાં સૂચવેલી બાબતો પ્રારંભકામ ('સ્પેડવર્ક') છે.

૨. અવલકામ [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૨, ૨૦૨: સાહિત્યપ્રિયતા મનમાં અવલકામ ('સ્પેડવર્ક') સંબંધી અચરજકારી ગોટાળો થયો હોય છે.

૩. આદિકાર્ય [ચં. ન.]

એ ધડી મોજ, (આઠમી) સાહિત્યપરિષદ અંક, ૫૩: વીસમી સદીએ અનેક તરુણોને બહાર આણ્યા એટલું જ નહિ, મનોરંજનાત્મક સાહિત્યની દિશા ઉઘાડવાનું આદિકાર્ય કર્યું.

Spatial, દૈશિક, દેશાવસ્થિત [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૪૫: પદાર્થોના દૈશિક એટલે દેશ સંબંધી ગુણો જેવા કે ધનતા, આકૃતિ, પરિમાણ, વિગેરે એવા છે કે જેની સત્યતાના પ્રકારના સંબંધમાં આપણને શંકા ઉદ્ભવવાનો સંભવ નથી.

Spatial quality, દૈશિક ગુણ

[હી. પ્ર. સદર]

૨. ક્ષેત્રીય ધર્મ [કે. હ. અ. નોં.]

Specialization, ૧. પૃથક્સેવન [ર. મ.]

છઠ્ઠી પરિષદ, ૯, સાહિત્યનું વિશેષ પૃથક્સેવન (s) કર્યા સિવાય સાહિત્યપરિષદ પોતાનું સ્વરૂપ જાળવી શકશે નહિ.

૨. અવગાહન [દ. બા.]

Species, ૧. અપર સામાન્ય [મ. ન.]

૨. વિશેષ [રા. વિ.]

૩. ઉપજાતિ [મ. ર.]

જુઓ Connotation.

બાકીનાં અવતરણો માટે Genus જુઓ.

Specific, વિશિષ્ટ [મ. ન. ચે. શા.]

Specific gravity, સઘનતા [કિ. ધ.]

છ. શો. ૧, ૪૦: જેમ દીવાના પ્રકાશની વ્યાપ્તિ અને તેજસ્વિતા એની ન્યોતિની રક્ષા અને શુદ્ધિવૃદ્ધિ ઉપર છે, જેમ ગુરુત્વાકર્ષણનું બળ અને વ્યાપ્તિ એની સઘનતા (S.g.) ની રક્ષા અને શુદ્ધિવૃદ્ધિ ઉપર છે, તેમ સત્ત્વની રક્ષા અને શુદ્ધિવૃદ્ધિ ઉપર આપણી અને જગત વચ્ચેનો સંબંધ અવલંબી રહેલો છે

Spectrum, કિરણચૂર્ણી, છાયાપટ, રંગપટ, વર્ણપટ [કે. હ. અ. નોં.]

Speculative, ૧. તરંગી [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૭: તરંગી મનને જે શંકાની સ્થિતિ સહજ અને પરિચિત છે તેમાં વ્યાવહારિક મન થોડીવાર પણ રહી શકતું નથી.

૨. કાદંપનિક [દ. બા.]

Spirit, ૧. (Essential part of a thing) ૧. સત્ત્વ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧. ૩૮૨: સરકાર, સભાઓ ને સુધારાવાળા એ ત્રણેને કવિ (ગુજરાતમાં સુધારો) દાખલ કરનારા કહે છે...પણ ધણું કરીને કવિનો અર્થ આ ઠેકાણે એમ કહેવાનો સંભવ છે કે યૂરોપના સુધારાનું સત્ત્વ (s.) દાખલ થયું એમ હોય, તો તે કહેવું ગ્યાજબી છે.

૨. તત્ત્વ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૮૩: જે સુન્દરતા અને ઉદારતા કવિતાના ભાવમાં છે તે જ છન્દમાં છે. તત્ત્વ (s.) અને રૂપ (form) એક બીજને ઘટતાં છે, એ સાથે ન હોત તો ખામી જ રહી જત એ વાત રસિક જનને અજણી રહી જાય એમ નથી.

૩. અર્ક [દ. બા.]

૨. (Real meaning) વૃત્તિ [ગૂ. વિ.]

Spiritualism

૧૯૮

Starting point

વિ. ૧૬ વિદ્યાર્થીને નીચેના વિષયોમાં
છઠ્ઠામાં છઠ્ઠી માહિતી હાવી નેધએ: રાષ્ટ્રીય
અળવળનાં જુદાં જુદાં અંગો, રાજ્યવસ્થા
પાછળ રહેલી વૃત્તિ (s.) અને એ બેનું પર-
સ્પર પરિણામ (interaction.)

૨. ભાવ [દ. ખા.]

૩. (mettle) તેજ [દ. ખા.]

Spiritism, દેવચળન [ન. દે.]

જુઓ Monotheism.

Spiritualism, ૧. આધ્યાત્મિકતા
[અજ્ઞાત]

૨. અધ્યાત્મવાદ [અજ્ઞાત]

Spirituality, આત્મનિષ્ઠતા [ન. ભો.]

સા. સુ. ૬, ૭૦: ખરું જોતાં નીતિ
અને મક્તિ એ બંને સમપ્રાધાન્ય છે.
એ બે મળીને અત્યંત આત્મનિષ્ઠતા (over
spirituality) અને ધર્મહીન વ્યવહાર-
નિષ્ઠતા (unreligionns worldliness)
એ બેની વચ્ચે સમતોલ સ્થિતિ રાખે છે.

Spontaneous, ૧. સ્વયંભૂ [ર. મ.]

જુઓ Emotion.

૨. ઉપજત, સહજ, અકારણ
[દ. ખા.]

Sporting spirit, ખેલદષ્ટિ [ચં. ન.]

જુ. ૧૯૮૩, પોષ, ૩૮૮: ક્રીકેટ રમવાની
કળા કરતાં એ વધારે ઉપયોગી ને બાબત છે
તે ખેલદષ્ટિ, જેને અંગ્રેજીમાં s. s. કહે
છે તે છે.

Sportsman, ખેલાડી [ચં. ન.]

જુ. ૧૯૮૩, પોષ, ૩૫૫: અંગ્રેજોમાં રાજ-
પુરુષ-Politician-થવું અને ખેલાડી s.-થવું
એટલે લોકપ્રિય થવું.

Sportsmanship, ખેલાડીપણું
[ખ. ક.]

૨. બહાદુરી, ઔદાર્ય, આર્થવૃત્તિ
[દ. ખા.]

Spot,

Cold spot, શૈત્યપદ [કે. હ. અ. નો]

Heat spot, ઉષ્મપદ [કે. હ. સદર]

Pressure spot, સંપીડનપદ

[કે. હ. સદર]

Stage, ૧. રંગભૂમિ [અજ્ઞાત]

૨. તખ્તો [ખ. ક.]

ઉ. જુ. (૧) ૧: સ્થળ તખ્તો (s.) નો
આગલો ભાગ. (૨) ૭૩: શીરીનની સૂચના.
ઓથી બધું પેટીની હારમાં તખ્તો (s.) ની
એક બાજુએ ગોઠવાય છે.

Stage-direction, રંગસૂચના

[ન. ભો.]

અ. ક. ૨૨૧: માત્ર એક યુક્તનો બનાવ ન
Stage-directions રંગસૂચનારૂપે બતાવીને
પ્રવેશ પૂરો કર્યો છે.

Standard, ધોરણ [અજ્ઞાત]

Standard-bearer, જંડાધારી

[જવેરચંદ મેઘાણી અને કકલભાઈ કોઠારી]

Standard of life, ૧. વૃત્તિમાપ

[ખ. ક.]

સુ. ૧૯૨૦: આવજુ, ૧૦૨: અહીંનું વૃત્તિ-
માપ (સ્ટેન્ડર્ડ) એફ લાઇફ S. O. I.) એટલું
તો જાણું છે કે અહીંના મહાનૃવર્ણના નિવાસ
હિંદીઓના મધ્યમવર્ણના “ ભદ્ર ” લોક
ગણાય છે તેમના નિવાસોને મુકાબલે મહેલો
કહેવા પડે એવા છે.

૨. રહેણી [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, ફાગણ; ૯૨: દક્ષિણ આફ્રિકા-
માં અને ગોણાઓ વચ્ચે હિંદુઓએ પાશ્ચાત્ય
રહેણી (western standard of life)
ને અનુસરવું એ આ તહનામાનું સજીવન
તત્વ છે.

૩. નિર્વાહરીતિ, નિર્વાહનું ધોરણ

[વિ. કે. સં. પ.]

Standard work, શ્રેષ્ઠ પુસ્તક,
આદર્શ પુસ્તક [મ. ર.]

શિ. ૯. ૪૯૪: શ્રેષ્ઠ પુસ્તક અથવા આદર્શ
પુસ્તક શીખવવાની ત્રણ રીત છે.

Starting point, ૧. આરંભપદ

[ર. મ.]

૨. ઉગમ, પ્રસ્થાનબિંદુ [દ.ખા.]

State

૨૦૦

Struggle for existence

State, રાષ્ટ્ર [વ. ઑ.]

ન્યુઑ Nation.

Statesman ૧. મુત્સદ્દી [અગ્રાત]

૨. રાજ્યવેત્તા [ન લ.]

ઇ. ઇ. ૩૨૮: પોતાના દેશની ઉન્નતિ કે પ્રતિસ્પર્ધીઓનું ખંડન થાય એવા હેતુથી જ હંમેશાં સંધિ વિગ્રહ કરવો એ વૃત્તિ હજી કોઈની થઈ નહોતી. યુરોપખંડમાં પણ વિલિયમ પહેલવહેલો રાજ્યવેત્તા હતો કે જેણે આવી વૃત્તિને શાસ્ત્રીય રૂપ આપી તે પ્રમાણે અખંડ લક્ષથી વર્તવા માંડ્યું હતું.

૩. રાજપુરુષ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૫૫૩: રાજપુરુષો, તમે તમારી રાજકીય આકાંક્ષાઓનો તમારાં બાળકો પર ઉપયોગ કરો.

૪. રાષ્ટ્રચિંતક [બ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૧: દેશાટન, મુસ્લિમ અમલદારો અને રાષ્ટ્રચિંતકો (સ્ટેટસમેન ઇ.) નો સમ્પર્ક, ફારસી અરબી સાહિત્યનો અભ્યાસ, સ્વ-દેશની પડતીનાં કારણોનું ચિન્તન, વગેરેથી સુબનરાય હિંદુ હતો તથાપિ ઇતિહાસની કિંમત સમજ્યો હતો.

૫. રાજનીતિજ્ઞ [અગ્રાત]

Statesmanship, ૧ રાજ્યનીતિ,

રાજ્યનય [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ન્યુઑ Diplomacy.

(૨) ૨૪૬: દેશી રાજ્યમાં રાજ્યનયથી-True Statesmanship થી જેટલું થઈ શકે તેટલું થશે.

૨. રાષ્ટ્રચિન્તના [બ. ક.]

વ. ૨૬, ૧૩૬: સાચી રાષ્ટ્રચિન્તના (ઇ.) આવાં મહાભારત કાર્યો લોકહિત પૂરતી સાવધાનતાથી આદરીને બનતી ચીવટે અને ધરતીના જેટલી ધીરજે પાર ઉતારવામાં જ વસે છે. (૨) અં. ૧૨૪ પણ ન્યુઑ.

Statistics, ૧. આંકડાશાસ્ત્ર [અગ્રાત]

૨. ગણનાશાસ્ત્ર [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર.

Still-life, સમ્ભાય પ્રતિભાલેખન

[ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૨૧: સમ્ભાય પ્રતિભાલેખન (સ. લ.)-ફળપૂલનો સમૂહ રંગ સાથે ચિતરવો.

Stimulus, ૧. પ્રોત્સાહક [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૧૬: ચક્ષુ અને શ્રોત્રનું, તેમનાં તેમનાં ઉચિત પ્રોત્સાહક થકી, સહજ પ્રોત્સાહન મુખરૂપ છે.

૨. ઉદ્દીપન [વિ. ધુ.]

વ. ૭. ૫૦૮: ન્યારે બાહ્યસંસ્થિનું કંઈ પણ બળ જીવન્ત પદાર્થ ઉપર ઉદ્દીપન (ઇ.) તરીકે વર્તે છે ત્યારે તે જીવન્ત પદાર્થ તેના પ્રત્યુત્તરમાં એટલે responseમાં પોતાનું બળ બતાવે છે.

૩. ઉત્તેજન [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૨૬૩: બહારના ઉત્તેજન (ઇ.) નો પ્રત્યુત્તર આપવાની શક્તિ એ પ્રાણીઓનું બીજું લક્ષણ ધણી નિર્જીવ વસ્તુઓમાં પણ જોવામાં આવે છે.

૪. પ્રવૃત્તિનિમિત્ત, પ્રવૃત્તિકારણ
[કે. હ. અ. નો.]

Stoic, વિરક્ત-માર્ગી [દ. બા.]

String-instrument, તતવાધ, તંતુ-વાધ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૩૦૮.

Struggle for existence, ૧. અહ-મહમિકા, જીવનકલહ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૮૭: એક વર્ગથી બીજો વર્ગ ઉપ-જવામાં મુખ્ય નિયમ એવો છે કે એક વર્ગની સર્વવ્યક્તિઓ પોતપોતાનું જીવન બળવવાને માટે પરસ્પર સાથે એક પ્રકારનો કલહ ચલાવે છે, જેને આપણે અહમહમિકા કહીશું; અહ-મહમિકા એટલે હુ પહેલો, હું પહેલો, હું પહેલો, એવી વૃત્તિ. એ વૃત્તિનો આશ્રય કરી વ્યક્તિમાત્ર પોત પોતે શી રીતે રહે, જીવે, વધે, તેની યુક્તિઓ રચે છે. ને એમ જે 'જીવનકલહ' ચાલે છે, તેમાંથી જે 'યોગ્યતમ' હોય તે બચે છે, ને પૂર્વના કરતાં સારો વર્ગ પેદા થાય છે. 'જીવનકલહમાં યોગ્યતમનો અવશેષ' આ પરિણામવાદનું મહાસૂત્ર છે, અને એ જ તે વાદની આખી નીતિનો સાર છે.

Studio

૨૦૧

Subjective

૨. જીવનપ્રયત્ન [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૩૮: ખરી વાત એ છે કે જીવન-પ્રયત્નથી જીવનપ્રયત્નના ગુણો જ મળી શકે છે.

૩. જીવનયુદ્ધ [પ્રે. ભ.]

સુદર્શન, ૧૭, ૭: જીવનયુદ્ધ (સ. ઈ. ૭)-ની પ્રવૃત્તિથી નીતિ, સ્નેહસંબંધ, અને ધર્મ-અળની વધતી જતી શિથિલતા....

૪. જીવનવિગ્રહ [હ. વ. વ.]

૧૩, ૫૧૨]

૪. જીવનપ્રયાસ [આ. બા.]

વ. ૧૭, ૧૭૨: સર્વ જીવવાને માટે યત્ન કરે છે, તેથી આ સ્થિતિને આપણે 'S.F.T.' યાને જીવનપ્રયાસ કહીએ છીએ.

૬. જીવનસંગ્રામ [ન્હા. દ.]

જીઓ Recreation.

Studio, અભ્યાસગૃહ [રં. હ.]

યુ. ૧૬૪૮, અષાઢ, ૨૩૬: આ કલાપ્રેમને લઈને ક્રાન્સનું હૃદય તેનાં નાટ્યગૃહો છે; તેના ચિત્રસંગ્રહો છે; તેનાં સંગીતગૃહો છે; અને તેની ખાસ નજીવા યોગ્ય જગ્યાઓ, તેના ચિત્રકામ અને શિલ્પકામ કરનારાઓનાં અભ્યાસ-ગૃહો (ss.) અને તેની લલિતકલાઓ જ અદ્વિતીય શિક્ષકો ભરી પાઠશાળાઓ છે.

Study, સ્વાધ્યાયલેખ [વિ. ક.]

કો. ૫, ૧, ૨૬૫: એમણે કાશ્મીરી ભાષા વિશે ઘણા સ્વાધ્યાયલેખો ('સ્ટડીઝ') 'ઇડિઅન એન્ટિક્વેરી'માં નોંધ્યા તથા અવલોકનો અને અને મોં એમીલ સેનારકૃત ક્રેય ગ્રંથ 'ઇન્સ્ક્રીપ્શન્સ ઓફ પિયરેસી'નું ભાષાંતર કર્યું છે.

Subconscious, ૧. અર્ધચેતન

[મ. ન. એ. શા.]

૨. પરિદૃષ્ટ [ન. દે.]

જીઓ Conscious.

૩. અબોધસ્વભાવ [ન. દે.]

જીઓ સદર.

૪. અવચેતન [અં.બા.પૂર્ણયોગ, ૪]

૫. સ્વપ્રમાનસ, અવ્યક્તમાનસ, ઉપમાનસ, અપરમાનસ [ભૂ. ગો.]

૨૬

Subconsciousness, ૧. અર્ધ-

ચેતના [પ્રા. વિ.]

યુ. ૧૯૮૧, ફાગણ, ૪૨૦: અહીં આપણે યુરોપીય ચિત્તશાસ્ત્રમાંના ફ્રાઈડ અને તેના અનુયાયીઓના સિદ્ધાંત પાસે આવીએ છીએ. તેમનું એવું માનવું છે કે દરેક સ્વપ્ન અર્ધ-ચેતનામાં હુબાવેલી કોઈક ને કોઈક વાતને બહાર લાવે છે.

૨. અવિજ્ઞાપિ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. ૧૭૭, યોગાચાર મત પ્રમાણે તેા છઠ્ઠા મનનો અવિજ્ઞાપિ (S. C.) એ રૂપ ધર્મ છે.

૩. આંતરિક ચેતના [પ્રા. વિ.]

જીઓ Self-consciousness.

Subject, ૧. દ્રષ્ટા [મ. ન.]

જીઓ Object.

૨. દર્ક [મ. ન. ન્યા. શા.]

૩. વિષયી [હી. પ્ર.]

જીઓ Object.

Subject painter, વસ્તુચિત્રકાર

[રવિશંકર મહારાજ રાવળ]

જીઓ Decorator.

Subjective, ૧. સ્વાનુભવી, અન્તઃ-

સ્થિત, સ્વાનુભવરસિક [ન. લ.]

૨. આંતર [મ. ન.]

એ. શા. ૩૩૬: જે ભાવાધિગમવ્યાપારથી બાળક, બાલ સૃષ્ટિના પદાર્થોને તેમના સાધર્મ્યાનુસાર યોજતાં શીખે છે, તે જ વ્યાપારથી તેને આંતર સૃષ્ટિ અર્થાત્ પોતાનું મન, પોતામાં રહેલું ચેતન, તેનું પણ ભાન થાય છે.

૩. સ્વવિષયક, અન્તર્ભૂત [ર.મ.]

૪. આત્મલક્ષી [ન. ભો.]

૫. સ્વવૃત્તિજન્ય, આત્મનિષ્ઠ

[ર. મ.]

૬. માનસિક [વિ. ધુ.]

૭. સ્વાવલંબી [બ. ક.]

સા. ૪, ૨૮૦: ઉત્તમાધિકારીઓ વચ્ચે પણ પ્રકૃતિભેદ, મંતવ્યભેદ, રસભેદ આદિને લીધે કોઈ પણ કલાકૃતિના સંબંધમાં અનેક મોટા મોટા

Subjective

૨૦૨

Sublime

મતભેદ અને દૃષ્ટિભેદ પડવાના જ. માટે કોઈ પણ નાટકની તુલનામાં જેમ આપણે અમુક ભાગનું તે પાત્ર પરત્વે વ્યક્તિત્વ કેવું છે તે પ્રધાનપણે જોઈએ છીએ અને બીજાં દૃષ્ટિ-બિંદુઓને ગૌણ ગણીએ છ, તેમ સ્વાવલંબી (સ્વાનુભવરસિક, સબ્જેક્ટિવ (s.)) કૃતિઓના અવલોકનમાં પણ આપણે આપણું પોત બાહ્ય રાખી કર્તાની સાથે બની શકે તેટલા સમભાવની દૃષ્ટિએ જોવું જોઈએ.

૮. આત્મસ્થિત [સા. બા.]

વ. ૧૮, ૯૯: કિંગ્ડેહ Objectiv બાહ્ય-સ્થિત ગણાય; લક્ષ્મ્ડેહ s. આત્મસ્થિત ગણાય.

૯. જ્ઞાનસત્તાક [હી. પ્ર. સ. મી.]

૧૬૮]

૧૦. વૈયક્તિક [બ. ક.]

૪. દિ. ૮૧, માણસ માણસ વચ્ચેના પરિચયોમાં તેઓ સમાન વચના હોય છે કે વચ્ચે પાંચ દશ વર્ષનો આંતરો હોય છે, એ નજીવી જેવી જણાતી હકીકતથી વૈયક્તિક છાપ (Subjective impression)માં બહુ ફેર પડી જાય છે.

૧૧. સ્વાનુભાવ્ય [કે.હ. અ.નો.]

૧૨. આત્મગત, ભાવગત [દ.બા.]

૧૩. પર્સોનલ [બ. ક.]

ખાનગી કાગળ તા. ૬-૧-૧૭

અત્રે નહિ આપેલાં અવતરણો માટે જીઓ Objective.

Subjective consciousness,
પ્રત્યક્ ચેતન, [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૧૫: તંતુસ્થાનો સાથે અથવા પ્રત્યક્ ચેતનના સ્થાન સાથે જેને સંબંધ હોય એવા કોઈ અવયવના વ્યાપારને અનુષંગે સુખ અથવા આનંદ સમજાય છે.

Subjective method, ૧. આત્મ-નિરીક્ષણ, અંતરવલોકન [મ. ન.]

ચે. શા. ૭: ચેતનવ્યાપાર સમજવાના બે જુદા જુદા માર્ગ છે. પ્રથમ માર્ગ સાક્ષાત્ ચેતન-ને જોવું એ છે, અર્થાત્ આત્મનિરીક્ષણ કરવું, અંતરવલોકન કરવું એ છે. ચેતનવ્યાપાર

બનતી વખતે મનમાં શું ચાલે છે તે જોવું એ આ માર્ગની રીતિ છે.

૨. અધિષ્ઠાનરીતિ [હ. દા. કે

શા. ક. ૧. ૩૨૭.]

Subjective view, પ્રત્યક્ષદષ્ટિ
[કે. હ. અ. નો.]

Subjective value, ઉપયોગાપેક્ષી મૂલ્ય [વિ. કા.]

સં. પ.: વસ્તુના ઉપયોગ ઉપરથી જે મૂલ્ય નક્કી કરવામાં આવે એને ઉપયોગાપેક્ષી મૂલ્ય (s. v.) કહી શકાય.

Sublimation, ૧. ઉત્પત્તન [પો. ગો.]

વ. ૧૭: મહેં ઉત્પત્તન (s.) ભસ્મીકરણ (calcination) પૃથક્કરણ (analysis) વગેરે સંબંધી વાત કરતા સરખા છે.

૨. બાળ્પીભવન [ર. વા.]

૨. ક. ૪: મનની મુંઝવણો ચિત્તને ઘટતર વ્યાપારમાં રોકવાથી તેટલો વખત વિસારે પડે છે; અથવા કોઈ ઉત્સાહક કે પાવક પ્રસંગ-માં પડવાથી તેના ઉત્તર વાતાવરણમાં મુંઝવણના વિષાદનું બાળ્પીભવન (s.) થાય છે.

૨. (psycho ana.) વિશોધન, સંશુદ્ધિ, ઊર્ધ્વીકરણ, ઊર્ધ્વગતિ, સત્ત્વસંશુદ્ધિ, આરોહણ [ભૂ. ગો.]

Sublime, ૧. ભવ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૯૪: સુન્દરની પેઠે ભવ્ય પણ ઉચિત અને માનપ્રેરક દેખાય છે.

૨. ઉન્નત [ન. ભો.]

જીઓ Grand.

Sublimity ૧. ભવ્યતા [અજ્ઞાત]

૨. પ્રૌઢત્વ [ક. ભો.]

વ. ૬, ૫૩૬: જેવી રીતે કવિની રચનામાં Beauty, સૌન્દર્ય (s.) પ્રૌઢત્વ અને (Grandeur) ગૌરવ છે, તેવી જ રીતે સંગીતમાં Beauty, s., અને Grandeur આવે છે.

૩. ઊન્નતતા [ન. ભો.]

કૌ. ૧. ૨, ૧૧૨: નવીન યુગમાં પ્રેમ શૃંગાર, બીજ અનેક ઘાગળીઓ, કરુણારસ,

Subman

૨૦૩

Superman

વીરરસ, ઉન્નતતા (સ.) સૌન્દર્ય (beauty) નાં તત્ત્વોનો પરમરસ ઇત્યાદિ વિષય થઇને સંગીતકાવ્યોની રચના થયેલી છે.

૪. ઉદાત્તતા [દ. બા.]

Subman, અવમનુષ્ય [વિ. ક.]

કો. ૧૯૩૧ જન્યુન ૨૭: પણ એ ભતિ અને અને સાંપ્રત મનુષ્યભતિની વચ્ચેના અંકોડા જેવી અવમનુષ્યો (s.m.) ની કેટલીક ભતિઓ પણ આ પહેલા પાષાણયુગની આખરે કે બોનની શરૂઆતની હાલવર્ષીઓ દરમિયાન, એ કે એવા વાંદરોમાંથી જ ઉત્પન્ન થઇ હોવાનો સંભવ છે.

Succession, આનુપૂર્વી [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૯: ચેતનનાં કાર્યને જુદાં જુદાં નામ આપવામાં આવે છે: ચેતનની સ્થિતિ, મનની સ્થિતિ, જ્ઞાન આદિ નામથી તે બતાવાય છે. આ કાર્ય કેવળ કાર્યસંબદ્ધ છે, અને અમુક આનુપૂર્વીવાળાં હોઇ શકે છે, માટે એમને ચેતનના વ્યાપાર અથવા ચેતનની ક્રિયારૂપે પણ વર્ણવવામાં આવે છે.

Subnormal, (Psychoana.) મંદધી [ભૂ. ગો.]

Substratum, ૧. આધારણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૬૩: સુંદરતાની અસરને આધાર એક જ કાળે એક જ અધિકરણમાં પરસ્પરાનુકૂળ એવાં આનન્દજનક પ્રેતસાહન ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ અને ઊર્મિ ત્રણેને મળે, તેના ઉપર છે.

૨. અધિગ્ઠાન [અ. ક.]

વ. ૧૦. ૧૪૧: એક નારંગીને વિષે રંગ-વાસ, સ્વાદ, વિગેરે ગુણો જે આપણે વિચારી શકીએ તે ઉપરાંત તેમાં કંઈ જ નથી. તે ગુણોનું અધિગ્ઠાન (સ.) નારંગી એવી કોઈ વસ્તુ છે એમ કહેવું વાસ્તવિક નથી એમ આકલ્પીતું માનવું હવે.

Suggestibility (Psycho-ana.) સૂચન-ક્ષમતા [ભૂ. ગો.]

Suggestion, સંસૂચન, સૂચન, સૂચના, જ્ઞાપકલિંગ, જ્ઞાપકહેતુ [કે. હ. અ. નો.]

Suggestive ૧. વ્યંજક [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨. ૧૪૭: દુર્ગારામના વિચારોની મુખ્ય ખૂબી એ છે કે તેઓ સંક્ષિપ્ત હોવાથી ઘણા નવા વિચારોના તે વ્યંજક (સ.) થઇ પડે છે.

૨. સૂચક [અજ્ઞાત]

૩. જ્ઞાપક, અવગમક [કે. હ. અ. નો.]

Superconscious ૧. પરચેતન્ય

[અં. બા. પૂર્ણયોગ ૪]

૨. સુષુપ્તિ, પરમાનસ, અધિ-માનસ [ભૂ. ગો.]

Superiority complex, (Psycho-ana.) ઉત્કર્ષગ્રન્થિ, અવિક્રતાગ્રન્થિ, શ્રેષ્ઠતાગ્રન્થિ [ભૂ. ગો.]

Superman, ૧. સવિશેષ પુરુષ [મન. ૨વ.]

કૃ. ચ. ગવેષણ, ૧૭: જેને હાલમાં S. (સવિશેષ પુરુષ) કહેવામાં આવે છે તેવો S. (સવિશેષ પુરુષ) મનુષ્ય થઇ શકે છે.

૨. ઉત્તમપુરુષ [ઉ. કે.]

ઢિ. ગી. ૩૭૯: નિત્યે કોઈ આધ્યાત્મિક ઉપપતિ સ્વીકારતો નથી. તથાપિ પોતાના ગ્રંથમાં તેણે ઉત્તમ પુરુષનું (S.) જે વર્ણન કરેલું છે તેમાં આવો પુરુષ સારા ખોટાની પેલી પાર હોય છે એમ તેણે કહેલું છે.

૩. વ્યાધ્રપુરુષ [દ. બા.]

કા. લે. ૧૭૪: નિત્યે (જર્મન તત્ત્વવેત્તા) માને છે કે સુપરમેન એટલે કે વ્યાધ્રપુરુષ આવવાનો છે.

૪. નરપુંગવ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૧, ૧૭૬: હું સરખાયા છું તે નરપુંગવ ('સુપરમેન') તરીકે નામ કાઢવા.

૫. નરોત્તમ [ન. દે.]

સુ. શા. ૨૦-૧: પરંતુ વિજ્ઞાન એટલું તો કહી શકે છે કે, મનુષ્યપ્રજા હાલ જે રૂપમાં છે તેના કરતાં કોઈ ચઢીઆતા રૂપને અને ગુણ-ધર્મને પ્રાપ્ત કરશે. આ પ્રજાને "નરોત્તમ" (સુપરમેન) નામ આપવામાં આવે છે, અને તે સુપ્રજનશાસ્ત્રનું લક્ષ્ય છે.

Superstition

૨૦૪

Syllable

૬. અતિમનુષ્ય [રા. વિ.]

પ્ર. ૬, ૮૭; આપણે માણસ મટીને કાંઈ પણ બનવા મથીએ છીએ ત્યારે પતિત થઈએ છીએ. માણસ મટી અતિમનુષ્ય (S.) બનવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે જ આપણે અમાનુષ બનીએ છીએ.

Superstition, ૧. વહેમ [અગ્રાત]

૨. અતિધર્મ [ગો. મા.]

(૧) સ. ચં. ૪, ૨૨૭: ધર્મરાજના અતિ-ધર્મ—Superstitions—નો પ્રતિરોધ થાય છે.

(૨) સા. છ. ૩૨: ધર્મ કોને કહેવો અને અધર્મ કોને કહેવો, ધર્મ કીયો અને અતિધર્મ (S.) કીયો, ઇત્યાદિ પ્રશ્નો વિશે મનુષ્યો યુક્ત કરશે.

૩. અતિશ્રદ્ધા [બ. ક.]

દર્શનિયું, ૧૪૦: અતિશ્રદ્ધાના પ્રદેશમાંથી નીકળી જનાર પ્રવાસીને આ પરમ નાસ્તિ અને નિરપવાદ અશ્રદ્ધાના ઘોર તમિસ્રમાં થઈને જ માર્ગ છે. (મૂળ અંગ્રેજી:— All who leave the valley of superstition pass through that dark land).

Surgeon, ૧. શસ્ત્રવૈદ્ય [આ. બા.]

જીઓ Physician

૨. શલ્યચિકિત્સક [દુ. કે.)

જીઓ, ૩૬ કલ્પ શબ્દોમાં Hospital.

Surgery, ૧. શસ્ત્રવૈદ્યવિદ્યા [મ. ર.]

જીઓ Physiology.

૨. શસ્ત્રવિદ્યા, શસ્ત્રવૈદ્યક [મ. ર.]

બ્રિ. હિં. વિ. ૧, ૨૭૫: નેપોલિયનના વખતમાં શસ્ત્રવિદ્યાની ખીલવટ એટલી ઓછી હતી, કે સાબ થઈ ફરી લડવા ગયેલા જખમી-ઓની સંખ્યા કદી મોટી થતી નહીં. પણ હાલના વખતમાં સામાન્ય અને શસ્ત્રવૈદ્યકની ખીલવટ વધારે થવાથી લશ્કરના વૈદ્યશ્રી બલની મહત્તા વધી છે.

Surrogate, (Psycho-ana.)

સ્થાનોય [ભૂ. ગો.]

Survival of the fittest, ૧.

યોગ્યતમનું ઉત્તરજીવન [મ. સ.]

હ. બા. ૮૫: પાશ્વ્યાત્ય એક વિચાર આવે છે કે:—‘પ્રાણ સાર પ્રયત્ન અને યોગ્યતમનું ઉત્તરજીવન’ The struggle for life and the survival of the fittest.

૨. યોગ્યતમનો અવશેષ [મ. ન.]

જીઓ Struggle for existence.

૩. શ્રેષ્ઠની પ્રતિષ્ઠા, લાયકનો અચાવ [ઉ. કે.]

વ. ૩. પદ: “સત્તા (જીવવા) સાર વિશ્વ અને શ્રેષ્ઠની પ્રતિષ્ઠા યાને જીવવા માટે મારામારી અને લાયકનો અચાવ” Struggle for existence and survival of the fittest, એ નિયમથી ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ઠ થતો આવ્યો છે.

૪. લાયકની ચિરંજીવતા [બ. ક.]

કૌ. ૨. ૨, ૧૪૮: એવા એવા મહત્વના ભાવ, (idea)ને માટે શબ્દો તો ગમે તેટલા યોગ્ય તે સર્વમાંથી જે એક રૂઢ થવા પામે તે એક શબ્દના ઘડનારને સંભારવો, અને બીજાને વિસારી દેવા, એ જ વિશ્વકર્મનો—લાયકની ચિરંજીવતા (survival of the fittest) નો કારણ છે.

Susceptible, ભાવગ્રાહી [ન. ભો.]

અ. ક. ૧૭: ભાવગ્રાહી યુવક પ્રત્યેક ઉન્નતા-ક્ષીં ભાવને પ્રવેશ આપવાને પોતાનું દૃઢ્ય ઉઘાડે છે. (મૂળ અંગ્રેજી:—the susceptible youth opens his heart to every elevating feeling.)

Swimming bath, તરણકુંડ [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૩૦૧: પચીસ વર્ષ ઉપર કોણે કલ્પું હોત કે સ્ત્રીઓને તરવાની કળા શીખવવી જોઈએ અને તે માટે s.b. યાને તરણકુંડ જોઈએ?

Syllable ૧. વર્ણશ્રુતિ, શ્રુતિ [ન. ભો.]

વ. ૧૧. ૨૬૧: બેથી વધારે વર્ણશ્રુતિના (વર્ણશ્રુતિ અથવા શ્રુતિ S.) શબ્દમાં દીર્ઘ અથવા સ્વરિત શ્રુતિમાંનો સ્વર હ્રસ્વ રહે છે, અથવા દીર્ઘ હોય તો હ્રસ્વ બને છે.

૨. શબ્દાંગ [મન. હરિ.]

વ. ૧૬, ૧૧૨: આયંબમાં બે શબ્દાંગ

Syllabus

૨૦૫

Symmetrical

(૬.)—એટલે પહેલો લઘુ અને બીજો ગુરુ.

૩. શ્રુતિખંડ [ખ. ક.]

સા. ૮, ૫૯૯: શુદ્ધ સંગીતમાં અર્થવાન શબ્દોની જરૂર નથી; એક જ કે અર્થહીન શ્રુતિખંડ (૬.) હોય તેને લખાવી કળાઓની સંગયા કાલ ખામણીને પૂરવામાં આવે છે; શ્રુતિખંડો ઈષ્ટ કલાઓ કરતાં વત્તા હોય તો તેમાંથી ગમે તેને ટુંકવવામાં આવે છે.

૪. અક્ષર [ખ. ક.]

સ. ૨૫, ૪૦૮: ક્રિયાપદોમાં પહેલા અક્ષર (૬) માં અંત્ય વ્યંજન તરીકે હુ આવે અગર હુ બીજા અક્ષરમાં પહેલો આવે એવા શબ્દોમાં ખંને રીતની જોડણી ચાલવા દેવી.

૫. વર્ણી [ખ. ક.]

(૧) વ. ૨૮, ૨૮૯: કહી, કહીશ, કહ્યું એ શબ્દોમાં આદિ વર્ણી (ડ. સિલેબલ) નો અકાર આખો છે... (૨) આ. ક. સ. ૮૧; વર્ણી, ઉચ્ચારણક્રિયાનું એકમ, સિલેબલ; સિલેબલ એ વિશેષણ માટે પણ આ જ શબ્દ.

૬. માતૃકા, માત્રોચ્ચાર [દ. બા.]

Syllabic, વર્ણી [ખ. ક.]

આ. ક. સ. ૮૧: જુઓ ઉપર Syllable.

Syllabus, વિષય-ક્રમ-વિસ્તાર [દ. બા.]

Syllogism, ૧. ન્યાય [મ. ન.]

જુઓ. Sorites.

૨. અવયવિત્ત, અનુભિતિ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭.

૩. પંચાવયવ વાક્ય, અવયવી વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. (૧) ૧૨૨: આ અનુમાનમાં પાંચ વાક્યો છે માટે આને પંચાવયવ વાક્ય કહે છે. આ પાંચ વાક્યોને અનુક્રમે પ્રતિજ્ઞા, હેતુ વ્યાપ્તિ (ઉદાહરણ સાથે), ઉપનય અને નિગમન કહે છે. (૨) પ્રસ્તાવના, ૧૯: અવયવી વાક્યનું સ્વરૂપ પણ આપણી પ્રણાલિકાને અનુસરી મેં પંચાવયવી જ રાખેલ છે.

૪. પૂર્ણાનુમાન [કે. હ. અ. નો.]

૫. અનુમાનપ્રપંચ [દ. બા.]

Symbol, ૧. ચિહ્ન [તા. બા.]

૨. પ્રતીક [અગ્રાત]

૩. સૂચક ચિહ્ન, ઉપલક્ષણ [કે.]

હ. અ. નો.]

૪. સંકેત [ભૂ. ગો.]

Symbolical, સાંકેતિક [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૮૦૨: એ પૂર્વનવિધિ લક્ષ્યમહા-યજ્ઞનો સાંકેતિક (૬. સંકેતવાળો) છે.

૨. સંજ્ઞારૂપ [ર. મ.]

વ. ૨૦, ૧૬૭: એ ત્યાગ તો સંજ્ઞારૂપ ક. છે.

Symmetry ૧. સૌખંડવ [મ. ન.]

જુઓ Grace.

૨. સમપ્રમાણતા [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૧૪૫: સૌન્દર્યનું તત્ત્વ અવયવ-ની સમપ્રમાણતા (૬) માં છે

૨. પ્રમાણતા [નહા. દ.]

ઈ. કુ. ૪: સૌન્દર્ય અને કલાનો પરમ નિયમ (૬.) પ્રમાણતાનો છે.

૪. સમમાનત્વ [ગ. વિ.]

પાંચમી પરિષદ: “ગુજરાતનું સ્થાપત્ય,”
૯: સમમાનત્વથી આ દેવળો ધણાં જાન્ય લાગે છે.

૫. સમરૂપતા [હ. બ.]

સ. ૨૭, ૨૦૬: ત્રણેમાં એક પ્રકારની સમ-રૂપતા ક. છે.

૬. સુઘટિતતા [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૨૮૧: વિજ્ઞાનનું ધ્યેય સૃષ્ટિક્રમ-સૃષ્ટિક્રિયા સમજવાનું છે. આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ-ને માટે વિજ્ઞાન સૃષ્ટિક્રિયામાં સર્વત્ર વ્યવસ્થા અને નિયમિતતા જુએ છે અને શોધે છે. આ વ્યવસ્થા અને નિયમિતતાની સાથે સુઘટિતતા S. અને સંવાદ Harmony પ્રાપ્ત થાય છે.

૭. ક્રમસાહિત્ય [હ. બ.]

કો. ૩, ૨, ૧૪૯: ટીકાકારોના અર્થ પ્રમાણે જોતાં એ ક્રમસાહિત્યનો ભાગ થાય છે.

Symmetrical, ૧. આકારશુદ્ધ [અ. ક.]

મ. કા. ઉપોદ્ધાત, ૭૫: ન્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં પ્રભુનું સત્ય અને તેની કૃપા જ રેડાયલાં છે, અને ટુંકી દૃષ્ટિથી જોતાં આપણને જે ખર-

Sympathy

૨૦૬

Synthesis

બચડી ખડકો જેવા લાગે છે, તે જ દૂરથી આભુઆભુ તપાસી સંછિની વચમાં ભેંતાં ભગ્ય, સુન્દર અને આકારશુદ્ધ (૩.) ટેકરીઓ દૃષ્ટિને તથા આત્માને આનંદ આપે છે.

૨. સમસંવ્યાપસંવ્ય [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૨૦: હસ્તાલેખન (Free-hand)-સમસંવ્યાપસંવ્ય (સ.) ચિત્રો અને પદ્ધતિ-લેખનના નમુના પરથી ચિત્રો દોરીને તેમાં રંગ પૂરવો.

૨. નિયમિત [કે. હ. અ. નો.]

૪. ઉભયતોલદ્ર, સર્વતોલદ્ર [દ. બા.]

Sympathy, અનુકંપા, સમભાવ [ન.લ.]

શુ. શા. ૧૬, ૫૪: યુરોપખંડના દેશોમાં મતભેદ તો હતા-કારણ એકે પક્ષ શુદ્ધ ન્યાયી તો છે જ નહિ-પરંતુ એકત્ર કરતાં ક્રાન્સના ભણી તેઓની અનુકંપા અથવા સમભાવ (સ.) અને શુભેચ્છા જેવામાં આવ્યાં છે.

૨. ભાવ [આ. બા.]

ભુઓ Discrimination.

૩. સહાનુભાવ [ઉ. કે.]

વ. ૧૭, ૨૩૧: સ. (સહાનુભાવ) નો પુરાવો આપવા માટે તેઓ આરંભથી જ આગ્રહ કરતા.

૪. સહાનુભૂતિ [ખ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૭૦: પાર્લિમેન્ટમાં કાયદા કરાવી કરાવીને સ્વરાજ્ય મેળવવાને માર્ગે આપણે જવું છે અને કહો છો ઇંગ્લેન્ડની સ. (સહાનુભૂતિ) ન અપે.

Symphony, ૧. સ્વરસંગ [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૪: જ્યારે ખીચેલન પોતાના સ્વરસંગ ('સીમ્ફની')ની રચના કરતો ત્યારે, કથુંક ત્યાર પહેલાં જ તેના ચિત્ત પર મુદ્રિત થયું હોય ને એમાંથી તે રચના કરતો હોય તેવું કે નહોતું.

૨. સંવાહિત્વ [દ. બા.]

Symposium, મતસંગ્રહ [આ. બા.]

હિન્દુ (વેદ) ધર્મ ૧: જુઓ મિ. નટેશને

પ્રસિદ્ધ કરેલો "Essentials of Hinduism" નામનો મતસંગ્રહ.

Syncategorematic, સાન્વય [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૦૮: લેખકેએ શબ્દનો એક વિભાગ નિરન્વય અને સાન્વય એવો પણ માનેલો છે. જે શબ્દો સ્વતઃ બીજાની સાથે અન્વય પામ્યા વિના પણ અર્થ બતાવી શકે તે નિરન્વય, ને જેને અન્વયની જરૂર પડે તે સાન્વય.

Syntactical, અન્વયાધાર [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૨૬, ૮૦: આમાંના પહેલાં સ. એટલે અન્વયાધારક્રમમાં ભાષા હોય ત્યારે તેમાં માત્ર એકેક સ્વરચાળા નાના શબ્દો હોય છે, તેમાં ફેરફાર થતા નથી કે તેનાં રૂપાખ્યાન થતાં નથી.

૨. પ્રત્યયરહિતા, એકસ્વરી, કમાનુસારિણી [ક. પ્રા.]

ખ. બ્યા. ૭: પ્રત્યયરહિતા—આ પ્રકારની ભાષામાં પૂર્વજ કે પ્રત્યય નથી તેમ જ જુદા જુદા પદચ્છેદ માટે જુદાં જુદાં પદ નથી. એકનું એક પદ જ સ્થાન પ્રમાણે નામ, વિશેષણ ક્રિયાપદ, વગેરે અને છે, ધાતુઓ જ કંઈ પણ ફેરફાર વિના પદ તરીકે વપરાય છે, બધા શબ્દ એકસ્વરી છે. શબ્દને પ્રત્યય લાગતા નથી અને તેનાં વાક્ય અને છે ત્યારે એક જ શબ્દ વાક્યમાં સ્થળ પ્રમાણે નામ, ક્રિયાપદ કે વિશેષણ તરીકે ગણાય છે. આ કારણથી એ પ્રકારની ભાષા પ્રત્યયરહિતા, એકસ્વરી, કમાનુસારિણી કહેવાય છે.

Synthesis ૧. એકીકરણ, સંકલ્પ [મ. ન. ન્યા. શા.]

૨. સંયોગીકરણ [ન. ભો.]

૩. સંકલન [ચં. ન.]

શુ. ચ. ૭૩: આ સામાન્ય કલ્પનાને આપણે સંકલન-S.-ની પદ્ધતિ પ્રમાણે ધાતુને મૂળ-વિચાર કે વિચારોને આધારે યોગ્ય નામ આપીએ છીએ.

૪. પિંડીકરણ [ચં. ન.]

જુજરાતી. તા. ૧૩, ૨, ૧૯૨૦, પૃ. ૨૫૬;

Synthetic,

૨૦૭

Teacher-complex

આ કાર્યને અંગે પૃથક્કરણ (analysis) અને પિંડીકરણ (s.) બંનેય આવશ્યક છે.

૫. સમન્વય [દ. બા.]

Synthetic, Synthetical, ૧.

અવ્યક્ત [કે. હ.]

બુ. પ્ર. ૧૮૯૨, ઔગણ્ડ, મુખ્યાવખોધ આંત્રિક વિશેનો લેખ.

૨. સમસ્ત [કે. હ.]

ખીજ પરિપદ, પ્રમુખપદનું ભાષણ, ૨: જે Synthetical stage એટલે સમસ્ત દશામાં સંસ્કૃત છે તેજ દશામાં નિર્દિષ્ટ પ્રાકૃત છે.

૩. પ્રત્યયાભિક્ષા [કે. પ્રા.]

બુઓ Inflectional.

૪. સંયોગમય [ર. મ.]

ક. સા. ૩, ૧૪૨: ત્રીજ અને સાતમી

વિકસિતઓમાં s. (સંયોગમય) પદ્ધતિથી પ્રત્યય લાગી (અને તેથી શબ્દોમાં વિકાર થઈ) પાખ્યાન થાય છે; પણ તે સિવાયની વિકસિતઓમાં પ્રત્યય લાગતા નથી, પણ analytical (પૃથક્કરણવાળી ઘટનાની) પદ્ધતિથી માત્ર શબ્દ પાછળ ઉપસર્ગ મુકી વિકસિતનો અર્થ દેખાડવામાં આવે છે.

૫. સમન્વિત [જ્ઞા.બા. વ. ૧૭, ૫૬૬]

System, વ્યુહ, પદ્ધતિ [મ. ન. ચે.

શા. ૧૬૦]

૨. પરિપાટી [મ. ર.]

૩. તંત્ર [પ્રા. વિ.]

System of notions, સામાન્ય-

વિન્યાસ [મ. ન. ચે. શા.]

System of signs, લિંગપદ્ધતિ

[મ. ન. ચે. શા.]

T

Talent, મેધા [વિ. ક.]

કો. ૨, ૩, ૧૩૪; જે સુનશીની નવલો પ્રતિભાથી મુક્ત નથી તેની નાની વાર્તાઓમાં માત્ર સાધારણ સારી મેધા ('ટેલન્ટ') જ કેમ હશે?

Tannery, ચર્મશાળા [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૧૨; તેઓ જે ચામડાનું કામ કરે છે તે તો મારે માટે જ છે. જે સમાજને આ લોકોની સેવાની જરૂર છે તો સમાજે એક સ્વતંત્ર ચર્મશાળા (ટૅનરી) કાં ન બાંધવી?

Tapestry, વણાટચિત્ર, [રં. હ.]

બુ. ૧૯૭૨, વૈશાખ, ૧૩૫૬...જેમાં ચૌદમાં હુઠના સમયનાં કેટલાંક પ્રખ્યાત વણાટ-ચિત્રો છે.

Taste, ૧. રસજ્ઞતા [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૧૮૯; કાવ્યમાં વિવેક વાપરવો તો તે પૂરો વાપરવો જોઈએ, અને તેને માટે જોઈએ કેવળણી તથા રસશાસ્ત્રનો જોડો અભ્યાસ અવશ્યનો છે. ત્યારે જ શુદ્ધ રસજ્ઞતા (T.) પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. રસાભિજ્ઞતા [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૩૦૦: ગ્રીક અને લૅટિન ભાષાઓના અભ્યાસ વગર યોગ્ય સંસ્કાર અને રસાભિજ્ઞતા ઉત્પન્ન થતાં નથી.

૩. રસવૃત્તિ [મ. ન.]

ચે.શા.૪૯૮: અતિશય ભક્તકવાળા રંગ ઉપજે રસવૃત્તિ લાગેલી હોય તે પણ ખોટી જ છે.

૪. સદૃઢ્યતા [ર. મ.]

ક. સા. ૩૯; આવા વિષયમાં સદૃઢ્યતા (T.) એક ખરૂં પ્રમાણ છે.

૫. રસશક્તિ [ન. ભો.]

બુઓ Acquired.

૬. રસિકતા [બ. ક.]

૭. મુરુચિ [બ. ક. કાં. મા. ૩૧૯]

૮. રુચિ [ચં. ન.]

ગુજરાતી, ૧૩-૨-૨૭ પ. ૨૫૬; માણસ માણસની વિવેકશક્તિ અને રુચિ (T.) બિન્ન હોવાની જ.

૯. અભિરુચિ [દ. બા.]

Teacher-complex, Psycho-ana,

ગુરુ-ગ્રન્થિ [ભ. ગા.]

Technical

૨૦૮

Theology

Technical ૧. સાંકેતિક, પારિભાષિક
[૨. મ.]

ક. સા. (૧) ૨૨૨: અલંકારશાસ્ત્રના સાંકેતિક (t.) નિયમો વિરુદ્ધ આ શ્લોકમાં દોષ થયાનો સવાલ નથી (૨) ૭૧૭: પદાર્થવિજ્ઞાનના વિષયમાં ભાષાની કે શૈલીની વિશેષતા નથી હોતી; માત્ર પદાર્થોના નવા નવા ધર્મ-દર્શાવવા પારિભાષિક (t.) શબ્દોની વિશેષતા એ ગ્રંથોમાં હોય છે.

૨. વિશિષ્ટ, તદ્દગત [દ. બા.]

Technique, ૧. જંત્ર [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૩, ૧૬-૨: પછી પ્રતિભાનું જંત્ર ('ટેકનીક') સૌ કોઈને પોતામાં સમાવનાર થશે.

૨. હાથોટી [દ. બા.]

Teleological, સાધ્યલક્ષી [અ. ક.]

ની. શા. ૬૭૩]

Teleological argument

રચનાવાદ [હ. વ.]

વ. ૧૩, ૫૬૫: સૃષ્ટિની રચના ઉપરથી તહેનું મૂળ કારણ બુદ્ધિમાન છે એ વાદને રચનાવાદ (T.A.) કહેવાય છે.

Teleology ૧. હેતુવિદ્યા, ઉદ્દેશવાદ, પ્રયોજનવાદ [હી. વ. સ. મી. ૯૮, ૧૬૬.]

૨. મીમાંસા, હેતુવિદ્યા, [બૂ. ગો.]

Temperance ૧. પ્રમિતતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૧૨: નીતિમય ચારિત્રનું જે સામાન્ય સ્વરૂપ ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપર જ દષ્ટિ રાખીએ તો આપણે દુરત જોઈ શકીશું કે એવા ચારિત્રનો સાર, પ્રાપ્ત કરેલાં સ્વોપયોગી તમ પરોપયોગી વલણો જેને આપણે સદ્ગુણ કહીએ છીએ તે હોવામાં રહેલો છે. આવાં સ્વોપયોગી એટલે પ્રમિતતા દૂરદર્શિતા આદિ અને પરોપયોગી એટલે ન્યાય પરમાર્થ-વૃત્તિ આદિ વળણોના બળ ઉપરથી ચારિત્ર બળનો નિશ્ચય થઈ શકે છે.

૨. મિતાચાર [મ. ૨. શિ. ઈ.]

૩. મિતપાન [અગ્રાત]

Temperate મિતપી [બ. ક.]

સુ. ૧૬૮૩, કાર્તિક, ૧૦૬: આપણે દારૂ અને લંપટતાને મહા પાતક ગણીએ, મિતપી અને દારૂડિયા વચ્ચે ભેદ જ ગણતા નથી.

Temperature ઉષ્ણતામાન [ન. લ.]

જુઓ. Absorption.

Text=book, ૧. નિયત પુસ્તક [ન. ભો.]

૨. શાળા-પુસ્તક [હ. દા.]

કે. શા.ક. ૧. પ્રસ્તા. ૧૩: ફાઉલરકૃત ડિસિપ્લીનનું તેમણે કરેલું ભાષાંતર હજી શાળા-પુસ્તક તરીકે ચાલે છે.

૩. નિર્ણીત પુસ્તક [ચં. ન.]

ગુ. જી. ૧૫: નિર્ણીત પુસ્તકોનો જ આરંભ અભ્યાસ કરનાર બીજા વિદ્યાર્થીઓ વર્ગમાં તેમના કરતાં ઊંચે નંબરે ચઢતા, પરંતુ એવો કોઈ નહોતો કે જે તહેમના જેવા વિશાળ અને વિવિધ જ્ઞાનનો ગર્વ કરી શકે.

૪. પાઠ્યપુસ્તક [બ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૩૪: આ આખો સંગ્રહ આ ભાવનાના સરલ અસરકારક પાઠ્ય પુસ્તક (t.b) જેવો છે.

Theism ૧. ઇશ્વરવાદ [ચં. ન.]

સ. ૧૬૧૪, એપ્રિલ: “નેતિ” “નેતિ” કરતે કરતે “ઇશ્વર” નેટલો “ઈતિ” રાખવાને લીધેજ ફ્રેડરીક હેરીસન અર્વાચીન ઇશ્વરવાદ -T.-ને સંકોચન shrinkage ની સંજ્ઞા આપે છે.

૨. એકેશ્વરવાદ [ન. ભો. સ્મ. મુ. ૧૫૩]

Theist, ઇશ્વરવાદી [ચં. ન.]

ગુ. જી. ૨૬: જ્યારે ઇશ્વરવાદી વલણ પ્રધાન બન્યું ત્યારે પરમ સત્તાના અસ્તિત્વમાં પોતાની શ્રદ્ધાનો તેઓએ ખુલ્લી રીતે સ્વીકાર કર્યો.

Theocracy, ૧. ધર્મપાટસ્થ રાજસત્તા [ન્હા. દ.]

ઉ. ઝ. ૯: ઇસ્લામનું સ્વરૂપ T.-ધર્મપાટસ્થ રાજસત્તાનું હઈ.

૨. ધર્મિષ્ટશાસન [દ. બા.]

Theology, ૧. ઇશ્વરવિદ્યા, ઇશ્વરજ્ઞાન [ન. લા.]

Theological

૨૦૯

Toleration

સ. ગ. (૧) ૩૩૬: જ્ઞાનના રાજ્યમાં શ્રદ્ધા નામાંકિત સરદારો, ધારાના વકીલો ને ઈશ્વર-વિદ્યાના જાણનારા થઈ ગયા.

(૨) જીવો Essayist.

૨. ધર્મિષ્ઠ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૩]

૩. ધર્મવિદ્યા [ઉ. કે.]

વ. ૪, ૧૩૧: ધર્મમાં ઈશ્વર સંબંધી વિચાર અને મનુષ્યના સંબંધનો વિચાર વિગેરે બાબતો ધર્મવિદ્યાનો (I) વિષય છે.

૪. ઈશ્વરશાસ્ત્ર [અ. ક. તી. શા. ૧૧:]
નીતિશાસ્ત્ર તત્ત્વવિદ્યા સાથે ગાઢમાં ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એ શાસ્ત્ર ઈશ્વરશાસ્ત્ર કે થીઓલોજી સાથે અસંબંધ નથી એમ આપણે વસ્તુતઃ સૂચવીએ છીએ.

૫. ઈશ્વરવાદ [ગૂ. વિ. વિ. ૧૪૪]

૬. દેવતામીમાંસા [દ. બા.]

Theological, આધિદૈવિક [ઉ. કે.]

જીવો Metaphysical.

Theoretical, ભાવગમ્ય, ઔપપત્તિક [મ. ન.]

ચે. શા. ૭: ચેતનશાસ્ત્ર વ્યાવહારિક શાસ્ત્ર નથી, ઔપપત્તિક શાસ્ત્ર છે. ઔપપત્તિક શાસ્ત્રમાં જેવી વસ્તુસ્થિતિ છે તેવીનો વિવેક કરી તે સી રીતે થાય છે, થઈ છે, તેનો વિચાર કરેલો હોય છે, વ્યાવહારિકમાં વસ્તુસ્થિતિ કેવી જોઈએ, કેવી ઇષ્ટ છે, તેનો વિચાર હોય છે.

Theory ૧. ૧, સિદ્ધાન્ત [

૨. વાદ [કિ. ધ.]

કે. પા. ૬૧: જગતમાં આપણને અનેક અનુભવો એવા થાય છે કે જેના ખુલાસા આપણને ઈંદ્રિયોદ્ધારા પ્રત્યક્ષપણે મળતા નથી. જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ન મળે ત્યાં સુધી એ પ્રશ્નો વિશે કદાચીન રહેવું એ પણ આપણાથી થઈ શકતું નથી. બુદ્ધિને કોઈ પણ પ્રકારનું સમાધાન જોઈતું હોય છે આથી એના ખુલાસાએ એ જીદી જીદી સંયુક્તિક કલ્પનાઓ કરે છે, એને વાદ (theory, hypothesis) કહે છે.

૨૭

૩. તર્ક, કલ્પ [કે. ક. અ. નો]

૪. ઉપપત્તિ [દ. બા.]

Theory of knowledge, જ્ઞાનવાદ

[મ. ન. ચે. શા.]

Thinking, ૧. તર્કવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૮૭: ચોચ રીતે નિયમાયલી કલ્પના ઉચ્ચ પ્રકારના તર્કવ્યવહારનો માર્ગ સરળ કરી આપે છે.

૨. મનન, મનોવ્યવહાર [હી. વ. સ. મી. ૧૬૯]

Time-server, ૧. સમયસેવી [અજ્ઞાત]

૨. પ્રસંગસેવી [દ. બા.]

Title-page, ૧. નામપૃષ્ઠ [મ. ૩.]

મેહેતાજી દુર્ગારામ મંછારામ, પ્રસ્તાવના, આ ચોપડીના નામ-પૃષ્ઠમાં મેં પોતાને એનો કર્તા લખ્યો નથી તેનું કારણ એ કે આખા પુસ્તકમાં માંડે લખાણ ભાગ્યે પાનાં વીસેક હશે.

૨. મુખપત્ર [મ. સૂ.]

લોડ એસ્ટરશીલ્ડને પોતાના પુત્રપ્રતિ ઉપદેશ, પ્રસ્તાવના, ૪. પૂર્વોક્તિ “આપણા દેશનો એક કુલીન યુવક”-ભાષાન્તરકર્તા, જેનું નામ તે સમયે આપવામાં આવ્યું નથી, તે કોણ છે, તેનું તો આ પુસ્તકનું મુખપત્ર જ હવે પ્રકાશન કરે છે

Toleration, ૧. મતાંતરક્ષમા [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૨૯૯: આપણા દેશમાં તો હાલ મતાંતરક્ષમા (Spirit of Toleration) રાખવી એ ખાસ જરૂરનું છે.

૨. મતભેદસહિષ્ણુતા [મ. ન.]

સુ. ગ. ૪૯૪: અનેક ધર્મ, સંપ્રદાય, ઇત્યાદિ ધર્મના પેટામાં સમાય છે તથાપિ બધા ધર્મ-વાળાનું એમ જ માનવું છે કે ગમે તે પ્રકારે, ગમે તે રીતે, સર્વે ધર્મ એક જ પરમેશ્વરને પામવાના માર્ગ છે. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રો આ વિચારથી ભરપૂર છે, અને મતભેદસહિષ્ણુતા (t.) એ ધર્મમાં જેવી જણાઈ છે તેટલી આખી દુનિયાના અન્ય કોઈ ધર્મમાં જણાઈ નથી.

૩. ક્ષમા [મ. ૨.]

સિ. અ. મિલ્ નાસ્તિક હતો, છતાં ચૂરોપના ઘણા ધાર્મિક લોકો તેના સદ્ગુણોની કદર

Tone

૨૧૦

Tracing

કરી શકેલા તે ક્ષમા; પાશ્ચાત્યો હિન્દુઓના બધા દોષો જાણવા છતાં તેમના સદ્ગુણોને પણ જાણી શકે છે એ ક્ષમા. મારે કહેવું જોઈએ, કે ક્ષમાને હું ઈંગ્લિશ ટોલરેશન (t.) શબ્દના પર્યાય તરીકે જ સમજું છું.

૪. મતાંતરસહન [મકરન્દ]

જ્ઞા.સુ. ૨૪,૨૪૯: “સમાધાન”ના સંબંધમાં એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે મતાંતર-સહન (T.) થી Tone, તે બહુ જુદી વસ્તુ છે.

૫. હરોદ્દષ્ટિ [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, આપાદ, ૧૨૩: કોમમાં ઉદારતા કેળવો, સામી કોમના ત્હમને અપ્રિય મતો અને આચરણો માટે હરોદ્દષ્ટિ ખીલવો.

૬. સહિષ્ણુતા, સ્થાવવાદિતા [દ.બા.]

Tone ૧. સ્વરૂપ [મ. ન. ચે. શા.]

૩. સ્વર, સ્વરમાત્રા [કે.ક.અ.નો.]

૨. છાયા [ન. ભો.]

બીજી પરિષદ, “અભિનયકલા”, ૧૧: “અભિનયકલા” બીજાં સામાન્ય લક્ષણ—(૧)છાયા Tone (૨) વિલક્ષણતા (Distinction) અને (૩) શક્તિવિસ્તાર (Breadth) એ છે.—અવતરણના બાકીના ભાગ માટે જુઓ Impressionalist ત્યાં તેની વિશેષ સમજૂતી મળશે.

૪. ૧. રંગમાત્રા [બ. ક.]

ક. શિ. ૧૦: આ દાખલામાં બીજી ખામી (t.) (ટોન-માત્રા; પ્રમાણ)ની છે. ટોન માટે આપણે હું ધારૂં છું કે રંગમાત્રા શબ્દ વાપરી શકાયે.

૨. માત્રા [બ. ક.]

કાં. મા. ૨૮૧: ઉગતા કવિઓમાં અતિમાનની વાસના હોય છે, જે ખોટી છે. કોઈ પણ કવિની કલાપ્રગતિ એ લાગણીને જીતીને જ, પોતાના દોષ જોતાં શીખી, દૂર કરતાં શીખી, શીખીને જ, શક્ય છે,—એવો સાર આ કવિતા કરુણ સુકુમારતાથી કહે છે; વિષયનિરૂપણ અને વૃત્ત અન્યોન્યપોષક બની આ સુકુમારતાની માત્રા (t.) આદિથી અંત સુધી સમરેખ સાથે છે.

Topography, ૧ સ્થળવિદ્યા [ન લ]

ન. અં. ૩, ૧૭૯: સ્થળવિદ્યા (t.) સિવાય ભૂગોળવિદ્યાની બીજી સઘળી ખામીનો શુદ્ધ

સૂચક પદ્ધતિએ શીખવી શકાય એવી છે.

૨. સ્થાનનિર્દેષ, પ્રદેશવર્ણન-વિવરણ [દ. બા.]

Topographical, સ્થળનિર્દેશક

[ચં. ન.]

યુ. જ, ૨, ૭: પ્રાચીન હિન્દુસ્તાનની સ્થળનિર્દેશક, રાજકીય અને ઐતિહાસિક સ્થિતિને કહેવાતા ઇતિહાસકારો અને ભાષાશાસ્ત્રીઓએ કલ્પેલી અને ખરી માનેલી છે ત્હેનું મોટા ભાગમાં વર્ણન છે.

Torch-bearer, ૧ જ્યોતિર્ધર [ક. મા.]

યુજરાતના જ્યોતિર્ધરો, યુ. ૧૯૮૨ ફેબ્રુઆરી ૫૯૩: આ જ્યોતિર્ધરો મારે મન માત્ર કલ્પના નથી—પણ સજીવ વીરો છે.

૨. જ્યોતછડી [બ. ક.]

યુજરાતી, હીવાળી અંક, ૧૯૨૬, ૧૬:... જૂની થાપેલી માન્યતાઓ હજીયે ગદ્ય છે, નવી માન્યતાઓ થપાવામાં અને વલોણાવારે હજીવામાં છે, અને આ ચર્ચાચર્ચિ અટકી પડવાનો સંભવ જ નથી, ચાલુ રહેશે અને વધશે, અને વધશે તેમ તેમ સભ્ય, નિઃસ્વાર્થ, વસ્તુરૂપને વળગવા શાસ્ત્ર દોહવાની આકાંક્ષાવાળી ચર્ચાનું ઝીણું ઝરણ જુદું પડી આવશે, તથા તે જ વિજયી નિવડશે, કેમકે એના પ્રવાહમાં જે સત્ય જિજ્ઞાસા છે, જે રૂપાંપપાસા છે, જે બ્રહ્મચારી શિષ્યભાવ છે, તેની સામે જૂના ઈન્નરદારો ને નવીન જ્યોતછડીઓ એટલે ધર્મ-બેરરર્સ (t.b.) એટલે મશાલચીઓ ચાલુ તે ધુમાડા, ભડકા અને માયા પ્રસારે, પણ એ માણસથી હજીવાં શક્ય નથી.

Tournament, કીડાયુદ્ધ [ધીમતરામ નવલરામ]

ટેલીસમેન ૧૦: તેમના જેટલી જ ઉચ્ચ અવસ્થામાં પ્રૌત્સાહિત થયેલા પશ્ચિમના ક્રિશ્ચનો સાથે લડતાં ધીમે ધીમે સ્પેરસન્સોમાં તેમની રીતભાતનું એ મિશ્રણ થયું હતું અને મુખ્યત્વે કરી પ્રેમશૌર્યભક્તિનું અનુકરણ તે લોકો પ્રથમ શીખ્યા, જેથી પ્રેમશૌર્યભક્તિની રમતો અને કીડાયુદ્ધો (Tts.) કરવા લાગ્યા.

Tracing, પારદૃષ્ટાલેખન [ગ. વિ.]

Trade

૨૧૨

Transcendence

Trade,

Trade secret, ગુરૂકુંથી [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૧૫૬: ખેડૂતો પાસે વેપારીની પેઠે કંઈ ગુરૂકુંથી (t.s.) નથી હોતી.

Tradeunion, મજૂરસંઘ [દ. બા.]**Tradewind વ્યાપારવાયુ વ્યાપારોત્તેજકવાયુ** [ગુ. શા.]

૫, ૨૭૨: Trade wind (કેટલીક મુદત સુધી એક જ દિશા તરફ વાવાથી તે સમુદ્ર-માર્ગે ચાલતા વ્યાપારને અનુકૂળ હોય છે માટે તેને વ્યાપારવાયુ અથવા વ્યાપારોત્તેજકવાયુ કહે છે.

Tragedy ૧. દુઃખપરિણામક નાટક

[ન. લા.]

૨. શોકવિષય નાટક, શોકનાટક

[ન. લા.]

સા. ન. ગ. (૧) ૪૯૬: આટિક (આથેન્સની) ભાષા કેળવતાં કેટલેક કાળે ધણી સરળ ને સુંદર થઈ ને ગ્રીસના સર્વ વિદ્વાનોએ તેને જ વાપરી. શોકવિષય નાટક લખનારાને થ્યુસિડિડીઝ એઓએ જૂની આટિક ગ્રીકભાષામાં લખ્યું (૨) ૫૧૬: એન્તીઅસ કવિએ ગ્રીકનાં શોકનાટકનાં તથા હાસ્યનાટકનાં ભાષાંતર કીધાં હતાં.

૨. કરુણપરિણામક નાટક [ન. લા.]

જુઓ Farce.

૩. કરુણનાટક [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૬૨: મહાકાવ્યમાં હું હોમરને માન આપું છું; મસ્તકાવ્યમાં મેલેનિપ્પીડીઝને, કરુણ નાટકમાં સૌફોકલીઝને, શિલ્પમાં પોલોક્લીટસને અને ચિત્રમાં ઝુકિસસને.

૪. કરુણરસ નાટક [ર. મ.]

ક. સા. વ, ૪, ૧૮૩: એ તેમની પ્રથમ કૃતિ પેઠે સુખમય પરિણામવાળું નથી, પણ દુઃખમય પરિણામવાળું કરુણરસ નાટક (t.) છે.

૫. કરુણાન્ત પ્રખ્યાત, કરુણાન્ત પ્રયોગ [ર. વા.]

લોકગીત, ૧૦૫: કરુણની જેમ સાદી અને સ્વાભાવિક ઝમાવટ તેમ રસાનુભવ ઉત્તમ ભવ્ય મનોવૃત્તિઓ કરુણ જગાડી શકે છે. ગ્રીસના

કરુણાન્ત પ્રયોગો Tt. આ જ કારણને લીધે પ્રશંસાપાત્ર અને ઉત્કૃષ્ટ લેખાય છે.

૬. વિયોગાન્ત નાટક [નૃસિંહદાસ ભુગવાનદાસ વિભાકર]

કો. ૧, ૧. ૧૦૬: ગ્રીક વિયોગાન્ત નાટ્યોના સૃષ્ટાઓ ઈસ્કીલસ અને સોફોકલીઝ, તથા ગ્રીક સંયોગાન્ત નાટકોના ઉત્પાદકો કેટાઈનસ અને ઝેરીસ્ટોફનીઝ વગર સમગ્ર ગ્રીક સાહિત્ય નિશ્ચેતન છે.

૭. શોકાન્તિક, શોકપર્યવસાયી [દ. બા.]

૨. કરુણતા [ર. ક.]

સ. ૨૭, ૬૩:

આમાં નહિ આપેલાં અવતરણો માટે જુઓ Comedy.

Tragic, tragical, ૧. કરુણરસાંત

[ગો. મા.]

ન. છ. ૧૬: વળી 'શામકવચ' નામની વાર્તા લખવાનો વિચાર કર્યો, કેટલાક દિવસો તો એને નાટકનું રૂપ આપવું કે વાર્તાનું આપવું તે વિષે દ્વિધીભાવ થયો, એને કરુણરસાંત કરવાનું ધાર્યું, અને પાત્રો ગોઠવવા માંડ્યાં.

૨. કરુણપરિણામક [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૨૭: આ વાર્તા કરુણપરિણામક છે છતાં ખરા નાટકત્વની ખામીવાળાં કરુણવાર્તા-નાટકોમાં જે દોષ હોય છે તે હામાં નથી.

૩. વિનાશપર્યવસાયી [આ. બા.]

વ. ૧૦, ૧૫૧: તેઓનો એકાદ દોષ તેમના આખા જીવનને વિનાશપર્યવસાયી (t.) બનાવી દે.

૪. દર્દભર્યું કરુણાજનક, [ર. ક.]

સ. ૨૭. ૯૧]

Tragi-comic કરુણહાસ્યમય, [ર. મ.]

હા. મં. ૧૦૭: ગાંભીર્યમાં કરુણરસનો પણ સમાવેસ થાય છે, તેથી t.c. (કરુણ હાસ્યમય) લેખકે Serio-comedy નો એક ઉપપ્રકાર જ છે.

Transcendence, પરત્વ [આ. બા.]

જુઓ Immanence.

Transcendental

૨૨૨

Type

Transcendental, દૃશ્યાતીત, દૃષ્ટિ.

અગોચર [કી. વ્ર.]

સ. મી. (૧) ૧૬: દૃશ્યાતીત તત્ત્વ જેના જ્ઞાનનું નામ સત્ય છે, તે સાક્ષાત્ અનુભૂત તત્ત્વ છે; (૨) ૧૭૩.

Transcendental idealism,

અખંડ વિજ્ઞાનવાદ, [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૨૧: તેમણે તે પૂર્વવિચારકોના વિચારોમાં ગ્રાહ્ય અંશે સ્વીકાર્યો, અને વેદાન્તનો સમન્વય બ્રહ્મવાદમાં-અખંડ વિજ્ઞાનવાદમાં (T. I.) કર્યો છે.

Transcedentalism, અનુસવાતીત-

વાદ [મ. ન. ર. વ.]

જુઓ Idealism.

Transcendentalist, અલૌકિક વસ્તુવાદી [ન. દે.]

જુઓ Realist.

Transference

Psycho-ana સ્થાનાતીર [ભૂ. ગો.]

Transferred, ૧. સ્વરાજ્યનિષ્ઠ [ઉ. કે.]

૨. સોંપેલું [હિં. હિ.]

૩. પ્રદત્ત [મં. ન.]

અવતરણો માટે જુઓ Reserved.

Transferred feeling, સ્થાનાતરિત વૃત્તિ [મ. ન. એ. શા.]

Transition, રૂપાન્તર [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૨૯૯: એવા રૂપાન્તર (T) ને સમે માણસ નવીન વિચારો બાંધે, બાંધેલા ફેરવે. ફેરવીને પાછા ઠેકાણે આવે, એવા અનેક ચમત્કારો સ્વાભાવિકપણે થાય

Transition stage, સંક્રાન્તિકાળ [મા. ગો.]

અ. ચં. ૩, પ્રસ્તાવના ૭: ..... એ સર્વ ભૂમિકાઓમાં વર્તમાન સંક્રાન્તિકાળની તીવ્ર અને ઉચ્ચ સંક્રાન્તિથી થતી કસ્ટમથી દુઃસ્થિતિ સુદૃઢ છે.

૨. યુગાન્તર [દ. બા.]

Trauma, (Psycho-ana,)

આઘાત, વિસ્ફોભ, [ભૂ. ગો.]

Treatment, ૧. નિરૂપણ [અજ્ઞાત]

૨. ચિકિત્સા [વિ. ક.]

કો. ૩. ૨, ૧૨: જો કલા કૃતિમાંના અનીતિ તત્ત્વની ચિકિત્સા ('ટીટમે' ૧૭) એ રીતે થઈ હોય કે કર્તા પોતે અનીતિમય વસ્તુ પરત્વે નિષ્કામ કે નિષ્કામ પ્રાય હોય, કલાજ તેનું સાધ્ય અને અનીતિ માત્ર સાધન હોય, તો તેને વિવેકી અવાજે બેગુનાહ ઠરાવવો જોઈએ.

Tribe, લોકસમુદાય [બ. ક.]

છઠ્ઠી પરિષદ, ૨૨: બૃહદ્ ગુજરાત રાષ્ટ્રનું અર્થ જૌરવ આ માપનું છે, તો એથી ઉઘટું આપણે ગુજરાતી પ્રજા શું આપણા મૂળ વતનમાં કે શું સંસ્થાનોમાં પ્રજા (nation) બાદને ઘટે એવા ચેતનવાળા નથી, માત્ર એક લોકસમુદાય (t.) જેવા છિયે.

Triumvirate, ત્રિમૂર્તિરાજ્ય [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૩૨: પોમ્પી એશિયામાં ફતેહ મેળવી પાછો રોમ આવ્યો; પણ રાજ-સભાએ તેની ફતેહને મંજૂરીયાત આપી નહિ તે ઉપરથી તે સીઝરને મળ્યો. પછી તે બે સત્તાલોભીઓએ ધનલોભી કૌશલને પોતાની સાથે મેળવ્યો. તે ત્રણે જણે રોમના મોટા રાજ્યની સત્તા પોતાને હાથ રાખવાને પરસ્પર સંબંધ બાંધ્યો. એ ઐક્ય પ્રગટ નહોતું, પણ તેઓની વર્તણૂક ઉપરથી તે પ્રગટ થઈ: ત્રિમૂર્તિરાજ્ય કહેવાયું.

Truss, (Arch.) કેચી [ગ. વિ.]

Tug of war, ૧. રસાકસી [અજ્ઞાત]

૨. ગજઘાડ [ગૂ. વિ. વિ. ૩૯]

૩. ખેંચ [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, માગસર, ૬૩: આ રસીખેંચ (t. o. w. ટગ ઓફ વોર) ચારિત્રબલની કસોટી છે,

Type, ૧. નમૂનો [અજ્ઞાત]

૨. પ્રતિરૂપ [વિ. ર.]

કો. ૨, ૩, ૪૩, " મિથ્યાભિમાન " ની જેમ " વેનચરિત્ર " માં કેટલાક ટાઇપ્સ-પ્રતિરૂપોનાં વર્ણન ખૂબ ખુશ કરે એવાં છે. (Printing) ૧. ખીચું [અજ્ઞાત]

Ultimatum

૨૧૩

Unity

૨. મુદ્રાક્ષર [ક. પ્રા.]

બૃ. વ્યા. પ્રસ્તાવના ૮, મુદ્રાક્ષરોમાં જે ભિન્નતા રાખી છે તે વિદ્યાર્થનો માર્ગ સુગમ કરશે.

Ultimatum, નિશ્ચયપત્ર, ધમકીપત્ર,
[મો. ક.]

સ. ઇ. ૨, ૧૬; અલ્ટીમેટમ એટલે નિશ્ચય-પત્ર અથવા ધમકીપત્ર, જે લડાઇના ઇરાદાથી જ મોકલવામાં આવે છે.

Unconscious, con. અવિજ્ઞાત
[મ. ન. એ. શા.]

Noum (Psycho-ana) અન્યક્ત
માનસ [બૃ. ગો.]

Unconscious cerebration,
અજ્ઞાત મનોવ્યાપાર [મ. ન. એ. શા.]

Collective unconscious, (Psycho-ana.) સાર્વભૌમિક અન્યક્ત
માનસ [બૃ. ગો.]

U.

Unconsciousness, નાચેતના[પ્રા.વિ.]
બુઝો Self-consciousness.

Undistributed middle, હેતુન
વચ્છેદ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૪૧]

Uniformity, એકરૂપતા [અં. ન.]
સ. ૧૯૧૪, એપ્રિલ: આપણા ઉદ્ધારને માટે આપણને અનેક જન્મ વારંવાર એકતા
Unityની અપેક્ષા છે. એકરૂપતાની નહિ.

Uniformity of nature, વિશ્વની
એકતા વિશ્વવ્યવસ્થાની એકરૂપતા [મ. ન. ન્યા. શા.]

તપ: આ નિયમોનો આધાર વિશ્વવ્યવસ્થાની એકરૂપતા ઉપર છે. એમ જ માનવામાં આવે છે કે વિશ્વવ્યવસ્થા જેવી આજ છે તેવી અનંત યુગ ઉપર હતી અને અનંત યુગ થતાં પણ તેવી જ રહેશે.

Law of uniformity of nature, ૧. વિશ્વવ્યવસ્થાની એકરૂપતાનો નિયમ [મ. ન. ન્યા. શા.]

૧૬: વ્યાપ્તિજ્ઞાનનો મૂલભૂત નિયમ વિશ્વવ્યવસ્થાની એકરૂપતાએ જ થયો.

૨. સૃષ્ટિસાધ્યનો નિયમ [શા. વિ.]

પ્ર. મ: ૧૮૧: આપણે પ્રથમ એ વિચારીએ કે આપણે અમુક વસ્તુને અમુકનું કારણ કહીએ છીએ ત્યારે તેનો અર્થ શો કરીએ છીએ. નાના છોકરાને તરશ લાગી હોય અને પછી આપણે એને પાણી પાડ્યે એટલે એની તરશ છીપે, તરત છોકરું, ઓછી વત્તી ગમે

તેવી સ્પષ્ટતાથી સમજે છે કે તેની તરસ છીપવાનું કંઈક કારણ હોતું જોઈએ, પાણી પીવાથી તરસ છીપે છે અને માને છે કે ભવિષ્યમાં જ્યારે જ્યારે તરસ લાગશે ત્યારે ત્યારે પાણી પીવાથી મટશે. પૃથક્કરણ કરતાં આમાં બે ભૂદા ભૂદા નિયમો આવી જાય છે. એક તો એ કે દરેક કાર્યને કારણ હોય છે અને બીજો એ કે અમુક કારણથી અમુક કાર્ય થાય છે એ સત્ય સ્થળકાળથી અનિયંત્રિત છે. આમાંથી પોતાને આપણે કારણતાનો સિદ્ધાન્ત કહીશું અને બીજાને સૃષ્ટિસાધ્યનો.

Unionist, સંઘવાદી [વિ. કે. સં. પ.]

Unitary, એકસ્થાની [જ. ભ.]

દૂરકાળ બુઝો, Affiliating.

Unity,

Unity of action વિષય સંકલના
[૨. ક.]

ના. પ્ર. ૨૪: યૂરોપ ખંડના રૂપકકારો ત્રણ યુનિટીના નિયમ મુખ્ય માને છે, તેમાં પહેલો વિષય સંકલના (u. o. a.) છે તે વિષે આગળ લખવામાં આવશે પણ સ્થળસંકલના (unity of place) અને સમય સંકલના (unity of time) આપણા જાણવામાં નથી એમ કહે છે.

Unity of place ૧. સ્થળસંકલના
[૨. ક. સદર]

૨. સ્થળૈક્ય [કે. હ.]

મે. મુ. ૧૬: કાલિદાસના અંકમાં સ્થળ બદલાતું તથા, અર્થાત્ તેનાં અનેક દર્શન

Universal

૨૧૪

University

(scene) પડતાં, તથા, આથી આડાઅવળા પડતા ગોઠવી રંગભૂમિના ભાગ પણ પાડવાની આવશ્યકતા ઊભી થયેલી આપણે જોતા નથી. આ ફેરફારથી નાટકકાર સ્થળેકથના બંધનથી મુક્ત થઈ વસ્તુની સંકલના વધારે મોહક ને રસમય કરી શકે છે

Unity of time સમય સંકલના

[ર. ઉ.]

જુઓ Unity of action.

Universal, સર્વદેશી, સર્વતંત્ર

[મ. ન.]

Universal proposition,

૧. સર્વદેશી નિર્દેશ, સર્વતંત્ર નિર્દેશ, પૂર્ણ નિર્દેશ [મ. ન.]

૨. નીતિ નિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૫; આવા વ્યક્તિ નિર્દેશ ઉપરાંત આપણે બીજા નીતિ નિર્દેશ અથવા સર્વદેશી નિર્દેશ પણ જોઈએ છીએ. “ ગુલાબ એ પુષ્પની ભત છે. ” “ રાહ્યા માણસો આગ્રહી હોતા નથી. ” ઈત્યાદિ નિર્દેશો આ પ્રકારના છે, કેમકે, તે આખા વર્ગને ઉદ્દેશીને કોઈપણ વિધાન કરે છે.

સર્વદેશીય વાક્ય [રા. વિ.]

૩. સર્વગ્રાહી નિર્દેશ [મ. ર.]

અવતરણા માટે જુઓ Particular.

Fallacy of universal conclusion from particular, સર્વદેશી નિગમન [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫]

Law of universal causation

કારણતાનો સિદ્ધાન્ત [રા. વિ.]

જુઓ Law of uniformity of action.

University, ૧. સર્વવિદ્યાલય [યુ.શા.]

૧૮૬૩, સપ્ટેમ્બર, ૨૦૭: સર્વ વિદ્યાલય (યુનિવર્સિટી) નીચે પ્રમાણે એમાં પરીક્ષાઓ લેવાઈ હતી.

૨. વિદ્યાપીઠ [ન. બ.]

ઈ. ઇ. ૧૯૩: એકેએક સરકારી ધર્મગુર, બંને વિદ્યાપીઠો (ઓફિસર્ડ અને કેમ્બ્રિજ) ની યુનિવર્સિટીઓ) અને જે લોકોને

એપિસ્કોપલ પંથની વિધિ પદ્ધતિઓ પસંદ હતી તે સઘળા મમતાથી રાજ્યકે ગયા.

૩. સમસ્તશાલા [મ. સૂ.]

ગો. ડા. ૩૮૭: તે સંગ્રહ થયા પછી ૩. ૧૫૦૦૦ ની ‘ગવર્નમેન્ટ પ્રોપ્રિયેટરી નોટો’ ‘ધિ બોમ્બે યુનિવર્સિટી’ માં (સમસ્ત શાળામાં) આપી.

૪. વિદ્યા વિકર્ષ સમાજ [ગો. મા.]

સ. ચં. ૨, ૩૨: આપણા વિદ્યા વિકર્ષ સમાજે (વિદ્યાની કસોટી કરનાર સભા, યુનિવર્સિટી) આપણા જીવાનીઆઓના હાથમાં શૃંગારાદિથી ભરેલાં પુસ્તકો મુકેલાં છે તેનું ફળ એક એ થાય છે કે તેઓમાં એક બીજાનું કૃત્રિમ દાક્ષિણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

૫. વિદ્યોત્તેજક સમાજ [ગો. મા.]

જુઓ Ideal.

૬. વિદ્યાલય [ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ ગોળજર]

જ્ઞાનમંજૂષા, પ્રસ્તાવના, શિ. ૯, ૩: દેશી વિદ્યાલય (યુનિવર્સિટી) નો દિવસ હજી તો દૂર છે.

૭. વિદ્યાસમાજ [આ. બા.]

સુદર્શન, ૧૬, ૧૨૬: આમ આપણી મુંબઈની યુનિવર્સિટી (વિદ્યા-સમાજ) આપણા યુવાનોને ‘ ગાડરીયા પ્રવાહ ’ માંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્નો કર્યે જાય છે.

૮. પાઠશાળા [બ. ક.]

પહેલી પરિપદ્, પરિશિષ્ટ, ૨: મુંબઈની પાઠશાળા, (પ.) સ્થપાઈ તે દિવસથી આજ આપણે આ દિશામાં ઘણું કરી શક્યા હોત.

૯. વિશ્વવિદ્યાલય [અત્રાત]

ખંગાળી ઉપરથી: “ આજકાલ્ય ‘વિશ્વ-વિદ્યાલય’ શબ્દ કેટલાક લોકો વાપરે છે. એ શબ્દનો પ્રયોગ આરમ્ભમાં ખંગાળામાં થયેલો સમરણમાં છે. આ શબ્દ આપણી ગુર્જર ભાષામાં પ્રવેશ પામવા લાગ્યો છે, પરંતુ University શબ્દની વ્યુત્પત્તિ તથા તે ઉપરથી થયેલો રૂઢાર્થ વિચારતાં આ શબ્દની યોજના ભ્રમભૂલક લાગે છે. સર્વ વિદ્યાઓનું જ્ઞાન આપનારી સંસ્થા એમ અર્થ Universe

Upkeep

૨૧૫

Utility

અથવા Universal એમ અર્થ એ શબ્દમાં ખોટી રીતે ઉમેરાવાથી, કરાયો ભાગ છે. એજ ભ્રમથી મનઃસુખરામભાઈએ ‘સમસ્ત શાળા’ શબ્દ થોડાં બાળાં છે. એ શબ્દ તો વળી સ્વરૂપગત દૂષણવાળો છે.”—ન. ભા. વ. ૧૦૨૬. “યુનિવર્સિટી University માટે થોડાં શબ્દ કિયો ?”

૧૦. શારદાપીઠ [કે. હ.]

ખીજ પરિષદ, પ્રમુખનું ભાષણ, ૧: મરાઠી ને કાનડીના સાથે જૂજરાતી સાહિત્ય ને એમ. એ. માં આવકાર આપનાર શારદા-પીઠનું આ ધામ છે.

Upkeep, નિર્વાહ [દ. બા.]

Up-to-date, ૧. અદ્યતન [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૬૭: રાજકારણમાં જેમ નામ-દાર જોખલે અદ્યતન રહેતા તેમ પાશ્વત્ય અને પૌરસ્ત્ય સાહિત્યમાં સ્વિયાણુ અદ્યતન રહે છે.

૨. અદ્યતનીય [દુ. કે.]

પ્ર. ૪, ૩૫૭: આ ગ્રંથ આ વિષયના સાહિત્યમાં ઘણી રીતે અદ્યતનીય (પ. ટ. ડ.) છે.

૩. આ-તિથિ [બો. જ.]

ખાનગી કાગળ.

Utilitarian, ૧. જનસુખવાદી

[આ. બા.]

બુઓ Evolutionist.

જનહિતવાદી [ઉ. કે.]

૨. અર્થાર્થી, લાભપરાયણ, ઉપ-યોગવાદી, ઉપયુક્તતાવાદી [દ. બા.]

Utilitarianism, ૧. પરહિતવાદ

[મ. ન.]

સુ. ગ. ૨૫૬: વળી “જનસમૂહ” ને સુખ, ને તે ઘણાંમાં “ઘણાં ઘણાંમાં ઘણું” સુખ એ શું અને શામાં છે એના નિશ્ચય માટે કશું ધોરણ નથી, આવા કારણથી પરહિતવાદ, બેનયમ અને મિલના સમર્થ નામથી ટુકો પામેલો છતાં, બહેવેલ વગેરે ઘણા વિદ્વાનોને માન્ય નથી.

૨. જનસુખવાદ [મ. ર.]

બુઓ Egoism.

જનહિતવાદ [વ. આ.]

વ. ૧, ૨૧૭: એક રાજ્ય ખીજ રાજ્યનો વિનાશ નથી કરતું એ એ ખીજ રાજ્યની ખાતર નહિ, પણ પોતાની ખાતર. એવી રીતે ખીજ રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવો એનું પરિણામ એ આવે કે જગત્ આગળ એક ખોટો દાખલો બેસે, અને જતે દહાડે કોઈક વાર ખીજું રાજ્ય પોતાના ઉપર હુમલો કરે અને વિનાશ કરે; જનહિતવાદ (U.) ઘણાંમાં ઘણા માણસોનું ઘણાંમાં ઘણું સુખ સાધવું યોગ્ય છે, એ નીતિવાદનું ધોરણ એ છે.

૩. જનસુખવાદ [આ. બા.]

વ. ૨, ૩૬૧; નીતિ સંબંધી ભૂદા ભૂદા વાદોમાં ઈંગ્લંડમાં સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધ અને ત્યાંના લોકસ્વભાવને સૌથી વધારે ઓળખાવી આપતો વાદ તે જનસુખવાદ (U.) છે.

૪. ફલાજવેષિવાદ [ઇ. ક.]

સ. ૧૬, ૧૫૩: ફલના ક્ષેત્રમાં સ્થૂલ લાભ ઉપરાંત સૂક્ષ્મ ઉત્તરિનો સમાવેશ કરી, બેન્યામના નીતિશાસ્ત્ર સંબંધી ફલાજવેષિવાદ (U.) ને અમુક દૃષ્ટિથી સંપૂર્ણ બનાવનાર તે (જન સ્વદુઃખ મિલ) જ હતો.

૫. હિતવાદ [અસ્ત્રાત]

૬. ઉપયુક્તતાવાદ [અ. ક. ની. શા.]

૭. અભ્યુદયચિંત્યવાદ [બ. ક.]

ભા. વે. પ્રવેશક, ૩૩; જે. એસ. મિલનું યુટિલિટરિયનિઝમ—the greatest good of the greatest number સૌથી વધારે વ્યક્તિઓના સૌથી વધારે અભ્યુદય—અભ્યુદયચિંત્ય—વાદ.

Ideal utilitarianism આદર્શ

રૂપ ઉપયુક્તતાવાદ [અ. ક.]

ની. શા. ૧૦૭: જે નીતિની વિચાર પદ્ધતિ આદર્શ શ્રેયને સાધવાના વલણથી કર્મોની નીતિમત્તા નક્કી કરવાં પ્રયત્ન કરે છે તેને આદર્શરૂપ ઉપયુક્તતાવાદ (આ ઇડીઅમ યુટિલિટરીએનિઝમ) કહી શકાય.

Utility, ૧. હિતકરતા, હિતવાદ, જન-હિતવાદ [ન. ભો.]

Valid

૨૧૬

Vegetarian

ભક્તિ અને નીતિ, ૧૦: કિયું કૃત્ય સાંરે અને કિયું નહાંરે એ પરીક્ષા કરવા માટે ન્હાંદા ન્હાંદા ધોરણ આપ્યાં છે. પરંતુ તે સર્વ ધોરણમાં એ મુખ્ય છે. Utility (હિતકરતા) અને Intention (સહજ ઉપદ્વિધ) પ્રથમ ધોરણ પ્રમાણે જે કૃત્ય હિતકર તે સાંરે. પરંતુ હિતકર કહોને? કૃત્ય કરનારને એમ હોય તો સ્વાર્થ અને સહાયાર એક થશે. જન મંડળને હિતકર એમ ગણિયે તો હિતવાદના ધોરણની ખહાર વાત જશે; ત્હારે જે કૃત્ય જન મંડળના હિતને બાધ ન કરતાં પોતાનું હિત કરે તે સાંરે કૃત્ય એમ કાંઈક સહુત્યનું સ્વરૂપ આ ધોરણ પ્રમાણે બંધાય. ‘ ઘણામાં ઘણા લોકનું ઘણામાં ઘણું સુખ ’ એ તત્વની સાથે સ્વસુખનો વિરોધ ના આવે એવી રીતે સ્વસુખ સાધનાર કૃતિ તે સહુતિ એમ અર્થ થાય. આ ધોરણના ગુણદોષ

તપાસવાની અહીં જરૂર બહુ નથી. પરંતુ બારીક તપાસ કરતાં જણાશે કે આ હિતવાદ—જનહિતવાદ—તે માત્ર કૃત્યના અસત્પણાની પરીક્ષા કરવાને કસોટી બતાવે છે, સહાયારનો ઉદ્દેશ્ય કંઈથી થાય છે તે બતાવવાનો એ મતનો ઉદ્દેશ નથી.

૨. ઉપયુક્તતા, હિતાહિતતા

[હિ. વ.]

સ. મી. ૯૮: આ ઉપયુક્તતા વા હિતાહિતતાના સિદ્ધાન્તને જરા બારીકાઈથી તપાસવાની જરૂર છે.

૩. ઉપયોગિતાવાદ [મો. ક.]

૪. આત્મકથા

એક દિવસ મિત્રે મારી પાસે એંથમ વાંચવાનું શરૂ કર્યું. ઉપયોગિતાવાદ (યુટિલિટી) વિષે વાંચ્યું.

V

Valid, ૧. અદુષ્ટ [મ. ન.]

બુદ્ધો Invalid.

૨. સુસંગત [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. પ્રસ્તાવના, ૧૩: રૂપાનુમાનથી હર કોઈ એક નિગમન કહાડીએ કે ‘ અરફ ગરમ છે શાથી જે તે સફેદ છે: જે જે સફેદ હોય તે તે ગરમ હોય ’ તો નિગમન સુસંગત છે પણ તે યથાર્થ નથી.

Validity, પ્રમાણતા [મ. ન. ચે. શા.]

Vanity, ૧. મિથ્યાભિમાન [અજ્ઞાત—દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ]

૨. મિથ્યાસ્મિતા [બ. ક.]

Vegetarian, ૧. વનસ્પતિ ભક્ષક [આ. બા.]

વ. ૩, ૪૪૪, અમુક પ્રજા વનસ્પતિ ભક્ષક છે અને તે નિર્બળ છે એટલા દર્શનથી પણ વનસ્પતિ ભક્ષણ અને નિર્બળતા વચ્ચે અબાંધ્ય કાર્ય કારણભાવ સ્થાપવો મુશ્કેલ છે.

૨. અન્નકંડાહારી [બ. ક.]

ઉ. બુ. ૪૨: હિંદનો મોટો ભાગ બલકે

હિંદુઓનો પણ મોટો ભાગ બેળસેળ ખોરાક લેનારો છે. મહારી નાત અહીં ગુજરાતમાં જ અન્ન કંડાહારી છે, હિંદમાં બીજે બધે સેળ-બેળિઓ ખોરાક લેનારી છે.

૩. શાકાહારી, નિરામિષાહારી

[અજ્ઞાત—મો. ક.]

આ. ક. નવજીવન, પુ. ૭, પૃ. ૨૧૩: સૌંદર્યનું પુસ્તક વાંચ્યું. મારા ઉપર તેની છાપ સરસ પડી. આ પુસ્તક વાંચ્યાની તારીખથી હું સ્વેચ્છાએ ઈરાદાપૂર્વક નિરામિષાહારી કે શાકાહારી થયો (વેનિટરિયન) શબ્દને સાચું પ્રચલિત શબ્દ ‘ શાકાહારી ’ છે. પણ તે જો કે અગ્રેજ મૂળ અર્થને લગતો છે જતાં ખરી વસ્તુનો સૂચક નથી. તેથી હું નિરામિષાહારી શબ્દ જો કે તે કિલ્લ છે તો પણ વાપરું છું. પણ અથ સૂચક હળવો શબ્દ મળે તો તે અવશ્ય વાપરું. કોઈ બહારે ધારો?

૪. નિરામિષભોજ [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૨૦૮: કેટલાક કળાકારો અને કવિઓ કહે છે, ‘ માંસાહાર અમારી સૈન્ય-યંત્રી કલ્પનાને આઘાત પહોંચાડે છે.

Vegetarianism

૨૧૭

Verve

અમે નિરામિષભોજી છીએ. એવા લોકોના નિરામિષભોજનમાં પ્રતળી દૃઢતા નથી હોતી.

૫. અન્નાહારી [મો. ક.]

આ. ક. ૮૦: એક દિવસ હું ફેરિંગ્ટન સ્ટ્રીટ પહોંચ્યા ને ‘વેજિટેરિયન રેસ્ટરૉ’ ‘અન્નાહારી વીશી’ એવું નામ વાંચ્યું.

Vegetarianism, ૧. વનસ્પતિભક્ષણ

[આ. બા.]

નુઓ Vegetarian.

૨. ધાન્યૈક આહાર [આ. બા.]

૧. ૧૬, ૧૦૧: આ સાંકડા અર્થમાં જીવદયાને અંગે બે મ્હોટા પ્રશ્નો આવેલા છે. એક ‘V.’ યાને ધાન્યૈક આહાર અને બીજો પશુ-પંખી-કીટાદિકના જીવનનું સર્વથા રક્ષણ.

૩. શાકાહાર [અત્રાત]

૪. અન્નાહાર [મો. ક.]

આ. ક. ૧, ૮૦: સૌંદર્યનું ‘અન્નાહારની હિમાયત’ નામનું પુસ્તક જોયું. મારા ઉપર તેની છાપ સરસ પડી, આ પુસ્તક વાંચ્યાની તારીખથી હું મરજિયાત એટલે વિચારથી અન્નાહારમાં માનતો થયો.

૫. નિરામિષ ભોજન [દ. બા.]

નુઓ Vegetarian.

Verbal proposition, શબ્દનિર્દેશ

[મ. ન.]

નુઓ Analytic Judgment.

Velocity, સંવેગ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૨૭: આ કારણને લીધે ગતિ માત્રના સંવેગનું અને તેના વિસ્તારનું આપણને જ્ઞાન થઈ શકે છે.

Verbose, શબ્દાળ [બ. ક. રાજબા, ઉપોદ્ધાત]

[બ. ક. રાજબા, ઉપોદ્ધાત]

Verbsosity, ૧. શબ્દપુષ્કળતા, [બ.ક.]

ક. શિ. ૨૭: રા. ન્હાનાદાદની શબ્દપુષ્કળતા (૧.) એમની શૈલીને આડંબર... પસંદ હો તેને હો, મ્હને તો નથી પસંદ.

૨. શબ્દબાહુલ્ય, [દ. બા.]

Verification, ૧. તાલ [અત્રાત]

૨. પરીક્ષાસંવેદન, [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૩૮૮: આ અધિકાર પરીક્ષાસંવેદન (પરીક્ષા કરી સત્ય જાણી લેવું). (૧.) વિના જણાઈ શકતો નથી અને તમારો થોડો પણ સહવાસ થાય તે વિના તમારા મનમથાવતારનું અને અધિકારનું પરીક્ષાસંવેદન થવાનું નહીં.

Versality, ૧. બહુશ્રુતપણું, [મ.ન.]

ચે. શા. ૯૧: જ્યારે આ જિજ્ઞાસા અથવા અથવા કુતુહલને વેગ સર્વદેશી, સર્વ વાતો પ્રતિસમાન રીતે, પ્રવર્તે તો હોય અને જેટલી જાણવા જોગ વાતો છે તેને પોતાના હાથમાં લેતો હોય, ત્યારે જેને આપણે તીવ્રબુદ્ધિ, સારી બુદ્ધિ, કુશળતા ઈત્યાદિ નામ આપીએ છીએ, જેને બહુશ્રુતપણું કહીએ છીએ, તે સિદ્ધ થઈ આવે છે.

૨. બહુરૂપતા, પરિવર્તન શક્તિ

[ન. ભો.]

પ્રેમાનંદનાં નાટકો, ૧૭: શૈલીએ હેતું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું તત્ત્વ છે કે ગમે ત્હેવો સમર્થ કવિ કે લેખક હોય તે પોતાની શૈલીની બહાર તીકળી શકે નહિ. રચનાઓમાં રૂપાંતર આપતાં પણ હેવી શૈલીથી એ પકડાઈ જાય. (૧.) બહુરૂપતા અથવા પરિવર્તનશક્તિના ખુલાસાથી પણ આ મુશ્કેલીનું સમાધાન થવું નથી. કેમકે શૈલીની બહાર જવું જ કઠણ છે-અશક્ય છે. શેક્સ્પીઅર જેવો પરિવર્તન શક્તિવાળો સમર્થ કવિ પણ પોતાની સર્વ રચનામાં પોતાની શૈલીથી સ્વતંત્ર રહેલો જણાતો નથી. તેમ, ખરે જોતાં પરિવર્તનશક્તિ ભાષા શૈલીમાં પ્રવર્તતી નથી, પણ અભ્યાસાદિક વિષય, જ્ઞાન વગેરેમાં જ ખરો અવકાશ છે.

Verve, ભાવાવેશ [૨. મ.]

ક. સા. ૫૪૭: પ્રાણિજીવનના ઉત્કર્ષને ક્રમ, ભાષાઓનું સચપણ, મનુષ્યજાતિમાં ધર્મ અને નીતિ વિશેના વિચારોનો ઉદ્ભવ, દૂરબિન સૂક્ષ્મદર્શક્યંત્ર, મનુષ્યવાણીને દૂર લઈ જનાર તથા ફરી ઉત્પન્ન કરનાર મત્રો એ સર્વના જ્ઞાનથી કવિતા ભાવાવેશ (૧.) ને કદીમ થવા નવા નવા પ્રસંગ આવે છે, કુદરત ચલાવનારની નવી નવી યુગીઓ તરફ કવિનું ચિત્ત દોરાય

Veto

૨૧૮

Vulgar

છે, સૃષ્ટિમાં નવી નવી શુદ્ધાઓ અને નવાં નવાં જાંડાણુ કવિને દેખાય છે.

Veto, ૧. નિષેધ [મ. ઓ.]

વ. ૧૫, ૩૫૭: વિવિધ વિષય પ્રશ્ન પૂછવાની કે કરાવ મૂકવાની જ નહિ, પણ (ગવર્નરને નિષેધ (ખ) ની સત્તા રાખી) કરાવ પ્રમાણે સરકારને વર્તાવવાની સત્તા મળવી જોઈએ.

૨. પ્રતિષેધ [ર. વા.]

સં. ૨૨, ૨૦૫: પ્રતિષેધ (v.) ની સત્તા કાયદા ધરાવતી મંડળને નિયંત્રણમાં રાખે છે અને કારોબારી તથા ઇન્સાફી ખાતાઓ તરફથી અધિકારને દુરુપયોગ થાય તો તેને નિયંત્રણ અભિયોગ (impichment)ની સત્તા રાખે છે.

Vision, ૧. દર્શન [બ. ક.]

સ. કુ. ૧૭: છબીઓ પાડતી પાડતી પીંછી અટકી જાય છે, આંખ સન્મુખ સૃષ્ટિ ભેટી ભેટી બીજી જ કંઈ જોઈ રહે છે. અને પીંછી એ “દર્શન (v.)” ચીતરવાને મથે છે (ક શિ. ૧૩: દરેક સાચી કવિતામાં કવિનું પ્રધાન વક્તવ્ય જ એવું “દર્શન”, તેની રેખાઓ મુલ્ય પ્રમાણે જ તહમમી કલ્પનામાં એને માટે મથે.

૨. દૃષ્ટિ [ર. ક.]

યુ. ૧૯૭૯, પોષ, ૩૬૧: સંયોગના બળથી એ આગળ વધી શક્યો નહીં; છતાં જીવનના વિવિધ અનુભવની શાળામાં એની દૃષ્ટિ (v.) વિશાળ થઈ હતી.

૩. આર્ષદૃષ્ટિ [વિ ક.]

કો. ૧, ૧, ૧૮૦: આર્ષદૃષ્ટિ (વીરુકન) હજી ઉધડતી હોય, કલાદર્શન સમુજ્જવલને સુરેખ થયું ન હોય, કાળે એનાં સંવેદનો સ્થૂંદ જનતામાં

વાણી રૂપે ઉતારતી વખતે એ ભયસ્થાન સૌથી વધારે નડે છે.

Area of perfect vision, પૂર્ણ દૃષ્ટિનો પ્રદેશ, [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૨૪: આ સ્થાનસ્વરૂપ બરાબર બજી શકાતું તેને કીકીનો મધ્ય પ્રદેશ કહે છે તેનાથી જ બને છે.

Field of vision, દૃક્ષેત્ર [કે. ક. અ. નો.]**Visionary, સ્વપ્નદેષ્ટા [કે. મા.]****Visalism, પ્રાણાત્મચાર [હી. વ્ર.]**

જીવો Mechanism.

Volition, ૧. ઇચ્છા વ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૭૩: અવધાનમાં સામાન્ય રીતે દૃષ્ટિ સ્થિર કરવી પડે છે, માથું અને આખું શરીર અમુક સ્થિતિમાં રાખવું પડે છે, અને એ બંધી સ્થિરતા કોઈ પ્રકારના ઇચ્છા-વ્યાપારથી જ સંભવે છે.

૨. સંકલ્પચાર [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૨૪: એ સંકલ્પો (v.)ની કેળવણી તે પુસ્તકોના અભ્યાસ કરતાં લક્ષણ (character) ની પ્રાપ્તિથી વધારે મળે છે.

૩. ઇચ્છા [પ્રા. વિ.]**૪. કામનાવ્યાપાર, એષણાવ્યાપાર [કે. ક. અ. નો.]****Voluntary, ઐચ્છિક [અજ્ઞાત].****Vulgar, ગ્રામ્ય [આ. બા.]**

૨. અસ્લીલ અશિષ્ટ, હીન, પામર, હલકટ [દ. બા.]

Wedding

૨૧૯

Will

W

Wedding, (Diamond wedding)

સૌભાગ્ય-મહોત્સવ, સૌભાગ્યનો
મહોત્સવ [આ. બા.]

વ. ૧૩, ૧૩૭: અંગ્રેજોમાં “સિલ્વર વેડિંગ”
“ગોલ્ડન વેડિંગ” અને “ડાયમંડ વેડિંગ”
લગ્ન સૌભાગ્યના ત્રણ ઉત્સવો-કમવાર પચીસ,
પચાસ અને સાઠ વર્ષને અન્તે કરવાનો રિવાજ
છે, એ ત્રણને આપણે “સૌભાગ્ય-ઉત્સવ”
“સૌભાગ્યમહોત્સવ” અને “સૌભાગ્ય-મહા-
મહોત્સવ” કહીએ અથવા મુળ અંગ્રેજી
શબ્દને વિશેષણરૂપે સાચવીએ તો સૌભાગ્યનો
રજત-મહોત્સવ” “સુવર્ણ-મહોત્સવ” અને
“મણિ-મહોત્સવ” એ નામ આપીએ.

Golden wedding, સૌભાગ્ય
મહોત્સવ, સૌભાગ્યનો સુવર્ણમહોત્સવ
[આ. બા. સદર]

Silver wedding સૌભાગ્ય-ઉત્સવ,
સૌભાગ્યનો રજત-મહોત્સવ [આ.બા.સદર]

Weekly (paper) ૧. અઠવાડિક,
[અગ્રાત.]

૨. સાપ્તાહિક [અગ્રાત.]

૩ વારપત્ર [મ. સ.]

ફા. ચ. ૬: એક વારપત્ર (W. P.) પ્રત્યેક
બુધવારે ફાઈસની સહાયતાથી નિઃસરવા માંડયું
તે બુધવારે પ્રકટવું તેથી ગુર્જરાતમાં વર્તમાન
પત્રોને લોકો અજ બુધવારીઆને નામે
બોળે છે.

૪. સાતવારિયું [બ. ક.]

Well-to-do, ૧. ખાતોપીતા [ભૂતો].

૨. અલંધન [દ. બા.]

Whip, સારથિ [મ. ક.]

સા. મ. ૬૮: જે કોઈ પ્રધાન તે કાર્યપ્રણાલિ
અમલમાં મુકી શકાય એમ પક્ષતા હિત માટે
આવશ્યક છે એમ પોતાના પક્ષના ગિરપ

(સારથી) પાસેથી સાંભળે નહીં તેમાં સુધી
તેની હથતા વિષે નિશ્ચય કરવાનું મુલતવી રાખે
તો બુદ્ધિની પ્રામાણિકતાના સામાન્ય ધોરણે તેની
રિચિતિ કાંઈક તિરસ્કાર્ય જણાયે.

Will, ૧. ઇચ્છા [મ. ન. ચે. શા.]

૬૨૬: નીતિમય ચારિત્ર બંધાવાનું મૂળ
સ્થાન તો શુદ્ધ છે. ઇચ્છા અને ચારિત્ર જો તે
સ્થાને પુરુષ અને બલિષ્ઠ થયાં નહીં તો શાલા
જેવા કૃત્રિમ સંસર્ગોમાં તેમને બહુ લાલ
થતો નથી.

૨. પ્રયત્ન [આ. બા.]

બુદ્ધિ Consciousness.

૩. નિશ્ચય, ઉત્કટ ઇચ્છા, શ્રદ્ધા,
દૃઢ સંકલ્પ, વજ્રવૃત્તિ [કી. ફ. અ.
મા. ૧૭૦]

૪. ઈહા [પ્ર. વિ.]

વીણા, ૧૬૨૭, ૧૮૫: ચેતના, આંતરચેતના,
નોચેતના, સુખદુઃખ (આંતરિક દૃષ્ટિએ) ઇચ્છા,
ઇહા (W.)...સ્વર્ણ અને કામનું દર્શન કે ઉપ-
લબ્ધિ (Perception) (Perception માટે
ઉપલબ્ધિ શબ્દ સારો છે. કારણ દર્શનનો
આપણી પરિભાષા પ્રમાણે બુદ્ધિ જ અર્થ
થાય છે-પરદર્શનના વળી દર્શનમાં જોનાર પોતે
નિષ્ક્રિય એમ લાગે, જ્યારે ઉપલબ્ધિમાં
સક્રિય લાગે)...આ બધી વિગતોનું નિરૂપણ
ચિત્તશાસ્ત્રમાં આવે છે.

૨. ૧. વસિયતનામું [મ. ર.]

૧૦૨: એના બાપે એવું વસિયતનામું કર્યું
હતું કે એકરૂઠ વર્ષનો થાય ત્યાં સુધી કાંઈ
વારસો મળે નહિ.

૨. ઇચ્છાપત્ર, મૃત્યુપત્ર [મ. સ.
ક. બા.]

૬૩: મરણકામ પાસે આવતો જાણી પોતાનું
ઇચ્છાપત્ર કિંવા મૃત્યુપત્ર કરીને તેની ઉત્તર-
વ્યવસ્થા કરવામાં તેને સામીલ રાખવા શેઠ
હરિવલ્લભદાસની ઇચ્છા હતી.

Will-power

૨૨૦

Wrapper**Will-power, ૧. સ્વેચ્છાબળ [ન. ભો.]**

ભુઓ Discipline.

૨. સંકલ્પબળ [આ. બા.]

૧. ૧૪, ૧૪૬; એને લીધે જીવન વધારે તીવ્ર બને છે, અને સંકલ્પબળ (w. p.) આત્માના ઇતિહાસમાં હજી સુધી નહિ જાણાયેલા એવો વિકાસ પામે છે.

૩. ઇચ્છાશક્તિ [અજ્ઞાત]

Wit, ૧. મર્મણાં કટાક્ષ [ન. લ.]

૨. બુદ્ધિ ચમત્કૃતિ [મ. ન]

ચે. શા.

૩. નર્મ વૃત્તિ [ર. મ.]

ક. સા. ૭૧૨; વિનોદની વાર્તાઓ, રમુજ દુયકાઓ, શિખામણનાં છૂટક વાક્યો, ઇત્યાદિની ચોપડીઓ ઘણી થાય છે. અદબત્ત, આ નર્મ વૃત્તિ (w). નવી કલ્પના શક્તિવાળી નથી.

૩; ૪. બુદ્ધિચાતુર્ય, નર્મયુક્ત

વાકચાતુર્ય, નર્મ [ર. મ.]

(૧) ભુઓ Judgment.

૩; ૫. નર્મહાસ્ય [કિ. ધ.]

૬. નિપુણવાક્ય [દ. બા.]

અવતરણો માટે ભુઓ Humour.

૨. (A witty person) શબ્દ-નિપુણ [દ. બા.]

Workability, અર્થક્રિયાકારિત્વ, સફલ પ્રવૃત્તિ જનકત્વ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૭; આવા પ્રકારના તમામ દાવાની કસોટી, તેમનું અર્થક્રિયાકારિત્વ વા સફલ પ્રવૃત્તિ જનકત્વ એટલે વ્યવહારમાં તેમનાથી કેટલે અશે કામ સરે એમ છે, એ છે.

Working faith આચારમુત્ર [દ. બા.]

કા. ધે. ૧, ૫૯૬; 'રાષ્ટ્રતિ પરતરં ન હિ'

એ આજે ચુરોપનું આચારમુત્ર (w. f.) થઈ પડ્યું છે.

Worldliness, વ્યવહારનિષ્ઠતા [ન. ભો.]

ભુઓ Spirituality.

Wrapper, વેસ્ટન [રા. બા.]

૧. ૨૦, ૪૦૧; એક માસિકના વેસ્ટન ઉપર માસિકના નામની નીચે આ પ્રમાણે શબ્દો દીધા. "A High Class Gujarati Monthly Magazine."

સંજ્ઞાસૂચી-પૂર્તિ.

ન. દે.....નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા

સુ. શા.....સુપ્રજન શાસ્ત્રી

ન. ભો.....નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયા

અ. કે.....અભિનય કલા

બ. કે.....બલવન્તરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર

આ. કે. સ...આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ

શ્રી જૈન માર્ગ
પુસ્તક

હમારા જોવામાં પણ થોડાઘણા ગુજરાતી ગ્રંથો આવ્યા છે, તેમાં વાકેફ હોયે; તો પણ જરૂરે ગદ્યમાં સંસારનીતિ ભક્તિ યુદ્ધ સિવાયે બીજા અને એ જ પ્રકરણમાં અને બીજામાં શાસ્ત્રીય રીતે લખાયે છે; અથવા અંગ્રેજી ઉપરથી યથાસ્થિત (ભાવાર્થ નહિ) ભાષાન્તર કરીયે છે, તે વેળા ગુજરાતી ભાષાના શબ્દની દરિદ્રતાને નામે રડીયે છે. તેમનો અનુભવ હમારા વર્ગી વના બીજાને કેમ આવવાનો ? કેહેવા કરતાં કરવું અધરું છે. અંગ્રેજી કવિઓના વિચાર ને સંસ્કૃત કવિઓના વિચાર જેવા જેવા શબ્દોમાં યોગ્ય સંપૂર્ણ રહેલા છે, તેવા શબ્દો ગુજરાતીમાં મળવા મુશ્કેલ છે.

—તર્મદ્વારકર

અંગ્રેજી વિદ્યાને પ્રતાપે આપણા દેશમાં હજારો નવા વિચારોને તથા નવી લાગણીઓને જન્મ આપ્યો છે. તેમનો સમાવેશ સાંકડી ગુજરાતીમાં થઈ શકતો નથી, તેથી તે નિરુપાય થઈ સંસ્કૃત અને ફારસી ભાષાના અણુદદ મેદાનમાં જઈ વિશ્રામઠામની યાચના કરે છે.....જેમ જેમ દેશમાં નવા વિચારો દાખલ થતા જવાના તેમ તેમ નવા શબ્દો ભાષામાં પ્રવેશ કરતા જવાના.

—નવલરામ

જીવનના સામાન્ય ઉદ્દેશોને ગુજરાતી ભાષા સંતોષી શકે એમ છે, પરંતુ ગુજરાતી પ્રજાનું જીવન જેમ જેમ ઉચ્ચ થતું જાય છે તેમ તેમ ગુજરાતી ભાષા એવો ઉચ્ચ સંતોષ આપવાને અસમર્થ જણાય છે, અને તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, રાજનીતિ, અર્થશાસ્ત્રાદિ નવીન જોગેલી અને દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી વિદ્યાઓને તૃપ્ત કરવાને એ તદ્દન અશક્ત નીવડી છે.

—કેશવલાલ ધ્રુવ